

# ਠੋਸ ਸਬੂਤ

(ਕਹਾਣੀ-ਸੰਗ੍ਰਿਹ)

ਮਿੱਤਰ ਸੈਨ ਮੀਤ

1. ਪਹਿਲਾ ਅਡੀਸ਼ਨ- 1992: ਪਰੀਤਮ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਨ, ਮਹਿਲ ਕਲਾਂ (ਸੰਗਰੂਰ)
2. ਦੂਜਾ ਅਡੀਸ਼ਨ- 2010: ਚਤਰ ਸਿੰਘ ਜੀਵਨ ਸਿੰਘ, ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ

## ਦੂਜੇ ਐਡੀਸ਼ਨ ਦੇ ਸ਼ੁਭ ਮੌਕੇ : ਕੁਝ ਸ਼ਬਦ

ਲਿਖਣਾ ਮੈਂ ਕਹਾਣੀ ਤੋਂ ਸ਼ੁਰੂ ਕੀਤਾ ਸੀ। ਪਹਿਲੇ ਦੌਰ ਵਿਚ (1968 ਤੋਂ 1973) ਛਪੀਆਂ ਕੁਝ ਕਹਾਣੀਆਂ ਰਾਤ ਦੇ ਸੂਰਜ ਅਤੇ ਹਲਾਂ ਦੇ ਮੁੰਨੇ ਆਦਿ ਨੂੰ ਨਕਸਲੀ ਦੌਰ ਦੀਆਂ ਪ੍ਰਤੀਨਿਧ ਕਹਾਣੀਆਂ ਹੋਣ ਦਾ ਮਾਣ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੋਇਆ। ਉਸ ਸਮੇਂ ਮੈਨੂੰ ਇਹ ਮਹਿਸੂਸ ਹੋਇਆ ਕਿ ਕਹਾਣੀ ਨਾਲੋਂ ਨਾਵਲ ਵਿਚ ਗੱਲ ਵੱਧ ਪ੍ਰਭਾਵਸ਼ਾਲੀ ਢੰਗ ਨਾਲ ਆਖੀ ਜਾ ਸਕਦੀ ਹੈ। ਇਸ ਵਿਚਾਰ ਤਹਿਤ 1971 ਦੇ ਅਖੀਰ ਵਿਚ ਨਾਵਲ ਅੱਗ ਦੇ ਬੀਜ ਦੀ ਸਿਰਜਣਾ ਹੋਈ। ਇਸ ਨਾਵਲ ਨੂੰ ਬਣਦਾ ਮਾਨ ਸਨਮਾਨ ਮਿਲਿਆ।

ਦੂਜਾ ਦੌਰ (1983 ਤੋਂ 1993) ਫੇਰ ਕਹਾਣੀ ਤੋਂ ਸ਼ੁਰੂ ਹੋਇਆ। ਇਸ ਦੌਰ ਵਿਚ ਲਿਖੀਆਂ ਕਰੀਬ 20 ਕਹਾਣੀਆਂ ਵਿਚੋਂ ਕੁਝ (ਲਾਮ, ਦਹਿਸ਼ਤਗਰਦ ਖ਼ਾਨਾਪੂਰੀ ਅਤੇ ਵਿਰਾਸਤ) ਕਹਾਣੀਆਂ ਨੇ ਪੰਜਾਬੀ ਕਹਾਣੀ ਵਿਚ ਆਪਣੀ ਥਾਂ ਬਣਾਈ। ਇਕ ਵਾਰ ਫੇਰ ਮਹਿਸੂਸ ਹੋਇਆ ਕਿ ਪ੍ਰਭਾਵਸ਼ਾਲੀ ਗੱਲ ਨਾਵਲ ਰਾਂਹੀ ਹੀ ਆਖੀ ਜਾ ਸਕਦੀ ਹੈ। ਨਤੀਜੇ ਵਜੋਂ ਪੁਲਿਸ-ਸੱਭਿਆਚਾਰ ਨੂੰ ਸਮੁੱਚ ਵਿਚ ਪੇਸ਼ ਕਰਦਾ ਨਾਵਲ ਤਫ਼ਤੀਸ਼ ਸਿਰਜਿਆ। ਇਸ ਨਾਵਲ ਨੂੰ ਲਿਖਣ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਮਨ ਨੂੰ ਬਹੁਤ ਸਕੂਨ ਮਿਲਿਆ। ਮੁੜ ਕਹਾਣੀ ਤੇ ਕਲਮ ਨਾ ਚੱਲੀ। ਲਗਾਤਾਰ ਤਿੰਨ ਹੋਰ ਨਾਵਲਾਂ (ਕਟਹਿਰਾ, ਕੋਰਵ ਸਭਾ ਅਤੇ ਸੁਧਾਰ ਘਰ) ਦੀ ਸਿਰਜਣਾ ਹੋਈ।

ਲੋਕ, ਪਾਠਕ (ਅਤੇ ਮੈਂ ਖੁਦ ਵੀ) ਇਹ ਭੁੱਲ ਗਏ ਕਿ ਮੈਂ ਕਹਾਣੀਕਾਰ ਵੀ ਹਾਂ।

ਫੌਜਦਾਰੀ ਨਿਆਂ-ਪ੍ਰਬੰਧ ਦਾ ਆਪਣਾ ਸਾਰਾ ਅਨੁਭਵ ਨਾਵਲ ਵਿਚ ਪੇਸ਼ ਕਰਨ ਬਾਅਦ ਜਾਪਦਾ ਹੈ ਕਿ ਮੇਰਾ ਅੰਦਰ ਖ਼ਾਲੀ ਹੋ ਗਿਆ ਹੈ। ਨੇੜੇ ਭਵਿੱਖ ਵਿਚ ਕਿਸੇ ਨਾਵਲ ਦੀ ਸਿਰਜਣਾ ਸੰਭਵ ਨਹੀਂ ਹੈ। ਦੂਜੇ ਪਾਸੇ ਆਲੇ-ਦੁਆਲੇ ਬਹੁਤ ਸਾਰਾ ਅਜਿਹਾ ਕੁਝ ਘਟ ਰਿਹਾ ਹੈ ਜਿਸ ਦੀ ਪੇਸ਼ਕਾਰੀ ਸਾਹਿਤ ਵਿਚ ਹੋਣੀ ਚਾਹੀਦੀ ਹੈ। ਪਰ ਇਹ ਘਟਨਾਵਾਂ ਨਾਵਲ ਦਾ ਵਿਸ਼ਾ ਨਹੀਂ ਬਣ ਸਕਦੀਆਂ। ਮੁੜ ਮਹਿਸੂਸ ਹੋ ਰਿਹਾ ਹੈ ਕਿ ਛੋਟੀਆਂ ਘਟਨਾਵਾਂ ਵਿਚ ਛੁਪੇ ਵੱਡੇ ਮਸਲੇ ਕਹਾਣੀ ਰਾਂਹੀ ਹੀ ਪੇਸ਼ ਹੋ ਸਕਦੇ ਹਨ। ਮਨ ਮੁੜ ਕਹਾਣੀ ਲਿਖਣ ਲਈ ਤਿਆਰ ਹੁੰਦਾ ਜਾ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਮੈਨੂੰ ਜਾਪਦਾ ਹੈ ਕਿ ਕਿਸੇ ਨਾਵਲ ਦੀ ਸਿਰਜਣਾ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਜੇ ਲੇਖਕ ਕੋਲ ਕਹਾਣੀ ਦਾ ਤਜਰਬਾ ਹੋਵੇ ਤਾਂ ਉਹ ਵਧੀਆਂ ਨਾਵਲ ਰਚ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਸ਼ਾਇਦ ਮੇਰੇ ਛੇਆਂ ਨਾਵਲਾਂ ਦੇ ਲੋਕ-ਪ੍ਰਵਾਨਿਤ ਹੋਣ ਦਾ ਇਕ ਕਾਰਣ ਮੇਰਾ ਪਹਿਲਾਂ ਕਹਾਣੀਕਾਰ ਹੋਣਾ ਹੋਵੇ। ਸ਼ਾਇਦ, ਅਗਲੇ ਨਾਵਲ ਦੇ ਬੀਜ ਵੀ ਨਵੀਆਂ ਕਹਾਣੀਆਂ ਵਿਚ ਛੁਪੇ ਹੋਣ। ਭੁੱਲੇ ਪਾਠਕਾਂ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਕਹਾਣੀਕਾਰ ਹੋਣ ਦੀ ਯਾਦ ਦਿਵਾਉਣ ਲਈ ਅਤੇ ਭਵਿੱਖ ਵਿਚ ਨਵੀਆਂ ਕਹਾਣੀਆਂ ਸਿਰਜਣ ਦੇ ਵਾਅਦੇ ਨਾਲ **ਠੇਸ ਸਬੂਤ** ਕਹਾਣੀ- ਸੰਗ੍ਰਿਹ ਦਾ ਨਵਾਂ ਸਾਂਝਾ ਐਡੀਸ਼ਨ ਪੇਸ਼ ਕਰਨ ਦੀ ਖੁਸ਼ੀ ਹਾਸਲ ਕਰ ਰਿਹਾ ਹਾਂ।

ਮਿਤੀ : 29-6-2010

ਮਿੱਤਰ ਸੈਨ ਮੀਤ

## ਤਤਕਰਾ

ਦੌੜ	4-11
ਛੁਰੀ	12-20
ਸ਼ਾਰਕ	21-29
ਬਲਾਤਕਾਰ	30-38
ਵਾ-ਵਰੇਲਾ	39-46
ਠੋਸ ਸਬੂਤ	47-52
ਕੰਜਰਖਾਨਾ	53
ਸੱਚਾ ਸੈਦਾ	54-55

## ਦੌੜ

ਹੱਥ-ਕੜੀਆਂ ਅਤੇ ਬੇੜੀਆਂ ਵਿਚ ਜਕੜੇ ਬਲਕਾਰ ਨੂੰ ਜਦੋਂ ਅਦਾਲਤ ਵਿਚ ਪੇਸ਼ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਤਾਂ ਜੱਜ ਦਰਸ਼ਨ ਕੁਮਾਰ ਦੇ ਚਿਹਰੇ 'ਤੇ ਖੁਸ਼ੀ ਦੀ ਲਹਿਰ ਦੌੜ ਗਈ। ਉਹ ਇਸ ਲਈ ਕਿਉਂਕਿ ਇਕ ਅਜਿਹੇ ਖਤਰਨਾਕ ਦੇਸ਼ੀ ਦਾ ਖੁਰਾ ਮਿਟਾਉਣ ਦਾ ਮੌਕਾ ਮਿਲ ਰਿਹਾ ਸੀ, ਜਿਹੜਾ ਕਈਆਂ ਸਾਲਾਂ ਤੋਂ ਜੱਜ ਅਤੇ ਸਰਕਾਰ ਦੋਹਾ ਦੀਆਂ ਅੱਖਾਂ ਵਿਚ ਰੜਕ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਕਰਨ ਨਾਲ ਉਸ ਨੂੰ ਕਈ ਫਾਇਦੇ ਹੋਏ ਸਨ।

ਪਹਿਲਾ ਫਾਇਦਾ ਜਮਾਤੀ ਸੀ। ਜਦੋਂ ਉਹ ਜੱਜ ਭਰਤੀ ਹੋਇਆ ਸੀ ਤਾਂ ਉਸ ਨੂੰ ਦੇਸ਼ ਦੀ ਏਕਤਾ ਅਤੇ ਅਖੰਡਤਾ ਦੀ ਰਾਖੀ ਕਰਨ ਦੀ ਸਹੁੰ ਖੁਆਈ ਗਈ ਸੀ। ਅੱਜ ਦੇਸ਼ ਨੂੰ ਇਹੋ ਸਮੱਸਿਆਂ ਦਰਪੇਸ਼ ਸੀ। ਦਰਸ਼ਨ ਕੁਮਾਰ ਦੀ ਨਿੱਜੀ ਰਾਏ ਸੀ ਕਿ ਦੇਸ਼ ਵਿਚ ਫੈਲੀ ਅਰਾਜਕਤਾ ਲਈ ਬਲਕਾਰ ਸਭ ਤੋਂ ਵੱਧ ਜ਼ਿੰਮੇਵਾਰ ਸੀ। ਉਸ ਨੇ ਭੁੱਖੇ-ਨੰਗੇ ਲੋਕਾਂ ਦਾ ਇਕ ਬਹੁਤ ਵੱਡਾ ਹਜ਼ੂਮ ਆਪਣੇ ਪਿਛੇ ਲਾ ਰੱਖਿਆ ਸੀ। ਉਹ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਇਕੋ ਨੁਕਤਾ ਸਮਝਾ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਹਜ਼ੂਮ ਦੀ ਦੁਰਦਸ਼ਾ ਦਾ ਕਾਰਨ ਪਿਛਲੇ ਕਰਮਾਂ ਦਾ ਫਲ ਨਹੀਂ ਸਗੋਂ ਅਮੀਰਾਂ ਦੁਆਰਾ ਕੀਤੀ ਜਾਂਦੀ ਲੁੱਟ ਹੈ। ਇਸ ਨਰਕ ਤੋਂ ਖਹਿੜਾ ਛੁਡਾਉਣ ਦਾ ਇਕੋ-ਇਕ ਰਾਹ ਉਹ ਮੌਜੂਦਾ ਸਰਕਾਰ ਦਾ ਤਖ਼ਤਾ ਉਲਟਾਉਣਾ ਦੱਸਦਾ ਸੀ, ਜਿਹੜੀ ਅਮੀਰਾਂ ਦਾ ਪੱਖ ਪੂਰਦੀ ਸੀ। ਭੀੜ ਦੀ ਦਿਨੇ-ਦਿਨ ਵੱਧ ਰਹੀ ਗਿਣਤੀ ਅਮੀਰ ਤਬਕੇ ਲਈ ਚਿੰਤਾ ਦਾ ਕਾਰਨ ਬਣੀ ਹੋਈ ਸੀ। ਉਹ ਸੁੱਤੀ ਪਈ ਸਰਕਾਰ ਨੂੰ ਜਗਾਉਣ ਦਾ ਯਤਨ ਕਰ ਰਹੇ ਸਨ। ਜਨ ਸਾਧਾਰਣ ਨੂੰ ਨਾਸਤਕ ਬਨਾਉਣ ! ਅਮੀਰਾਂ ਪ੍ਰਤੀ ਨਫਰਤ ਫੈਲਾਉਣ ਅਤੇ ਹਿੰਸਾ ਰਾਹੀਂ ਸਰਕਾਰ ਦਾ ਤਖ਼ਤਾ ਉਲਟਾਉਣ ਵਾਲੇ ਇਸ ਹਜ਼ੂਮ ਨੂੰ ਫੈਰੀ ਤਿਤਰ-ਬਿਤਰ ਕੀਤਾ ਜਾਵੇ। ਭੀੜ ਨੂੰ ਖਿੰਡਾਉਣ ਦੀ ਇਹ ਅਹਿਮ ਜ਼ਿੰਮੇਵਾਰੀ ਸਰਕਾਰ ਨੇ ਦਰਸ਼ਨ ਕੁਮਾਰ ਦੇ ਮੋਢਿਆਂ ਤੇ ਸੁੱਟੀ ਸੀ। ਦਰਸ਼ਨ ਕੁਮਾਰ ਕੇਵਲ ਜੱਜ ਹੀ ਨਹੀਂ, ਇਕ ਵਜ਼ੀਰ ਦਾ ਪੁੱਤਰ ਵੀ ਸੀ। ਅਮੀਰਜ਼ਾਦੇ ਹੋਣ ਦੇ ਨਾਤੇ ਉਹ ਸਮੇਂ ਦੀ ਨਜ਼ਾਕਤ ਨੂੰ ਚੰਗੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਪਹਿਚਾਣ ਸਕਦਾ ਸੀ। ਸਮਾਂ ਮੰਗ ਕਰਦਾ ਸੀ ਕਿ ਕੁਰਸੀਆਂ ਅਤੇ ਹਵੇਲੀਆਂ ਵੱਲ ਵਧਦੀ ਇਸ ਅੱਗ ਨੂੰ ਤੁਰੰਤ ਕਾਬੂ ਕੀਤਾ ਜਾਵੇ। ਹਜ਼ੂਮ ਦੇ ਨੇਤਾ ਨੂੰ ਫਾਂਸੀ ਚਾੜ੍ਹ ਕੇ ਦਰਸ਼ਨ ਕੁਮਾਰ ਨੇ ਆਪਣਾ ਫਰਜ਼ ਅਦਾ ਕਰਨਾ ਸੀ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਸੰਵਿਧਾਨ ਪ੍ਰਤੀ ਵਫ਼ਾਦਾਰੀ ਦਿਖਾਉ, ਸਰਕਾਰ ਨੂੰ ਖੁਸ਼ ਕਰਨ ਅਤੇ ਆਪਣੀ ਬਰਾਦਰੀ ਦੀ ਰੱਖਿਆ ਕਰਨ ਦਾ ਉਸ ਨੂੰ ਸੁਨਹਿਰੀ ਮੌਕਾ ਮਿਲ ਰਿਹਾ ਸੀ।

ਦੂਸਰਾ ਫਾਇਦਾ ਜ਼ਾਤੀ ਸੀ, ਜੱਜ ਦੇ ਅਧਿਕਾਰਾਂ ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਕਰਦਿਆਂ ਉਸ ਨੇ ਆਪਣੇ ਨਿੱਜੀ ਦੁਸ਼ਮਣ ਦਾ ਸਫਾਇਆ ਵੀ ਕਰ ਜਾਣਾ ਸੀ ਅਤੇ ਕਿਸੇ ਨੂੰ ਕੰਨੇ-ਕੰਨ ਖ਼ਬਰ ਵੀ ਨਹੀਂ ਸੀ ਹੋਣੀ।

ਜੱਜ ਦੀ ਕਲਮ ਨੂੰ ਘੂਰ ਰਿਹਾ ਦੇਸ਼ੀ ਕੋਈ ਅਜਨਬੀ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਉਹ ਦਰਸ਼ਨ ਕੁਮਾਰ ਦਾ ਬਚਪਨ ਦਾ ਸਾਥੀ, ਜੇ ਸੱਚ ਆਖਿਆ ਜਾਵੇ ਤਾਂ ਬਚਪਨ ਦਾ ਦੁਸ਼ਮਣ ਬਲਕਾਰ ਸੀ।

ਕਿਸੇ ਨੂੰ ਕੀ ਪਤਾ ਸੀ, ਸਕੂਲੀ ਮੁੰਡਿਆਂ ਵਿਚਕਾਰ ਇਕ ਛੋਟੇ ਜਿਹੇ ਇਨਾਮ ਲਈ ਹੋਈ ਦੌੜ ਕਦੇ ਇੰਨਾ ਭਿਆਨਕ ਰੂਪ ਧਾਰ ਲਏਗੀ ਕਿ ਉਹ ਇਕ ਦੂਜੇ ਦੀ ਜਾਨ ਲੈਣ 'ਤੇ ਤੁੱਲ ਪੈਣਗੇ।

ਗੱਲ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਿਨਾਂ ਦੀ ਹੈ, ਜਦੋਂ ਉਹ ਅੱਠਵੀਂ ਜਮਾਤ ਵਿਚ ਪੜ੍ਹਦੇ ਸਨ।

ਸਭ ਨੂੰ ਪਤਾ ਸੀ ਦੌੜ ਬਲਕਾਰ ਨੇ ਜਿੱਤਣੀ ਹੈ। ਮੋਟੂ ਦਰਸ਼ਨ ਤਾਂ ਕਿਸੇ ਦੇ ਖੁਆਬ-ਖਿਆਲ ਵਿਚ ਵੀ ਨਹੀਂ ਸੀ।

ਸਾਲਾਨਾ ਸਮਾਗਮ ਦੇ ਬਾਕੀ ਸਭ ਪ੍ਰਬੰਧ ਤਾਂ ਮੁਕੰਮਲ ਸਨ ਪਰ ਇਕ ਸਮੱਸਿਆ ਨਹੀਂ ਸੀ ਸੁਲਝ ਰਹੀ। ਪ੍ਰਬੰਧਕ ਕਮੇਟੀ ਦੇ ਪ੍ਰਧਾਨ ਦਾ ਮੁੰਡਾ ਇਕ ਵੀ ਇਨਾਮ ਹਾਸਲ ਕਰਦਾ ਨਜ਼ਰ ਨਹੀਂ ਸੀ ਆ ਰਿਹਾ। ਉਹ ਪੜ੍ਹਾਈ ਵਿਚ ਤਾਂ ਨਾਲਾਇਕ ਸੀ ਹੀ, ਖੇਡਾਂ ਵਿਚ ਵੀ ਪਿੱਛੇ ਸੀ।

ਪ੍ਰਧਾਨ ਦੇ ਪੁੱਤਰ ਨੂੰ ਇਨਾਮ ਕਿਵੇਂ ਦਿੱਤਾ ਜਾਵੇ? ਇਸ ਵਿਸ਼ੇ 'ਤੇ ਕਈ ਦਿਨ ਬਹਿਸ ਹੁੰਦੀ ਰਹੀ। ਇਨਾਮ ਹਾਸਲ ਕਰਨ ਵਾਲੇ ਸਾਰੇ ਹੀ ਮੁੰਡੇ ਕੁੜੀਆਂ ਪਤਵੰਤੇ ਸੱਜਣਾਂ ਦੇ ਧੀਆਂ ਪੁੱਤ ਸਨ। ਕਿਸੇ ਨੂੰ ਵੀ ਇਧਰ ਉਧਰ ਕਰਨਾ ਖਤਰੇ ਤੋਂ ਖਾਲੀ ਨਹੀਂ ਸੀ।

ਗੱਲ ਲੈ ਦੇ ਕੇ ਦੌੜਾਂ ਤੇ ਆ ਰੁਕਦੀ।

ਇਕ ਤਾਂ ਬਲਕਾਰ ਨੂੰ ਪੜ੍ਹਾਈ ਵਿਚ ਕਈ ਇਨਾਮ ਮਿਲ ਰਹੇ ਸਨ। ਦੂਜਾ ਉਸ ਵਲੋਂ ਕਿਸੇ ਨੇ ਇਤਰਾਜ਼ ਵੀ ਨਹੀਂ ਸੀ ਕਰਨਾ। ਉਸ ਦੇ ਅਨਪੜ੍ਹ ਬਾਪੂ ਨੂੰ ਤਾਂ ਇਹ ਵੀ ਪਤਾ ਨਹੀਂ ਹੋਣਾ ਕਿ ਸਕੂਲ ਸ਼ਹਿਰ ਦੀ ਕਿਸ ਦਿਸ਼ਾ ਵਿਚ ਹੈ। ਇਕ ਇਨਾਮ ਘੱਟ ਮਿਲਣ ਨਾਲ ਬਲਕਾਰ ਦੀ ਟੰਗ ਨਹੀਂ ਸੀ ਟੁੱਟਣ ਲੱਗੀ।

ਫੇਰ ਪ੍ਰਧਾਨ ਜੀ ਨੇ ਖੁੱਲ੍ਹ-ਦਿਲੀ ਵੀ ਤਾਂ ਕਮਾਲ ਦੀ ਦਿਖਾਈ ਸੀ। ਗੱਲ ਚਾਰ ਟਕਿਆਂ ਦੇ ਇਨਾਮ ਦੀ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਖਾਹਿਸ਼ ਸੀ ਕਿ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਸ਼ਹਿਜ਼ਾਦੇ ਦੀ ਫੋਟੋ ਵੀ ਅਖ਼ਬਾਰਾਂ ਵਿਚ ਛਪ ਜਾਏ। ਇਨਾਮ ਦੀ ਥਾਂ ਉਹ ਬਲਕਾਰ ਨੂੰ ਇਨਾਮ ਨਾਲੋਂ ਦੁਗਣੇ ਪੈਸੇ ਦੇ ਦੇਣਗੇ। ਗ਼ਰੀਬ ਮੁੰਡਾ ਹੈ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਪੈਸਿਆਂ ਨਾਲ ਕੁੜਤਾ ਖ਼ਰੀਦ ਸਕੇਗਾ, ਨਿੱਕਰ ਸੰਵਾ ਸਕੇਗਾ ਜਾਂ ਕਿਤਾਬਾਂ ਦੀ ਘਾਟ ਪੂਰੀ ਕਰ ਸਕੇਗਾ। ਇਸ ਵਿਚ ਬਲਕਾਰ ਦਾ ਹੀ ਭਲਾ ਸੀ !

ਪ੍ਰਧਾਨ ਦਾ ਰੁਤਬਾ ਵੀ ਇਹ ਮੰਗ ਕਰਦਾ ਸੀ ਕਿ ਬਲਕਾਰ ਨੂੰ ਜੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਲਈ ਕੁਰਬਾਨੀ ਦੇਣੀ ਪਵੇ ਤਾਂ ਉਹ ਵੀ ਦੇਵੇ। ਕਿੱਥੇ ਇਕ ਕਾਰਖਾਨੇਦਾਰ ਦਾ ਇਕਲੋਤਾ ਪੁੱਤਰ ਅਤੇ ਕਿੱਥੇ ਇਕ ਖੇਤਮਜ਼ ਦੂਰ ਦੀ ਵਾਧੂ-ਘਾਟੂ ਸਮਝੀ ਜਾਂਦੀ ਔਲਾਦ ! ਕਿੱਥੇ ਕਾਰ 'ਚ ਸਕੂਲ ਆਉਣ ਵਾਲਾ ਦਰਸ਼ਨ। ਕਿੱਥੇ ਟੁੱਟੇ ਜਿਹੇ ਸਾਈਕਲ 'ਤੇ ਕਈ ਮੀਲ ਦਾ ਪੈਂਡਾ ਤਹਿ ਕਰਨ ਵਾਲਾ ਬਲਕਾਰ। ਘਾਹ ਖੇਤਣ, ਡੱਕੇ ਚੁਗਣ ਅਤੇ ਡੰਗਰਾਂ ਪਿੱਛੇ ਭੱਜਣ ਵਾਲੇ ਮੁੰਡੇ ਨੇ ਤੇਜ਼ ਦੌੜਨਾ ਹੀ ਹੋਇਆ। ਇਕ ਦਿਨ ਨਹੀਂ ਦੌੜੇਗਾ ਤਾਂ ਕਿਹੜਾ ਫਾਹਾ ਲੱਗ ਜਾਣੈ।

ਕੱਚੇ ਮੁਕਾਬਲਿਆਂ ਵਿਚ ਭਾਵੇਂ ਉਹ ਫਸਟ ਆਉਂਦਾ ਰਿਹਾ ਸੀ ਪਰ ਸਾਲਾਨਾ ਸਮਾਗਮ ਵਿਚ ਉਹਨੂੰ ਦਰਸ਼ਨ ਲਈ ਰਾਹ ਛੱਡਣਾ ਹੀ ਪੈਣਾ ਸੀ।

ਦਰਸ਼ਨ ਨੂੰ ਹਰ ਹਾਲਤ ਵਿਚ ਇਨਾਮ ਮਿਲੇ। ਇਸ ਯੋਜਨਾ ਨੂੰ ਸਿਰੇ ਚਾੜ੍ਹਨ ਦੀ ਜ਼ਿੰਮੇਵਾਰੀ ਪੀ.ਟੀ.ਆਈ. ਸ਼ਰਮੇ ਨੇ ਆਪਣੇ ਜ਼ਿੰਮੇ ਲਈ।

ਦੌੜ ਵਿਚ ਹਿੱਸਾ ਲੈਣ ਵਾਲੇ ਮੁੰਡਿਆਂ ਦੀ ਕਤਾਰ ਦੇ ਇਕ ਸਿਰੇ 'ਤੇ ਦਰਸ਼ਨ ਨੂੰ ਖੜ੍ਹਾਇਆ ਜਾਣਾ ਸੀ। ਦੂਜੇ 'ਤੇ ਬਲਕਾਰ ਨੂੰ। ਸ਼ਰਮੇ ਨੇ ਦਰਸ਼ਨ ਕੋਲ ਖੜੋਣਾ ਸੀ। ਇਕ ਤਾਂ ਦਰਸ਼ਨ ਨੂੰ ਪਹਿਲਾਂ ਦੌੜਨ ਦੀ ਖੁੱਲ੍ਹ ਹੋਣੀ ਸੀ। ਦੂਜਾ ਦੌੜ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰਨ ਵਾਲੀ ਸੀਟੀ ਇੰਨੀ ਹੌਲੀ ਵਜਾਈ ਜਾਣੀ ਸੀ ਕਿ ਉਹ ਬਲਕਾਰ ਨੂੰ ਸੁਣਾਈ ਹੀ ਨਾ ਦੇਵੇ।

ਇਹ ਜ਼ਿੰਮੇਵਾਰੀ ਸ਼ਰਮੇ ਨੇ ਬਾਖ਼ੂਬੀ ਨਿਭਾਈ। ਬਲਕਾਰ ਨੂੰ ਤਾਂ ਕੀ, ਕਿਸੇ ਨੂੰ ਵੀ ਸਮਝ ਨਹੀਂ ਸੀ ਆਈ ਕਿ ਬਲਕਾਰ ਦੌੜ ਕਿਵੇਂ ਪਛੜ ਗਿਆ? ਸਭ ਮਾੜੀ ਕਿਸਮਤ ਨੂੰ ਕੋਸ ਕੇ ਬੈਠ ਗਏ।

ਇਹ ਪਹਿਲੀ ਦੌੜ ਸੀ, ਜਿਸ ਵਿਚ ਦਰਸ਼ਨ ਨੇ ਬਲਕਾਰ ਨੂੰ ਹਰਾਇਆ ਸੀ।

ਵੀਹ ਸਾਲ ਬਾਅਦ ਉਸ ਹਾਰ ਦਾ ਬਦਲਾ ਲੈਣ ਲਈ ਬਲਕਾਰ ਨੇ ਜਦੋਂ ਮਹਾਨ ਦੌੜ ਆਰੰਭੀ ਸੀ ਤਾਂ ਨਾਲ ਅਜਿਹੇ ਹਜ਼ਾਰਾਂ ਏਕਲਵਯ ਆ ਰਲੇ ਸਨ, ਜਿਹੜੇ ਆਪਣੇ ਹੀ ਗੁਰੂਆਂ ਕੋਲੋਂ ਆਪਣੇ ਅੰਗੂਠੇ ਕੇਵਲ ਇਸ ਲਈ ਕਟਵਾ ਬੈਠੇ ਸਨ, ਕਿਉਂਕਿ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਰੋਣ ਨੇ ਰਾਜ-ਘਰਾਣੇ ਦਾ ਨਮਕ ਖਾਧਾ ਸੀ।

ਪਰ ਕ੍ਰਿਸ਼ਨ ਵਰਗੇ ਚਲਾਕ ਸਿਆਸਤਦਾਨ ਦੇ ਨਾਲ ਹੁੰਦਿਆਂ ਅਰਜੁਨ ਵਰਗੇ ਬਲਸ਼ਾਲੀ ਦਰਸ਼ਨ ਕੁਮਾਰ ਨੂੰ ਇਨ੍ਹਾਂ ਭੀਲਾਂ ਦੀ ਕੀ ਪਰਵਾਹ ਸੀ? ਉਹ ਤਾਂ ਦੂਜੇ ਦੌੜ ਬਾਰੇ ਸੋਚ ਰਿਹਾ ਸੀ, ਜਿਹੜੀ ਉਨ੍ਹਾਂ ਕਾਲਜ ਵਿਚ ਦੌੜੀ ਸੀ।

ਪਰੀਆਂ ਵਰਗੀ ਜਿਸ ਦਲਜੀਤ 'ਤੇ ਦਰਸ਼ਨ ਤਿੰਨ ਵਰ੍ਹਿਆਂ ਵਿਚ ਵੀ ਡੇਰੇ ਨਹੀਂ ਸੀ ਪਾ ਸਕਿਆ, ਬਲਕਾਰ ਨੇ ਉਸ ਨੂੰ ਤਿੰਨ ਮਿਲਣੀਆਂ ਵਿਚ ਹੀ ਮੋਹ ਲਿਆ ਸੀ।

ਦਰਸ਼ਨ ਨੂੰ ਕੁੜੀਆਂ ਦਾ ਘਾਟਾ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਇੱਟ ਚੁੱਕੇ ਤੋਂ ਸੋਹਣੀ ਕੁੜੀ ਲੱਭਦੀ ਸੀ। ਇਕ ਇਕ ਕਰਕੇ ਉਹ ਕਾਲਜ ਦੀਆਂ ਕਿੰਨੀਆਂ ਹੀ ਕੁੜੀਆਂ ਨਾਲ 'ਇਸ਼ਕ' ਕਰ ਚੁੱਕਾ ਸੀ। ਜਿਹੇ ਜਿਹਾ ਦਰਸ਼ਨ, ਉਹੇ ਜਿਹੀਆਂ ਉਸਦੀਆਂ ਸਹੇਲੀਆਂ। ਸਹੇਲੀਆਂ ਨੂੰ ਦਰਸ਼ਨ ਨਾਲੋਂ ਜ਼ਿਆਦਾ ਉਸ ਦੀ ਕਾਰ ਅਤੇ ਬਟੂਏ ਨਾਲ ਮੋਹ ਸੀ। ਦਰਸ਼ਨ ਨੂੰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਤਾਜ਼ਗੀ ਨਾਲ। ਦੋ ਚਾਰ ਦਿਨ 'ਚ ਘੁਮਾ ਕੇ, ਵਧੀਆ ਹੋਟਲ 'ਚ ਸੁਆਦੀ ਖਾਣੇ ਖੁਆ ਕੇ ਉਹ ਸਹੇਲੀ ਬਦਲ ਲਿਆ ਕਰਦਾ ਸੀ।

ਪਰ ਦਲਜੀਤ 'ਤੇ ਉਸਦਾ ਸੱਚ-ਮੁੱਚ ਦਿਲ ਆ ਗਿਆ ਸੀ। ਚਾਰ ਸੌ ਰੁਪਏ ਮਹੀਨਾ ਕਮਾਉਣ ਵਾਲੇ ਬਾਬੂ ਦੀ ਇਹ ਧੀ ਬੜੀ ਅਜੀਬ ਸੀ। ਨਾ ਉਸਨੂੰ ਕਾਰ ਦੀ ਪਰਵਾਹ ਸੀ, ਬਟੂਏ ਦੀ ਅਤੇ ਨਾ ਹੀ ਦਰਸ਼ਨ ਦੇ ਬਾਪ ਦੇ ਰੁਤਬੇ ਦੀ।

ਦਰਸ਼ਨ ਨੇ ਬਥੇਰੇ ਪਾਪੜ ਵੇਲੇ। ਕਦੇ ਨਵੇਂ ਸੂਟਾਂ 'ਤੇ ਵਿਦੇਸ਼ੀ ਸੈਂਟ ਛਿੜਕ ਕੇ ਉਸਦੇ ਕੋਲ ਦੀ ਲੰਘਿਆ, ਕਦੇ ਸੋਨੇ ਦਾ ਕੜਾ, ਹੀਰੇ ਜੜੀਆਂ ਮੁੰਦਰੀਆਂ ਅਤੇ ਗਲ 'ਚ ਸੋਨੇ ਦੀ ਜੰਜੀਰ ਲਟਕਾ ਕੇ ਉਸ ਦਾ ਰਾਹ ਰੋਕਿਆ। ਪਰ ਦਰਸ਼ਨ ਦਾ ਮੌਜੂ ਉਡਾਉਣ ਤੋਂ ਸ਼ਿਵਾ ਦਲਜੀਤ ਨੇ ਕਦੀ ਕੋਈ ਹੁੰਗਾਰਾ ਨਾ ਭਰਿਆ।

ਜਿੰਨਾ ਚਿਰ ਦਲਜੀਤ ਅਛੂਤੀ ਰਹੀ, ਦਰਸ਼ਨ ਉਸਦੇ ਨਖ਼ਰੇ ਬਰਦਾਸ਼ਤ ਕਰਦਾ ਰਿਹਾ। ਪਰ ਜਦੋਂ ਉਹ ਬਲਕਾਰ ਦੇ ਸਾਈਕਲ ਪਿੱਛੇ ਬੈਠਣ ਲੱਗੀ ਅਤੇ ਹੋਟਲਾਂ ਦੀ ਥਾਂ ਬਿਰਜੂ ਦੇ ਢਾਬੇ 'ਤੇ ਜਾ ਕੇ ਉਸ ਨਾਲ ਆਲੂ ਛੋਲੇ ਖਾਣ ਲੱਗੀ ਤਾਂ ਦਰਸ਼ਨ ਦੀ ਹਿੱਕ 'ਤੇ ਸੱਪ ਲਿਟਣ ਲੱਗੇ।

ਆਸਾਨੀ ਨਾਲ ਹਾਰ ਮੰਨਣ ਵਾਲਾ ਦਰਸ਼ਨ ਵੀ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਜਿਸ ਚੀਜ਼ 'ਤੇ ਵੀ ਦਿਲ ਆਉਂਦਾ, ਉਹ ਹਾਸਲ ਕਰਕੇ ਛੱਡਦਾ ਸੀ।

ਇਕ ਦਿਨ ਮੌਕਾ ਤਾੜ ਕੇ ਉਸਨੇ ਦਲਜੀਤ ਨੂੰ ਕਾਰ 'ਚ ਸੁੱਟ ਲਿਆ।

ਸ਼ਰਮ ਦੀ ਮਾਰੀ ਦਲਜੀਤ ਕਈ ਮਹੀਨੇ ਕਾਲਜ ਨਾ ਆਈ।

ਫੇਰ ਪਤਾ ਲੱਗਾ, ਉਹ ਗਰਭਵਤੀ ਸੀ।

ਫੇਰ ਫਿਲਮੀ ਡਰਾਮਾ ਹੋਇਆ।

ਦਲਜੀਤ ਦਾ ਬਾਪ ਕਈ ਦਿਨ ਦਰਸ਼ਨ ਦੇ ਬਾਪ ਦੇ ਪੈਰੀਂ ਪੱਗ ਧਰਦਾ ਰਿਹਾ। ਦਲਜੀਤ ਨੂੰ ਨੂੰਹ ਬਣਾ ਕੇ ਉਸਦੀ ਅਤੇ ਦਲਜੀਤ ਦੀ ਇੱਜ਼ਤ ਬਚਾਈ ਜਾਏ। ਇਹੋ ਭੀਖ ਮੰਗਦਾ ਰਿਹਾ।

ਦਰਸ਼ਨ ਦੇ ਬਾਪ ਲਈ ਇਹ ਸਮੱਸਿਆ ਕੋਈ ਵੀ ਨਵੀਂ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਆਪਣੀ ਜਵਾਨੀ ਵਿਚ ਉਸਨੇ ਵੀ ਅਜਿਹੇ ਕਈ ਕਾਰਨਾਮੇ ਕੀਤੇ ਸਨ। ਆਪਣੇ ਬਾਪ ਵਾਂਗ ਦਰਸ਼ਨ ਦੇ ਬਾਪ ਨੇ ਵੀ ਘੜਿਆ-ਘੜਾਇਆ ਜਵਾਬ ਸੁਣਾਇਆ। ਮੁੰਡੇ

ਪਿੱਛੇ ਵੀਹ ਕੁੜੀਆਂ ਧੱਕੇ ਖਾਂਦੀਆਂ ਫਿਰਦੀਆਂ ਹਨ। ਉਹ ਕਿਸ ਕਿਸ ਨੂੰ ਨੂੰ ਬਣਾਏ ? ਕਿੱਥੇ ਰਾਜਾ ਭੇਜ ਕਿੱਥੇ ਗੰਗੂ ਤੇਲੀ।

ਆਮ ਦਿਨ ਹੁੰਦੇ ਤਾਂ ਬਾਪ ਬੁੱਢੇ ਕਲਰਕ ਨੂੰ ਧੱਕੇ ਦੇ ਘਰੋਂ ਕੱਢ ਦਿੰਦਾ। ਪਰ ਆਪਣੇ ਸਿਆਸੀ ਜੀਵਨ ਨੂੰ ਚੜ੍ਹਤ ਵੱਲ ਜਾਂਦਿਆਂ ਦੇਖ ਕੇ ਉਸ ਨੇ ਕਲਰਕ ਨੂੰ ਇਕ ਵੱਡੀ ਰਿਆਇਤ ਦਿੱਤੀ। ਗਰਭਪਾਤ ਅਤੇ ਮੂੰਹ ਬੰਦ ਰੱਖਣ ਲਈ ਮੂੰਹ ਮੰਗੇ ਪੈਸੇ। ਉਸਨੂੰ ਇਹ ਪਸੰਦ ਨਹੀਂ ਸੀ ਤਾਂ ਉਸਦੀ ਮਰਜ਼ੀ।

ਫਿਲਮੀ ਹੀਰੋ ਵਾਂਗ ਬਲਕਾਰ ਨੂੰ ਹੀ ਦਲਜੀਤ ਦੇ ਹੰਝੂ ਪੂੰਝਣੇ ਪਏ।

ਪਤੀ ਪਤਨੀ ਬਣ ਕੇ ਦਲਜੀਤ ਅਤੇ ਬਲਕਾਰ ਗੁੰਮ-ਸੁੰਮ ਰਹਿਣ ਲੱਗੇ। ਇਹ ਚੁੱਪ ਸੁਭ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਇਹ ਦਰਸ਼ਨ ਵਿਰੁੱਧ ਝੁੱਲਣ ਵਾਲੇ ਕਿਸੇ ਤੂਫਾਨ ਦੀ ਸੂਚਕ ਸੀ।

ਉਹ ਮੇਟੀਆਂ-ਮੇਟੀਆਂ ਕਿਤਾਬਾਂ ਪੜ੍ਹਨ ਲੱਗੇ। ਜਿਵੇਂ ਕਿਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਹਾਰ ਦੇ ਕਾਰਨ ਅਤੇ ਹੱਲ ਇਨ੍ਹਾਂ ਕਿਤਾਬਾਂ ਵਿਚ ਦਰਜ ਸਨ।

ਫੇਰ ਉਹ ਅਜੀਬ-ਅਜੀਬ ਗੱਲਾਂ ਕਰਨ ਲੱਗੇ। ਐੱਖੇ-ਐੱਖੇ ਸ਼ਬਦਾਂ ਦੇ ਅਰਥ ਮੁੰਡੇ ਕੁੜੀਆਂ ਨੂੰ ਸਮਝਾਉਣ ਲੱਗੇ।

ਦਰਸ਼ਨ ਨੂੰ ਸਰਮਾਏਦਾਰੀ, ਇਜਾਰੇਦਾਰੀ, ਪ੍ਰੋਲੇਤਾਰੀ ਅਤੇ ਸਮਾਜਵਾਦ ਵਰਗੇ ਸ਼ਬਦਾਂ ਦੀ ਸਮਝ ਨਹੀਂ ਸੀ ਆਉਂਦੀ। ਉਸਨੂੰ ਇੰਨੀ ਹੀ ਸਮਝ ਆਉਂਦੀ ਸੀ ਜਿਵੇਂ ਉਸਦੇ ਅਤੇ ਉਸਦੇ ਦੇਸ਼ਾਂ ਦੇ ਖਿਲਾਫ ਸਾਜ਼ਿਸ਼ ਰਚੀ ਜਾ ਰਹੀ ਹੋਵੇ।

ਮੁੰਡੇ ਕੁੜੀਆਂ ਦਾ ਇਕ ਵੱਡਾ ਗਰੁੱਪ ਜਦੋਂ ਦਰਸ਼ਨ ਵੱਲ ਕੋੜ-ਕੋੜ ਦੇਖਣ ਲੱਗਾ ਤਾਂ ਡਰਿਆ ਦਰਸ਼ਨ ਭਿੱਜੀ ਬਿੱਲੀ ਵਾਂਗ ਦਿਨ ਕੱਟਣ ਲੱਗਾ।

ਕਈ ਵਾਰੀ ਦਰਸ਼ਨ ਨੂੰ ਸ਼ਰਮ ਆਉਂਦੀ। ਮਲੰਗ ਬਲਕਾਰ ਨੇ ਦਰਸ਼ਨ ਦੀ ਸਰਦਾਰੀ ਖੋਹ ਲਈ ਸੀ। ਦਰਸ਼ਨ ਨੂੰ ਲੱਗਦਾ ਜਿਵੇਂ ਇਹ ਦੌੜ ਬਲਕਾਰ ਜਿੱਤ ਗਿਆ ਸੀ।

ਪਰ ਇਹ ਸੋਚ ਕੇ ਦਰਸ਼ਨ ਦੀ ਗਰਦਨ ਆਕੜ ਜਾਂਦੀ ਕਿ ਬਲਕਾਰ ਦੇ ਘਰ ਦਰਸ਼ਨ ਦੀ 'ਜੂਠ' ਵੱਸਦੀ ਸੀ। ਸਭ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਦਲਜੀਤ ਦਾ ਸੱਤ ਭੰਗ ਕਰਕੇ ਦਰਸ਼ਨ ਦੇ ਇਸ਼ਕ ਦੀ ਦੌੜ ਵਿਚ ਬਲਕਾਰ ਨੂੰ ਹਰਾਇਆ ਸੀ।

ਪੰਦਰਾਂ ਸਾਲ ਬਾਅਦ ਉਸ ਹਾਰ ਦਾ ਬਦਲਾ ਲੈਣ ਲਈ ਬਲਕਾਰ ਨੇ ਜਦੋਂ ਮਹਾਨ ਦੌੜ ਆਰੰਭੀ ਸੀ ਤਾਂ ਉਸ ਨਾਲ ਅਜਿਹੀਆਂ ਹਜ਼ਾਰਾਂ ਅਹੱਲਿਆਵਾਂ ਵੀ ਦੌੜਨ ਲੱਗੀਆਂ ਸਨ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਕੇਵਲ ਇਸ ਲਈ ਸਰਾਪਿਆ ਜੀਵਨ ਜਿਊਣਾ ਪੈ ਰਿਹਾ ਸੀ, ਕਿਉਂਕਿ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਸੱਤ ਜਬਰ ਅਤੇ ਧੋਖੇ ਨਾਲ ਭੰਗ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ ਸੀ।

ਪਰ ਅਸਮਾਨੀ ਵੱਸਦੇ ਚੰਦਰਮਾਂ ਨੂੰ ਧਰਤੀ ਦੀ ਆਹ ਦੀ ਕੀ ਪਰਵਾਹ? ਉਹ ਤਾਂ ਆਪਣੀ ਤੀਸਰੀ ਦੌੜ ਬਾਰੇ ਸੋਚ ਰਿਹਾ ਸੀ, ਜਿਹੜੀ ਉਨ੍ਹਾਂ ਵਕਾਲਤ ਵਿਚ ਸੁਹਰਤ ਹਾਸਲ ਕਰਨ ਲਈ ਦੌੜੀ ਸੀ।

ਦਰਸ਼ਨ ਕੁਮਾਰ ਨੂੰ ਵਕਾਲਤ ਦੀ ਡਿਗਰੀ ਭਾਵੇਂ ਦੋ ਸਾਲ ਪੱਛੜ ਕੇ ਮਿਲੀ ਸੀ ਪਰ ਕੰਮ ਬਟੋਰਨ ਵਿਚ ਉਹ ਸਭ ਤੋਂ ਅੱਗੇ ਸੀ।

ਪਿਛਲੀਆਂ ਚੋਣਾਂ ਵਿਚ ਉਸਦਾ ਬਾਪ ਹੁਕਮਰਾਨ ਪਾਰਟੀ ਦਾ ਐਮ.ਐਲ.ਏ. ਬਣ ਗਿਆ ਸੀ। ਪਿਲਸ ਅਫਸਰ ਤਾਂ ਹਾਜ਼ਰੀ ਭਰਦੇ ਹੀ ਸਨ, ਵੇਲਾ ਦੇਖ ਕੇ ਜੱਜ ਵੀ ਹਮ-ਪਿਆਲਾ ਹੋ ਜਾਂਦੇ ਸਨ।

ਪਾਰਟੀ ਵਰਕਰਾਂ ਨੂੰ ਹਦਾਇਤ ਹੋਈ, ਕਾਕਾ ਜੀ ਨੂੰ ਵੱਧ ਤੋਂ ਵੱਧ ਮੁਕੱਦਮੇ ਦਿੱਤੇ ਜਾਣ।

ਪੁਲਿਸ ਕਪਤਾਨ ਨੇ ਸਾਰੇ ਥਾਣੇਦਾਰਾਂ ਨੂੰ ਹੁਕਮ ਜਾਰੀ ਕੀਤਾ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਚਿਰ ਮੁਲਜ਼ਮ ਤੇ ਕੁਟਾਪਾ ਜਾਰੀ ਰੱਖਿਆ ਜਾਵੇ, ਜਿੰਨਾ ਚਿਰ ਉਹ ਕਾਕਾ ਜੀ ਨੂੰ ਵਕੀਲ ਕਰਨ ਲਈ ਰਾਜ਼ੀ ਨਾ ਹੋ ਜਾਵੇ।

ਜੱਜ ਵੀ ਆਪਣੇ ਫਰਜ਼ ਪਹਿਚਾਣਦੇ ਸਨ। ਲਗਦੀ ਵਾਹ ਡੱਕਾ ਕਾਕਾ ਜੀ ਵੱਲ ਹੀ ਸੁੱਟਦੇ।

ਬਾਪ ਦੇ ਦੋਸਤਾਂ ਦੇ ਸਹਾਰੇ ਦਰਸ਼ਨ ਕੁਮਾਰ ਦੇ ਕੈਬਿਨ ਵਿਚ ਜੁੜਨ ਵਾਲੀ ਭੀੜ ਦੀ ਗਿਣਤੀ ਵਧਦੀ ਹੀ ਗਈ।

ਉਸੇ ਰਫਤਾਰ ਨਾਲ ਬਲਕਾਰ ਦੇ ਫੱਟੇ 'ਤੇ ਵੀ ਲੋਕਾਂ ਦਾ ਝੁਰਮਟ ਬੱਝਣ ਲੱਗਾ। ਪਰ ਸਾਇਲ ਸਾਇਲ ਦਾ ਫਰਕ ਸੀ। ਬਲਕਾਰ ਕੋਲ ਜਗੀਰਦਾਰਾਂ, ਸਨਅਤਕਾਰਾਂ ਤੇ ਸਮਗਲਰਾਂ ਦੇ ਸਤਾਏ ਖੇਤ ਮਜ਼ਦੂਰ, ਕਿਰਤੀ-ਕਾਮੇ ਜਾਂ ਅਮਲੀ ਹੁੰਦੇ। ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਕੋਈ ਵੀ ਵਕੀਲ ਆਪਣੇ ਥੜੇ 'ਤੇ ਨਾ ਚੜ੍ਹਨ ਦਿੰਦਾ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਬਲਕਾਰ ਕੋਲ ਸ਼ਰਨ ਮਿਲਦੀ। ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਆਪਣੇ ਹੀ ਪੇਟ ਭੁੱਖੇ ਹੋਣ, ਉਹ ਵਕੀਲ ਦੇ ਬੇਝੇ ਕਿੱਥੋਂ ਭਰਨ। ਜਿਹੇ ਜਿਹੇ ਮਲੰਗ ਸਾਇਲ, ਉਹੇ ਜਿਹਾ ਗ਼ਰੀਬ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਵਕੀਲ।

ਸੱਚ ਦਾ ਪਲੜਾ ਭਾਰੀ ਹੁੰਦੇ ਹੋਇਆ ਵੀ ਬਲਕਾਰ ਦੇ ਸਾਇਲਾਂ ਨੂੰ ਜਿੱਤ ਹਾਸਲ ਨਹੀਂ ਸੀ ਹੁੰਦੀ।

ਦਸਾਂ ਸਾਲ ਬਾਅਦ ਉਸ ਹਾਰ ਦਾ ਬਦਲਾ ਲੈਣ ਲਈ ਬਲਕਾਰ ਨੇ ਜਦੋਂ ਮਹਾਨ ਦੌੜ ਆਰੰਭੀ ਸੀ ਤਾਂ ਉਸ ਨਾਲ ਅਜਿਹੇ ਅਭਿਮੰਨਯੂ ਵੀ ਆ ਰਲੇ ਸਨ, ਜਿਹੜੇ ਸੱਚ ਦੀ ਜਿੱਤ ਦਾ ਸੁਫਨਾ ਲੈ ਕੇ ਕਾਨੂੰਨ ਦੇ ਇਸ ਚੱਕਰਵਿਊ ਵਿਚ ਜਾ ਤਾਂ ਵੜੇ ਸਨ ਪਰ ਜਿੱਤ ਨਹੀਂ ਸੀ ਸਕੇ। ਕਿਉਂਕਿ ਉਹ ਭੁੱਲ ਗਏ ਸਨ ਕਿ ਇਹ ਚੱਕਰਵਿਊ ਰਾਜ ਸਿੰਘਾਸਣ ਦੇ ਵਫਾਦਾਰ ਦਰੋਨਾਚਾਰੀਆ ਨੇ ਦੁਸ਼ਟ ਦਰਯੋਧਨ ਅਤੇ ਉਸ ਦੇ ਸੈਨਾਪਤੀਆਂ ਦੀ ਹਿਫਾਜ਼ਤ ਲਈ ਹੀ ਰਚਿਆ ਸੀ।

ਪਰ ਧਰਮਰਾਜ ਦੀਆਂ ਸ਼ਕਤੀਆਂ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰੀ ਬੈਠੇ ਦਰਸ਼ਨ ਕੁਮਾਰ ਨੂੰ ਅਨਾੜੀ ਅਭਿਮੰਨਯੂਆਂ ਦੀ ਕੀ ਪ੍ਰਵਾਹ? ਉਹ ਤਾਂ ਆਪਣੀ ਚੌਥੀ ਦੌੜ ਬਾਰੇ ਸੋਚ ਰਿਹਾ ਸੀ, ਜਿਹੜੀ ਉਨ੍ਹਾਂ ਜੱਜ ਦੀ ਗੱਦੀ ਹਾਸਲ ਕਰਨ ਲਈ ਦੌੜੀ ਸੀ।

ਵਕਾਲਤ ਵਿਚ ਦਰਸ਼ਨ ਦੇ ਪੈਰ ਜੰਮ ਗਏ। ਪਰ ਸਿਆਸਤ ਵਿਚ ਬਾਪ ਦੇ ਪੈਰ ਉਖੜ ਗਏ। ਆਏ ਦਿਨ ਕੋਈ ਨਾ ਕੋਈ ਗ਼ਲਤੀ ਹੋ ਜਾਂਦੀ। ਕਦੇ ਕਿਸੇ ਸਮਗਲਰ ਦੀ ਮਦਦ ਕਰਦਾ ਫੜਿਆ ਗਿਆ, ਕਦੇ ਕਿਸੇ ਅਫਸਰ ਤੋਂ ਲਈ ਰਿਸ਼ਵਤ ਨੰਗੀ ਹੋ ਗਈ। ਕਦੇ ਕਿਸੇ ਹੁਸੀਨਾ ਨਾਲ ਸੌਣ ਦੇ ਕਿੱਸੇ ਅਖਬਾਰਾਂ ਵਿਚ ਛਪ ਗਏ।

ਬਲਕਾਰ ਸ਼ਾਇਦ ਪੁਰਾਣੀ ਦੁਸ਼ਮਣੀ ਦਾ ਬਦਲਾ ਲੈ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਬਹੁਤੇ ਘਪਲੇ ਉਸ ਨੇ ਹੀ ਨੰਗੇ ਕੀਤੇ ਸਨ। ਉਸ ਦੇ ਮੁਖਬਰ ਸਰਕਾਰ ਦੇ ਮੁਖਬਰਾਂ ਨਾਲੋਂ ਕਈ ਗੁਣਾਂ ਤੇਜ਼ ਲੱਗਦੇ ਸਨ।

ਦਰਸ਼ਨ ਕੁਮਾਰ ਪ੍ਰਤੀ ਅਫਸਰਾਂ ਦੀ ਰਾਏ ਚੰਗੀ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਕੰਮ ਤਾਂ ਬਥੇਰਾ ਮਿਲਣ ਲੱਗਾ ਸੀ। ਪਰ ਉਹ ਮਿਹਨਤ ਨਹੀਂ ਸੀ ਕਰ ਰਿਹਾ। ਸਾਰਾ ਕੰਮ ਸਹਾਇਕ ਵਕੀਲਾਂ 'ਤੇ ਸੁੱਟ ਦਿੱਤਾ ਸੀ। ਜੇ ਇਹੋ ਹਾਲ ਰਿਹਾ ਤਾਂ ਬਾਪ ਹੇਠੋਂ ਕੁਰਸੀ ਖਿਸਕਦਿਆਂ ਹੀ ਲਫ਼ਾਫ਼ਿਆਂ ਦਾ ਢੇਰ ਰੇਤ ਦੇ ਮਹਿਲ ਵਾਂਗ ਡਿੱਗ ਪੈਣਾ ਸੀ।

ਅਫਸਰਾਂ ਨੇ ਬਾਪੂ ਨੂੰ ਰਾਏ ਦਿੱਤੀ। ਚੰਗਾ ਹੋਵੇ ਜੇ ਮੁੰਡੇ ਨੂੰ ਜੱਜ ਭਰਤੀ ਕਰਾ ਦਿੱਤਾ ਜਾਵੇ। ਸਾਰੀ ਉਮਰ ਦੀ ਵਜ਼ੀਰੀ ਮਿਲ ਜਾਣੀ ਸੀ। ਹਾਲੇ ਸਰਕਾਰੇ ਦਰਬਾਰੇ ਚਲਦੀ ਹੈ। ਅਗਾਂਹ ਕੀ ਪੜ੍ਹੇ, ਕਿਸ ਪਾਰਟੀ ਦੀ ਸਰਕਾਰ ਬਣੇ।

ਬਾਪੂ ਨੂੰ ਅਫਸਰਾਂ ਦੀ ਰਾਇ ਮਾੜੀ ਨਹੀਂ ਸੀ ਲੱਗੀ। ਉਹ ਦਰਸ਼ਨ ਕੁਮਾਰ ਨੂੰ ਜੱਜ ਭਰਤੀ ਕਰਾਉਣ ਲਈ ਹੱਥ ਪੈਰ ਮਾਰਨ ਲੱਗਾ।



ਅਫ਼ਸਰਾਂ 'ਤੇ ਜ਼ੋਰ ਪਾ ਕੇ ਨੈਕਰੀਆਂ ਕਢਵਾਈਆਂ। ਤਰਲੇ ਮਿੰਨਤਾਂ ਕਰਕੇ ਵਜ਼ੀਰਾਂ ਤੋਂ ਹਾਂ ਕਰਾਈ। ਮੁੰਡਾ ਇਕ ਵਾਰ ਪਾਸ ਹੋ ਜਾਏ। ਉਹ ਆਪੇ ਜੱਜ ਲਗਵਾ ਦੇਣਗੇ।

ਪਰ ਸ਼ਹਿਜ਼ਾਦੇ ਨੂੰ ਦਾਰੂ ਪੀਣ, ਜੂਆ ਖੇਡਣ ਅਤੇ ਹੋਟਲਾਂ 'ਚ ਡਾਂਸ ਕਰਨ ਤੋਂ ਵਿਹਲ ਮਿਲੇ ਤਾਂ ਹੀ ਪੜ੍ਹੇ। ਮੈਰਿਟ ਵਿਚ ਤਾਂ ਕੀ ਆਉਣਾ ਸੀ, ਪਾਸ ਵੀ ਨਾ ਹੋਇਆ।

ਬਾਪ-ਬੇਟੇ ਦੋਹਾਂ ਦੇ ਸਿਤਾਰੇ ਗਰਦਿਸ਼ ਵਿਚ ਸਨ। ਇਧਰੋਂ ਮੁੰਡੇ ਹੱਥੋਂ ਜੱਜੀ ਖੁੱਸ ਗਈ, ਉਧਰੋਂ ਬਾਪ ਕੇਲੇ ਪਾਰਟੀ ਟਿਕਟ।

ਬਾਪ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਨਾਲੋਂ ਜ਼ਿਆਦਾ ਬੇਟੇ ਦੇ ਭਵਿੱਖ ਦਾ ਫਿਕਰ ਸੀ। ਦਰਸ਼ਨ ਕੇਲੋਂ ਸਾਇਲ ਇਉਂ ਖਿਸਕਣ ਲੱਗੇ ਸਨ, ਜਿਵੇਂ ਕਿਸੇ ਨੇ ਮਖਿਆਲ ਨੂੰ ਇੱਟ ਮਾਰ ਦਿੱਤੀ ਹੋਵੇ।

ਬਾਪੂ ਨੂੰ ਪਾਰਟੀ ਦਾ ਟਿਕਟ ਤਾਂ ਨਹੀਂ ਸੀ ਮਿਲਿਆ ਪਰ ਪਾਰਟੀ ਨੂੰ ਪਤਾ ਸੀ ਕਿ ਸੀਟ ਜਿੱਤਣ ਲਈ ਉਸ ਦੀ ਮਦਦ ਜ਼ਰੂਰੀ ਸੀ। ਇਸ ਹਮਾਇਤ ਦਾ ਸੈਦਾ ਹੋਇਆ। ਬਦਲੇ ਵਿਚ ਬਾਪੂ ਨੂੰ ਪਬਲਿਕ ਸਰਵਿਸ ਕਮਿਸ਼ਨ ਦੀ ਮੈਂਬਰੀ ਮਿਲੀ।

ਮੈਂਬਰ ਦੀ ਟੈਂਗਰ ਮੰਤਰੀ ਜਿੰਨੀ। ਪੈਸਾ ਰੱਜਵਾਂ ! ਸਾਰੇ ਕੁਨਬੇ ਨੂੰ ਚੰਗੀਆਂ ਨੈਕਰੀਆਂ ਵੀ।

ਬਾਪੂ ਨੇ ਸ਼ੁਰੂਆਤ ਘਰ ਤੋਂ ਕੀਤੀ।

ਇਸ ਵਾਰ ਦਰਸ਼ਨ ਕੁਮਾਰ ਦੀ ਡਿਊਟੀ ਪੇਪਰਾਂ ਦੀ ਤਿਆਰੀ ਕਰਨੀ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਉਸ ਨੇ ਉਸ ਉਮੀਦਵਾਰ ਦਾ ਪਤਾ ਕਰਨਾ ਸੀ, ਜਿਸ ਦਾ ਮੈਰਿਟ ਵਿਚ ਆਉਣਾ ਯਕੀਨੀ ਸੀ।

ਇਸ ਕੰਮ ਲਈ ਦਰਸ਼ਨ ਕੁਮਾਰ ਨੂੰ ਬਹੁਤੀ ਮਿਹਨਤ ਨਹੀਂ ਸੀ ਕਰਨੀ ਪਈ। ਬਲਕਾਰ ਜੱਜ ਬਣਨ ਦੇ ਸੁਫਨੇ ਦੇਖ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਉਸ ਦਾ ਦਿਮਾਗ ਤਾਂ ਉਂਝ ਹੀ ਕੰਪਿਊਟਰ ਵਾਂਗ ਕੰਮ ਕਰਦਾ ਸੀ। ਦੇਸ਼ ਵਿਦੇਸ਼ ਦੀਆਂ ਖ਼ਬਰਾਂ ਦਾ ਅਤਾ-ਪਤਾ ਰੱਖਦਾ ਸੀ। ਉਹ ਜੇ ਬਿਨਾਂ ਤਿਆਰੀ ਵੀ ਇਮਤਿਹਾਨ ਵਿਚ ਬੈਠ ਜਾਵੇ, ਤਦ ਵੀ ਪਾਸ ਹੋ ਜਾਵੇ। ਜਦ ਕਿ ਉਹ ਦਿਨ-ਰਾਤ ਇਕ ਕਰੀ ਬੈਠਾ ਸੀ।

ਦਰਸ਼ਨ ਨੇ ਬਲਕਾਰ ਦੇ ਰੋਲ ਨੰਬਰ 'ਤੇ ਹੀ ਉਂਗਲ ਰੱਖੀ। ਇਕੋ ਤੀਰ ਨਾਲ ਦੇ ਨਿਸ਼ਾਨ ਫੁੰਡੇ ਜਾਣ ਸਨ। ਬਲਕਾਰ ਦਾ ਪੱਤਾ ਕੱਟਿਆ ਜਾਣਾ ਸੀ ਅਤੇ ਦਰਸ਼ਨ ਕੁਮਾਰ ਨੇ ਜੱਜ ਬਣ ਜਾਣਾ ਸੀ।

ਬਾਕੀ ਦਾ ਕੰਮ ਸਕੂਲ ਦੇ ਪੀ. ਟੀ. ਆਈ. ਵਾਂਗ ਕਮਿਸ਼ਨ ਦੇ ਵਫ਼ਾਦਾਰ ਨੈਕਰਾਂ ਨੇ ਕੀਤਾ।

ਇਹ ਬਾਪ ਦੀ ਹੁਸ਼ਿਆਰੀ ਦਾ ਹੀ ਨਤੀਜਾ ਸੀ ਕਿ ਅੱਜ ਦਰਸ਼ਨ ਕੁਮਾਰ ਬਲਕਾਰ ਵਾਲੀ ਕੁਰਸੀ ਸਾਂਭੀ ਬੈਠਾ ਸੀ ਅਤੇ ਬਲਕਾਰ ਮੁਲਜ਼ਮਾਂ ਦੇ ਕਟਹਿਰੇ ਵਿਚ ਖੜ੍ਹਾ ਸਜ਼ਾ ਉਡੀਕ ਰਿਹਾ ਸੀ।

ਫੇਲ੍ਹ ਹੋ ਜਾਣ 'ਤੇ ਬੁਖਲਾਏ ਬਲਕਾਰ ਨੇ ਹਾਈ ਕੋਰਟ ਅਤੇ ਸੁਪਰੀਮ ਕੋਰਟ ਦੇ ਬਥੇਰਾ ਦਰਵਾਜ਼ੇ ਖੜਕਾਏ। ਪਰ ਕਮਿਸ਼ਨ ਦੀ ਮੱਕੜੀ ਨੇ ਕਾਨੂੰਨਾਂ ਦਾ ਅਜਿਹਾ ਜਾਲ ਬੁਣਿਆ ਸੀ ਕਿ ਬਲਕਾਰ ਉਸ ਵਿਚ ਉਲਝ ਕੇ ਰਹਿ ਗਿਆ ਸੀ।

ਹਾਰਿਆ-ਥੱਕਿਆ ਬਲਕਾਰ ਘਰ ਨਹੀਂ ਸੀ ਵੜਿਆ। ਦਰਸ਼ਨ ਕੁਮਾਰ ਨੇ ਸੋਚਿਆ ਸੀ ਕਿ ਸ਼ਰਮ ਦੇ ਮਾਰੇ ਉਸਨੇ ਖੂਹ-ਖਾਤਾ ਗੰਦਾ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਹੋਣਾ ਹੈ। ਕੀ ਪਤਾ ਸੀ ਕਿ ਉਹ ਕਿਸੇ ਨਵੀਂ ਦੌੜ ਦੀ ਤਿਆਰੀ ਕਰ ਰਿਹਾ ਸੀ।

ਪੰਜਾਂ ਸਾਲਾਂ ਬਾਅਦ ਉਸ ਹਾਰ ਦਾ ਬਦਲਾ ਲੈਣ ਲਈ ਬਲਕਾਰ ਨੇ ਜਦੋਂ ਮਹਾਨ ਦੌੜ ਆਰੰਭੀ ਸੀ ਤਾਂ ਉਸ ਨਾਲ ਅਜਿਹੇ ਹਜ਼ਾਰਾਂ ਬੁੱਧੀਜੀਵੀ ਵੀ ਆ ਰਲੇ ਸਨ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਉੱਚੇ ਅਹੁਦੇ ਕੇਵਲ ਇਸ ਲਈ ਨਹੀਂ ਸੀ ਮਿਲੇ, ਕਿਉਂਕਿ ਉਹ ਕਿਸੇ ਰਾਜਕੁਮਾਰੀ ਦੇ ਪੇਟੇ ਨਹੀਂ ਸੀ ਜਨਮੇ, ਸਗੋਂ ਦਾਸੀ ਦੀ ਕੁੱਖੋਂ ਜਨਮੇ ਸਨ।

ਦਰਸ਼ਨ ਕੁਮਾਰ ਦੀਆਂ ਰਗਾਂ ਵਿਚ ਤਾਂ ਸ਼ਾਹੀ-ਖੂਨ ਦੌੜਦਾ ਸੀ। ਉਸ ਨੂੰ ਦਾਸੀ-ਪੁੱਤਰਾਂ ਦੀ ਕੀ ਪਰਵਾਹ ? ਉਹ ਤਾਂ ਉਸ ਆਖਰੀ ਦੌੜ ਬਾਰੇ ਸੋਚ ਰਿਹਾ ਸੀ, ਜਿਹੜਾ ਕੁਝ ਹੀ ਘੰਟਿਆਂ ਬਾਅਦ ਸਮਾਪਤ ਹੋਣ ਵਾਲੀ ਸੀ। ਆਪਣੀਆਂ ਲਿਖਤਾਂ ਅਤੇ ਭਾਸ਼ਣਾਂ ਵਿਚ ਬਲਕਾਰ ਲੱਖ ਇਹ ਦਾਅਵੇ ਕਰਦਾ ਸੀ ਕਿ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਹਜ਼ੂਮ ਦਾ ਇਕੋ-ਇਕ ਨਿਸ਼ਾਨਾ ਸਮੁੱਚੇ ਢਾਂਚੇ ਨੂੰ ਹੀ ਬਦਲਣਾ ਸੀ ਪਰ ਦਰਸ਼ਨ ਕੁਮਾਰ ਨੂੰ ਯਕੀਨ ਸੀ, ਉਸਦੀ ਅੱਖ ਆਪਣੇ ਪੁਰਾਣੇ ਦੁਸ਼ਮਣ ਉੱਪਰ ਹੀ ਸੀ।

ਅੱਜ ਦਰਸ਼ਨ ਕੁਮਾਰ ਨੇ ਉਹ ਅੱਖ ਭੰਨ ਦੇਣੀ ਸੀ।

ਤਰਸ ਭਰੀਆਂ ਅੱਖਾਂ ਨਾਲ ਦਰਸ਼ਨ ਕੁਮਾਰ ਨੇ ਬਲਕਾਰ ਦੇ ਆਖਰੀ ਦਰਸ਼ਨ ਕਰਨੇ ਚਾਹੇ।

ਬਲਕਾਰ ਵੱਲ ਤੱਕ ਕੇ ਦਰਸ਼ਨ ਕੁਮਾਰ ਹੈਰਾਨ ਰਹਿ ਗਿਆ। ਆਮ ਮੁਲਜ਼ਮਾਂ ਵਾਂਗ ਨਾ ਉਸਦਾ ਚਿਹਰਾ ਪੀਲਾ ਪਿਆ ਸੀ, ਨਾ ਲੱਤਾਂ ਕੰਬ ਰਹੀਆਂ ਸਨ ਅਤੇ ਨਾ ਹੀ ਸੀਨਾ ਧੱਕ-ਧੱਕ ਕਰਦਾ ਸੀ।

ਉਲਟਾ ਉਸ ਦੀਆਂ ਅੱਖਾਂ ਮਸ਼ਾਲ ਵਾਂਗ ਮਘ ਰਹੀਆਂ ਸਨ। ਉਸਦੇ ਬੁੱਲ੍ਹਾਂ 'ਤੇ ਹਲਕੀ ਜਿਹੀ ਹਾਸੀ ਸੀ।

ਇਸ ਹਾਸੀ ਦਾ ਮਤਲਬ ਦਰਸ਼ਨ ਕੁਮਾਰ ਨੂੰ ਚੰਗੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਸਮਝ ਆ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਉਹ ਉਸ ਨੂੰ ਇਕ ਹੋਰ ਦੌੜ ਦੌੜਨ ਲਈ ਲਲਕਾਰ ਰਿਹਾ ਸੀ।

"ਰੱਸੀ ਤਾਂ ਜਲ ਗਈ ਪਰ ਵਲ ਨਹੀਂ ਗਿਆ।" ਮੌਤ ਦੇ ਤਖ਼ਤੇ 'ਤੇ ਖੜ੍ਹੇ ਬਲਕਾਰ ਦੀ ਇਹ ਲਲਕਾਰ ਵੀ ਜੱਜ ਨੂੰ ਬਾਂਦਰ-ਘੁਰਕੀ ਵਰਗੀ ਲੱਗੀ।

"ਜਾਤ ਦੀ ਕੋਹੜ ਕਿਰਲੀ ਛੱਤ ਨਾਲ ਜੱਫੇ। ਚਾਰ ਟਟ-ਪੂੰਜੀਏ ਇਕੱਠੇ ਕਰਕੇ ਸੋਚਦੈ, ਸਰਕਾਰ ਨੂੰ ਢਾਹ ਲਾਏਗਾ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਗਿੱਦੜਾਂ ਖਰਗੋਸ਼ਾਂ ਨੂੰ ਤਾਂ ਉਸ ਦੀ ਇਕੋ ਦਹਾੜ ਬਹੁਤ ਹੈ।" ਸੋਚਦੇ ਦਰਸ਼ਨ ਕੁਮਾਰ ਨੂੰ ਯਕੀਨ ਸੀ ਕਿ ਬਲਕਾਰ ਨੂੰ ਫਾਂਸੀ ਲੱਗਣ ਦੀ ਖ਼ਬਰ ਸੁਣਦਿਆਂ ਹੀ ਹਜ਼ੂਮ ਨੇ ਖਿੰਡ ਜਾਣਾ ਸੀ।

ਇਸੇ ਨਤੀਜੇ ਦਾ ਆਸ ਰੱਖਦਿਆਂ, ਜੱਜ ਦਰਸ਼ਨ ਕੁਮਾਰ ਨੇ ਬਲਕਾਰ ਨੂੰ ਫਾਂਸੀ ਦੀ ਸਜ਼ਾ ਸੁਣਾ ਦਿੱਤੀ।

"ਸਾਨੂੰ ਇਸ ਅਦਾਲਤ ਤੋਂ ਇਹੋ ਆਸ ਸੀ। ਪਰ ਤੂੰ ਇਸ ਦੌੜ 'ਚ ਪੱਛੜ ਗਿਆਂ ਦੇਸਤ, ਜਿਉਂ ਜਿਉਂ ਬਲਕਾਰਾਂ ਦਾ ਖੂਨ ਡੁਲ੍ਹਦਾ ਜਾਏਗਾ, ਤਿਉਂ-ਤਿਉਂ ਦੌੜ ਦੀ ਰਫ਼ਤਾਰ ਤੇਜ਼ ਹੁੰਦੀ ਜਾਏਗੀ।"

ਦਰਸ਼ਨ ਕੁਮਾਰ ਦਾ ਧੰਨਵਾਦ ਕਰਕੇ ਬਲਕਾਰ ਨੇ ਇਉਂ ਪਿੱਠ ਭੁਆਈ, ਜਿਵੇਂ ਕੁਝ ਵੀ ਨਾ ਹੋਇਆ ਹੋਏ।

ਬੇੜੀਆਂ ਦੇ ਮਣਾਂ-ਮੂੰਹ ਭਾਰ ਦਾ ਵੀ ਉਸ ਤੇ ਕੋਈ ਅਸਰ ਨਹੀਂ ਸੀ, ਉਸਦੀ ਚਾਲ 'ਚ ਸਗੋਂ ਰਵਾਨਗੀ ਆ ਗਈ ਸੀ।

ਅਜੀਬ ਇਤਫ਼ਾਕ ਸੀ। ਸਜ਼ਾ ਸੁਣਨ ਵਾਲੇ ਦੀ ਥਾਂ ਸਜ਼ਾ ਸੁਣਾਉਣ ਵਾਲੇ ਦਾ ਦਿਲ ਧੱਕ- ਧੱਕ ਕਰ ਰਿਹਾ ਸੀ।

ਦਰਸ਼ਨ ਕੁਮਾਰ ਦੇ ਕਿਆਸਾਂ ਦੇ ਉਲਟ ਭੀੜ ਨਾ ਡਰੀ, ਨਾ ਖਿੰਡੀ। ਸਗੋਂ ਜੋਸ਼ੀਲੇ ਗੀਤਾਂ ਅਤੇ ਨਾਅਰਿਆਂ ਨਾਲ ਅਸਮਾਨ ਗੂੰਜਣ ਲੱਗਾ।

ਭੀੜ ਦੇ ਰੋਹ ਨੂੰ ਧਿਆਨ ਵਿਚ ਰੱਖਦਿਆਂ ਅਦਾਲਤ ਦੀਆਂ ਖਿੜਕੀਆਂ ਦਰਵਾਜ਼ੇ ਬੰਦ ਕਰ ਦਿੱਤੇ ਗਏ। ਜੱਜ ਦੀ ਸੁਰੱਖਿਆ ਲਈ ਪੁਲਿਸ ਨੇ ਅਦਾਲਤ ਦੇ ਚਾਰੇ ਪਾਸੇ ਪੇਜ਼ੀਸ਼ਨਾਂ ਸਾਂਭ ਲਈਆਂ।

ਸੰਗੀਨਾਂ ਦੇ ਪਹਿਰੇ ਹੇਠ ਬੰਦ ਕਮਰੇ 'ਚ ਇਕੱਠੇ ਬੈਠੇ ਦਰਸ਼ਨ ਕੁਮਾਰ ਨੂੰ ਲੱਗ ਰਿਹਾ ਸੀ ਜਿਵੇਂ ਸਜ਼ਾ ਬਲਕਾਰ ਨੂੰ ਨਹੀਂ, ਉਸ ਨੂੰ ਹੋਈ ਸੀ।

ਮੁਲਜ਼ਮ ਨੂੰ ਭੀੜ ਨੇ ਮੋਢਿਆਂ 'ਤੇ ਚੁੱਕ ਰੱਖਿਆ ਸੀ। ਹਰ ਕੋਈ ਬਲਕਾਰ ਬਣਨ ਦੀਆਂ ਸੋਹਾਂ ਖਾ ਰਿਹਾ ਸੀ।

ਬੰਦ ਖਿੜਕੀਆਂ ਦੇ ਧੁੰਧਲੇ ਸ਼ੀਸ਼ਿਆਂ ਰਾਹੀਂ ਵੀ ਦਰਸ਼ਨ ਕੁਮਾਰ ਨੂੰ ਸਾਫ਼ ਦਿਖਾਈ ਦੇ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਬਲਕਾਰ ਦੀ ਗ਼ੈਰ-ਹਾਜ਼ਰੀ ਦਾ ਭੀੜ 'ਤੇ ਕੋਈ ਅਸਰ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਭੀੜ ਉਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੌੜੀ ਜਾ ਰਹੀ ਸੀ।

ਕਦੇ-ਕਦੇ ਉਸ ਨੂੰ ਲੱਗਦਾ ਜਿਵੇਂ ਭੀੜ ਦਾ ਹਰ ਮੈਂਬਰ ਹੀ ਬਲਕਾਰ ਬਣ ਗਿਆ ਹੈ। ਇੰਨੇ ਬਲਕਾਰਾਂ ਨੂੰ ਫਾਂਸੀ ਲਾਉਣਾ ਦਰਸ਼ਨ ਕੁਮਾਰ ਦੇ ਅਧਿਕਾਰ-ਖੇਤਰ ਵਿਚ ਨਹੀਂ ਸੀ।

ਘਬਰਾਏ ਜੱਜ ਦਾ ਸਿਰ ਚਕਰਾਉਣ ਲੱਗਾ। ਉਸ ਇਹ ਮੰਨਣ ਨੂੰ ਤਿਆਰ ਨਹੀਂ ਸੀ ਕਿ ਆਖ਼ਰੀ ਦੌੜ ਵਿਚ ਉਹ ਸੱਚ-ਮੁੱਚ ਬਲਕਾਰ ਕੋਲੋਂ ਹਾਰ ਗਿਆ !

## ਫਰੀ

ਲਾਸ਼ ਨੂੰ ਡੈੱਡ ਹਾਊਸ ਵਿਚ ਪਿਆਂ ਦੇ ਘੰਟੇ ਹੋ ਗਏ ਸਨ। ਪੋਸਟਮਾਰਟਮ ਦੀ ਕਾਰਵਾਈ ਸ਼ੁਰੂ ਹੋਣ 'ਚ ਨਹੀਂ ਸੀ ਆ ਰਹੀ।

ਲਾਸ਼ ਡੈੱਡ ਹਾਊਸ ਪਹੁੰਚਦਿਆਂ ਹੀ ਡਾਕਟਰ ਨੇ ਕੁਰਸੀ ਮੱਲ ਲਈ ਸੀ। ਉਹ ਜੇਗਿੰਦਰ ਨੂੰ ਕਈ ਸੁਨੇਹੇ ਭੇਜ ਚੁੱਕਾ ਸੀ।

ਡਾਕਟਰ, ਜੇਗਿੰਦਰ ਦੇ ਰੋਸੇ ਦਾ ਕਾਰਨ ਸਮਝ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਉਸ ਨੂੰ ਫੀਸ ਨਹੀਂ ਸੀ ਮਿਲੀ। ਨਾ ਮਿਲਣੀ ਹੀ ਸੀ। ਹਰ ਕੇਸ ਵਿਚੋਂ ਫੀਸ ਦੀ ਆਸ ਰੱਖਣਾ ਉਸ ਦੀ ਬੇਵਕੂਫੀ ਸੀ।

ਇਸ ਕੇਸ ਵਿਚ ਕਰਨਾ ਵੀ ਤਾਂ ਕੁਝ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਜ਼ਾਬਤਾ ਹੀ ਪੂਰਾ ਕਰਨਾ ਸੀ। ਲਾਸ਼ ਦਾ ਮੁਆਇਨਾ ਤਾਂ ਡਾਕਟਰ ਖੁਦ ਕਰ ਚੁੱਕਾ ਸੀ। ਸਿਰ ਵਿਚ ਇਕ ਗਹਿਰਾ ਘਾਓ ਸੀ। ਲੋਹੇ ਦੀ ਰਾਡ ਨਾਲ ਸੱਟ ਮਾਰੀ ਗਈ ਹੈ। ਬੱਚਾ ਜਦੋਂ ਇਸ ਸੱਟ ਨਾਲ ਮਰਿਆ ਤਾਂ ਉਹੋ ਰਾਡ ਉਸ ਦੀ ਗਰਦਨ ਤੇ ਰੱਖ ਕੇ ਦਬਾਈ ਗਈ। ਬਾਹਰ ਨਿਕਲੀਆਂ ਅੱਖਾਂ ਅਤੇ ਲਟਕਦੀ ਜੀਭ ਇਸ ਦਾ ਸਬੂਤ ਦੇ ਰਹੀਆਂ ਸਨ। ਸਰੀਰ ਤੇ ਜੰਮੀ ਮੈਲ ਅਤੇ ਗੱਲ੍ਹਾਂ ਤੇ ਹੰਝੂਆਂ ਦੇ ਨਿਸ਼ਾਨ ਦੱਸਦੇ ਸਨ ਕਿ ਬੱਚਾ ਬਿਨਾਂ ਨਹਾਤੇ ਧੋਤੇ ਲਗਾਤਾਰ ਰੋਂਦਾ ਰਿਹਾ ਸੀ।

ਮੌਤ ਇਨ੍ਹਾਂ ਸੱਟਾਂ ਕਾਰਨ ਹੋਈ ਸੀ। ਪੇਟ ਖੋਲ੍ਹਣ ਦੀ ਡਾਕਟਰ ਕੋਈ ਜ਼ਰੂਰਤ ਮਹਿਸੂਸ ਨਹੀਂ ਸੀ ਕਰਦਾ। ਫਿਰ ਵੀ ਪੋਸਟ-ਮਾਰਟਮ ਦੀ ਰਿਪੋਰਟ ਦੇ ਖਾਨੇ ਭਰਨ ਲਈ ਡਾਕਟਰ ਨੂੰ ਉਸ ਦਾ ਪੇਟ ਖੋਲ੍ਹਣਾ ਹੀ ਪੈਣਾ ਸੀ। ਪੇਟ ਵਿਚੋਂ ਵਿਸਰਾ ਲੈਣਾ ਸੀ। ਖਾਧੇ ਖਾਣੇ ਦੇ ਆਧਾਰ ਤੇ ਮੌਤ ਦੇ ਕਾਰਨ ਤੇ ਸਮਾਂ ਮਿਥਣਾ ਸੀ।

ਪੇਟ ਦੀ ਚੀਰ-ਫਾੜ ਲਈ ਡਾਕਟਰ ਨੂੰ ਹਸਪਤਾਲ ਦੇ ਜਮਾਂਦਾਰ ਦੀ ਜ਼ਰੂਰਤ ਪੈਂਦੀ ਸੀ। ਗੰਦ 'ਚ ਹੱਥ ਮਾਰਨ ਦੀ ਜੇਗਿੰਦਰ ਦੀ ਘੱਟੋ-ਘੱਟ ਫੀਸ ਪੰਜਾਹ ਰੁਪਏ ਸੀ।

ਲਾਸ਼ ਨੂੰ ਡੈੱਡ ਹਾਊਸ ਵਿਚ ਪਿਆਂ ਦੇ ਘੰਟੇ ਹੋ ਗਏ ਹਨ ਤਾਂ ਪਏ ਹੋਣ। ਸੂਰਜ ਛਿਪਣ ਵਿਚ ਥੋੜਾ ਸਮਾਂ ਹੀ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ ਤਾਂ ਪਿਆ ਰਹੇ। ਡਾਕਟਰ ਸੁਨੇਹੇ ਭੇਜ ਰਿਹਾ ਹੈ ਤਾਂ ਪਿਆ ਭੇਜੇ। ਜੇਗਿੰਦਰ ਨੇ ਵੀ ਬੱਚੇ ਪਾਲਣੇ ਹਨ। ਜੇਗਿੰਦਰ ਹੋਰਾਂ ਨੂੰ ਕਿਸੇ ਨੇ ਵਿਆਹ ਸ਼ਾਦੀ ਤੇ ਤਾਂ ਬੁਲਾਉਣਾ ਨਹੀਂ ਹੈ। ਵੀਹ-ਵੀਹ ਗਾਲ੍ਹਾਂ ਕੱਢੀਆਂ ਜਾਂਦੀਆਂ ਹਨ। ਮਹੀਨੇ ਵਿਚ ਇਕ ਦੋ ਲਾਸ਼ਾਂ ਨੇ ਤਾਂ ਪੋਸਟਮਾਰਟਮ ਲਈ ਆਉਣਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ।

ਜੇਗਿੰਦਰ ਨੂੰ ਡਾਕਟਰ ਦਾ ਕੋਈ ਡਰ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਗੰਦੀਆਂ ਲਾਸ਼ਾਂ ਦੀ ਚੀਰ-ਫਾੜ ਕਰਨਾ ਜੇਗਿੰਦਰ ਦੀ ਨੈਕਰੀ ਦਾ ਹਿੱਸਾ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਕਾਗਜ਼ੀ-ਪੱਤਰੀ ਉਹ ਜਮਾਂਦਾਰ ਹੈ। ਉਸ ਦੀ ਡਿਊਟੀ ਹਸਪਤਾਲ ਦੀ ਸਫਾਈ ਕਰਨੀ ਹੈ। ਇਹ ਦੂਸਰੀ ਗੱਲ ਹੈ ਕਿ ਉਸ ਦੀ ਇਸ ਡਿਊਟੀ ਨੂੰ ਸਾਰੇ ਭੁੱਲ ਭੁਲਾ ਗਏ ਹਨ। ਉਸ ਦਾ ਇਕ-ਇਕ ਫਰਜ਼ ਡੈੱਡ ਹਾਊਸ ਨੂੰ ਸਾਫ ਰੱਖਣਾ ਅਤੇ ਪੋਸਟਮਾਰਟਮ ਲਈ ਆਈ ਲਾਸ਼ ਦੀ ਚੀਰ-ਫਾੜ ਕਰਕੇ ਡਾਕਟਰ ਦਾ ਮਦਦ ਕਰਨਾ ਅਤੇ ਕੋਠੀ ਨਾਲ ਲਗਦੀ ਵਾਧੂ ਜ਼ਮੀਨ ਵਿਚ ਡਾਕਟਰਾਂ ਲਈ ਸਬਜ਼ੀਆਂ ਉਗਾਣਾ।

ਪਹਿਲਾਂ ਝੋਟਾ ਸਰਕਾਰੀ ਹੁੰਦਾ ਸੀ ਹਲਟੀ ਤੋਂ ਪਾਣੀ ਗੋੜਨ ਲਈ। ਲੋੜ ਪਏ ਤਾਂ ਜੇਗਿੰਦਰ ਝੋਟੇ ਨੂੰ ਹਲਟੀ ਤੇ ਜੋੜ ਲੈਂਦਾ। ਵਿਹਲਾ ਹੁੰਦਾ ਤਾਂ ਲੋਕਾਂ ਦੀਆਂ ਮੱਝਾਂ ਨਵੇਂ ਦੁੱਧ ਕਰਦਾ ਰਹਿੰਦਾ। ਲੋਕ ਉਸ ਨੂੰ ਗੁੜ ਦੀ ਭੇਲੀ ਦੇ ਜਾਂਦੇ।

ਸਮਾਂ ਬਦਲਿਆ ਤਾਂ ਹਲਟੀ ਤੇ ਮੋਹਰ ਲੱਗ ਗਈ। ਝੋਟੇ ਦਾ ਖਰਚਾ ਮਿਲਣਾ ਬੰਦ ਹੋ ਗਿਆ। ਜੇਗਿੰਦਰ ਨੇ ਝੋਟਾ ਹਿੱਕ ਨਾਲ ਲਾਈ ਰੱਖਿਆ। ਪਹਿਲਾਂ ਵਾਲੀ ਗੁੜ ਦੀ ਭੇਲੀ ਬੰਦ ਕਰਕੇ ਜੇਗਿੰਦਰ ਨੇ ਝੋਟੇ ਦਾ ਰੇਟ ਵੀਹ ਰੁਪਏ ਫੀ ਮੱਝ ਕਰ ਦਿੱਤਾ। ਦਿਨ ਵਿਚ ਦੋ ਚਾਰ ਮੱਝਾਂ ਨਵੇਂ ਦੁੱਧ ਲਈ ਆਈਆਂ ਹੀ ਰਹਿੰਦੀਆਂ। ਉਹਦੀ ਅਤੇ ਝੋਟੇ ਦੀ ਧੰਨ ਧੰਨ ਹੋ ਜਾਂਦੀ। ਘਾਹ ਪੱਠੇ ਦੀ ਕੋਈ ਕਮੀ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਡੈੱਡ ਹਾਊਸ ਦੇ ਨਾਲ ਲਗਦੀ ਜ਼ਮੀਨ ਵਿਚ ਘਾਹ ਹੀ ਘਾਹ ਹੈ। ਭੂਤਾਂ ਪ੍ਰੇਤਾਂ ਦੇ ਵਹਿਮ ਕਰਕੇ ਕਦੇ ਕਿਸੇ ਨੇ ਇਸ ਜ਼ਮੀਨ ਨੂੰ ਵਾਹੁਣ ਦੀ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਨਹੀਂ ਸੀ ਕੀਤੀ। ਜੇਗਿੰਦਰ ਨੇ ਇਸ ਵਹਿਮ ਦਾ ਫਾਇਦਾ ਉਠਾਇਆ ਹੋਇਆ ਸੀ। ਹਰਾ-ਹਰਾ ਘਾਹ ਝੋਟਾ ਖੁਸ਼ ਹੋ ਕੇ ਚਰਦਾ ਸੀ।

ਸਮਾਂ ਹੋਰ ਬਦਲਿਆ ਤਾਂ ਝੋਟੇ ਵਾਲਾ ਕੰਮ ਵੀ ਮੱਠਾ ਪੈ ਗਿਆ। ਲੋਕ ਉਸਦੇ ਝੋਟੇ ਕੋਲ ਲਿਆਉਣ ਦੀ ਥਾਂ ਮੱਝਾਂ ਡੰਗਰਾਂ ਦੇ ਹਸਪਤਾਲ ਲਿਜਾਣ ਲੱਗੇ। ਇਨ੍ਹੀਂ ਦਿਨੀਂ ਤਾਂ ਝੋਟੇ ਦਾ ਖਰਚਾ ਵੀ ਇਸ ਕੰਮ ਵਿਚ ਨਹੀਂ ਨਿਕਲਦਾ। ਮੋਹ ਦਾ ਮਾਰਿਆ ਜੇਗਿੰਦਰ ਝੋਟੇ ਨੂੰ ਘਰੋਂ ਨਹੀਂ ਸੀ ਕੱਢ ਸਕਦਾ। ਉਂਝ ਤਾਂ ਇਹ ਸਗੋਂ ਜੇਗਿੰਦਰ ਤੇ ਬੋਝ ਬਣਿਆ ਹੋਇਆ ਸੀ।

ਅਜਿਹੇ ਹਲਾਤਾਂ ਵਿਚ ਜੇ ਮਸਾਂ ਆਈ ਲਾਸ਼ ਨੂੰ ਜੇਗਿੰਦਰ ਬਿਨਾਂ ਫੀਸ ਲਏ ਚੀਰ ਦੇਵੇ ਤਾਂ ਭੁੱਖਾਂ ਨਹੀਂ ਮਰੇਗਾ? ਦੁਖੀ ਹੋਇਆ ਦੁਖੀ ਝੋਟੇ ਨਾਲ ਦੁੱਖ ਸਾਂਝੇ ਕਰ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਉਹ ਵਾਰ-ਵਾਰ ਝੋਟੇ ਦੀ ਪਿੱਠ ਖੁਰਕ ਰਿਹਾ ਸੀ।

ਮਰਨ ਵਾਲਾ ਲਾਲਾ ਜੀ ਦਾ ਪੋਤਾ ਹੈ ਤਾਂ ਪਿਆ ਹੋਵੇ। ਲਾਲਾ ਖੁਦ ਵੀ ਮਰਿਆ ਹੁੰਦਾ ਤਾਂ ਵੀ ਜੇਗਿੰਦਰ ਨੇ ਬਿਨਾਂ ਫੀਸ ਲਏ ਕੰਮ ਨਹੀਂ ਸੀ ਕਰਨਾ।

ਲਾਲਾ ਕਿੱਡਾ ਕੁ ਭਲਾਮਾਣਸ ਹੈ, ਇਹ ਜੇਗਿੰਦਰ ਚੰਗੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਜਾਣਦਾ ਸੀ। ਪਿਛਲੀ ਰਾਮ ਲੀਲ੍ਹਾ ਵੇਲੇ ਜੇਗਿੰਦਰ ਨੇ ਉਸ ਦੇ ਬਹੁਤ ਹਾੜੇ ਕੱਢੇ। ਰਾਮ ਲੀਲ੍ਹਾ ਵਾਲਿਆਂ ਨੇ ਤਾਂ ਸੀਤਾ-ਸਵੰਬਰ ਵਾਲੇ ਦਿਨ ਕਿਸੇ ਨਾ ਕਿਸੇ ਦੀ ਕੁੜੀ ਵਿਆਹੁਣੀ ਹੀ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਕੁੜੀ ਦੀ ਚੋਣ ਲਾਲਾ ਜੀ ਨੇ ਕਰਨੀ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਜਿਸ ਦੇ ਸਿਰ ਤੇ ਵੀ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਹੱਥ ਟਿਕ ਜਾਏ, ਉਸੇ ਦੇ ਭਾਗ ਖੁਲ੍ਹ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਦਾਜ ਲਈ ਇੰਨੀਆਂ ਚੀਜ਼ਾਂ ਇਕੱਠੀਆਂ ਹੋ ਜਾਂਦੀਆਂ ਹਨ ਕਿ ਜੇਗਿੰਦਰ ਵਰਗਾ ਗਰੀਬੜਾ ਤਾਂ ਸਾਰੀ ਉਮਰ ਘੱਟਾ ਢੇ ਕੇ ਵੀ ਇਕੱਠੀਆਂ ਨਾ ਕਰ ਸਕੇ।

ਜਦੋਂ ਵੀ ਲਾਲਾ ਜੀ ਕੋਈ ਕੈਂਪ ਹਸਪਤਾਲ ਵਿਚ ਲਾਉਂਦੇ, ਜੇਗਿੰਦਰ ਤਨ ਮਨ ਨਾਲ ਮਰੀਜ਼ਾਂ ਦੀ ਸੇਵਾ ਕਰਦਾ। ਸਾਰਾ ਦਿਨ ਗੰਦ ਹੂੰਝਦਾ ਰਹਿੰਦਾ। ਮਜਾਲ ਹੈ ਇਕ ਮੱਖੀ ਵੀ ਕੈਂਪ 'ਚ ਆ ਸਕੇ। ਇਕੋ ਆਸ ਨਾਲ ਕਿ ਖੁਸ਼ ਹੋ ਕੇ ਲਾਲਾ ਜੀ ਉਸ ਤੇ ਮਿਹਰ ਕਰਨ। ਉਸ ਨੂੰ ਪੂਰੀ ਉਮੀਦ ਸੀ, ਲਾਲਾ ਜੀ ਉਸ ਨੂੰ ਸੇਵਾ ਦਾ ਫਲ ਜ਼ਰੂਰ ਦੇਣਗੇ। ਇਸ ਝਾਕ ਵਿਚ ਉਸ ਨੇ ਕੰਪਾਊਂਡਰ ਮੁੰਡਾ ਵੀ ਦੇਖ ਲਿਆ, ਰਿਸ਼ਤੇਦਾਰਾਂ ਨੂੰ ਸਾਰੀ ਗੱਲ ਸਮਝਾਈ। ਇੰਨਾ ਦਾਜ ਦਿਆਂਗਾ ਕਿ ਅੱਖਾਂ ਅੱਡੀਆਂ ਰਹਿ ਜਾਣਗੀਆਂ।

ਜੇਗਿੰਦਰ ਸਾਰਾ ਦਿਨ ਡਾਕਟਰ ਕੰਪਾਊਂਡਰਾਂ ਵਿਚ ਹੀ ਤਾਂ ਰਹਿੰਦਾ ਸੀ। ਪਤਾ ਸੀ ਸਾਰਾ ਦਿਨ ਨੇਟਾਂ ਦੀ ਝੜੀ ਲੱਗਦੀ ਹੈ। ਦਵਾਈਆਂ ਤਾਂ ਇਧਰ ਉਧਰ ਕਰਦੇ ਹੀ ਹਨ, ਬਿਨਾਂ ਫੀਸ ਲਏ ਕਿਸੇ ਦੇ ਚੁੰਡੀ ਨਹੀਂ ਭਰਦੇ। ਦਵਾਈਆਂ ਦੀਆਂ ਦੁਕਾਨਾਂ ਵਾਲੇ ਅੱਡ ਪੂਛ-ਪੂਛ ਕਰਦੇ ਰਹਿੰਦੇ ਹਨ। ਪ੍ਰਾਈਵੇਟ ਪੈਕਟਿਸ ਅਲੱਗ। ਕੁੜੀ ਨੇ ਮੌਜਾਂ ਕਰਨੀਆਂ ਸਨ। ਡਾਕਟਰਨੀ ਅਖਵਾਉਣਾ ਸੀ।

ਇਸ ਲਾਲੇ ਦੇ ਬੱਚੇ ਨੇ ਪੈਰਾਂ ਤੇ ਪਾਣੀ ਨਾ ਪੈਣ ਦਿੱਤਾ। ਜੇਗਿੰਦਰ ਨੇ ਡਾਕਟਰ ਤੋਂ ਵੀ ਸਿਫਾਰਸ਼ ਕਰਾਈ। ਮੋਦੀ ਦਵਾਈਆਂ ਵਾਲੇ ਤੋਂ ਵੀ। ਸਭ ਨੂੰ ਟਾਲ-ਮਟੋਲ ਕਰ ਗਿਆ। ਕਹਿੰਦਾ ਇਸ ਵਾਰ ਤਾਂ ਉਸ ਨੇ ਸ਼ਾਂਤੀ ਦੀ ਕੁੜੀ ਲਈ ਹਾਂ ਕਰ ਦਿੱਤੀ ਹੈ। ਕੋਈ ਲਾਲਾ ਜੀ ਨੂੰ ਪੁੱਛੇ ਬਈ ਸ਼ਾਂਤੀ ਹੁਣ ਕੋਈ ਗਰੀਬ ਹੈ ? ਉਹ ਮੁੱਖ-ਮੰਤਰੀ ਦੀ ਕੋਠੀ ਸੰਭਰਦੀ ਹੈ। ਉਸ

ਦੀ ਬੀਬੀ ਨਾਲ ਸਿੱਧੀ ਜਾਣਪਹਿਚਾਣ ਹੈ। ਚੌਥੇ ਦਿਨ ਕੋਈ ਨਾ ਕੋਈ ਕਾਰ 'ਚ ਬਿਠਾ ਕੇ ਉਸ ਨੂੰ ਚੰਡੀਗੜ੍ਹ ਲੈ ਤੁਰਦਾ ਹੈ। ਘਰ ਦੇ ਸਾਰੇ ਜੀਅ ਨੈਕਰ ਕਰਾ ਲਏ। ਕਿਸੇ ਨੂੰ ਮਾਰਕੀਟ ਕਮੇਟੀ 'ਚ ਚੌਕੀਦਾਰ ਲਗਵਾ ਦਿੱਤਾ। ਕਿਸੇ ਨੂੰ ਫੂਡ ਸਪਲਾਈ ਵਿਚ ਜਮਾਂਦਾਰ। ਇਕ ਨੂੰ ਐਫ. ਸੀ. ਆਈ. ਵਿਚ ਲਗਵਾ ਦਿੱਤਾ। ਉਹ ਆਥਣ ਨੂੰ ਬੇਰੀ ਕਣਕ ਦੀ ਲੈ ਕੇ ਆਉਂਦੈ। ਕੁੜੀਆਂ ਤਾਂ ਨਿੱਤ ਨਵਾਂ ਸੂਟ ਪਾ ਪਾ ਨਿਕਲਦੀਆਂ ਨੇ। ਸ਼ਾਂਤੀ ਤਾਂ ਚਾਹੇ ਜਿੱਡਾ ਮਰਜ਼ੀ ਵਿਆਹ ਕਰ ਲਏ। ਜਿਸ ਨਾਲ ਮਰਜ਼ੀ ਨਾਤਾ ਜੋੜ ਲਏ। ਪਰ ਲਾਲਾ ਜੀ ਨੇ ਇਕ ਨਾ ਸੁਣੀ। ਸ਼ਾਂਤੀ ਦੀ ਕੁੜੀ ਦਾ ਵਿਆਹ ਹੀ ਕੀਤਾ। ਲਾਲੇ ਨੇ ਅੰਦਰਖਾਤੇ ਜ਼ਰੂਰ ਉਸ ਰਾਹੀਂ ਮੁੱਖ-ਮੰਤਰੀ ਤੋਂ ਕੋਈ ਕੰਮ ਕਰਾਇਆ ਹੋਣੈ, ਉਂਜ ਤਾਂ ਉਸ ਦੀ ਮੁੱਖ-ਮੰਤਰੀ ਨਾਲ ਬਣਦੀ ਨਹੀਂ।

ਅਗਲੇ ਸਾਲ ਲਈ ਵੀ ਲਾਲਾ ਹਾਂ ਕਰ ਦਿੰਦਾ ਤਾਂ ਵੀ ਜੇਗਿੰਦਰ ਰਿਸ਼ਤੇਦਾਰਾਂ ਦੀ ਮਿੰਨਤ ਕਰ ਲੈਂਦਾ। ਫੇਰ ਟਾਲ ਗਿਆ। ਅਗਲੇ ਸਾਲ ਦਾ ਫੈਸਲਾ ਅਗਲੇ ਸਾਲ ਕੀਤਾ ਜਾਏਗਾ। ਉਸ ਨਾਲ ਕਿਸੇ ਹੋਰ ਵਜ਼ੀਰ ਦੀ ਟੰਗ ਅੜ ਜਾਣੀ ਸੀ। ਗ਼ਰੀਬ ਜੇਗਿੰਦਰ ਦੀ ਕਿਸ ਨੇ ਸੁਣਨੀ ਸੀ।

ਜੇਗਿੰਦਰ ਨੂੰ ਵਿਚੇਲੇ ਨੂੰ ਸਾਫ ਆਖਣਾ ਪਿਆ। ਰਿਸ਼ਤੇਦਾਰਾਂ ਨੂੰ ਕੁੜੀ ਆਮ ਜਮਾਦਾਰਾਂ ਵਾਂਗ ਵਿਆਹ ਕੇ ਲਿਜਾਣੀ ਪਏਗੀ।

ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਉਹ ਕਿਉਂ ਕਰਦੇ ? ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਪੜ੍ਹੇ ਲਿਖੇ ਮੁੰਡੇ ਨੂੰ ਸਾਕਾਂ ਦਾ ਘਾਟਾ ਸੀ? ਉਨ੍ਹਾਂ ਅਗਲੇ ਦਿਨ ਹੀ ਮੁੰਡਾ ਮਾਸਟਰਨੀ ਨਾਲ ਮੰਗ ਲਿਆ।

ਜੇਗਿੰਦਰ ਦੇ ਸੁਫਨੇ ਖੇਰੂੰ-ਖੇਰੂੰ ਹੋ ਗਏ। ਉਸ ਦੀ ਕੁੜੀ ਨੂੰ ਗੋਰੇ ਨਾਲ ਟੱਕਰਾਂ ਮਾਰਨੀਆਂ ਪੈ ਰਹੀਆਂ ਹਨ। ਟੁੱਟੇ ਸਾਕ ਦੀ ਨਮੇਸ਼ੀ ਕਾਰਨ ਜੇਗਿੰਦਰ ਨੂੰ ਫਟਾਫਟ ਇਹ ਵਿਆਹ ਕਰਨਾ ਪਿਆ। ਭੁੱਖੇ ਨੰਗੇ ਰਿਸ਼ਤੇਦਾਰ ਟੱਕਰੇ। ਸੀਰੀ ਰਲਿਆ ਹੋਇਆ ਜਵਾਈ। ਲਾਲੇ ਦੀ ਮਿਹਰ ਹੋਈ ਹੁੰਦੀ ਤਾਂ ਧੀ ਮੈਂਜਾਂ ਕਰਦੀ।

ਜੇਗਿੰਦਰ ਦੱਸਣਾ ਚਾਹੁੰਦਾ ਸੀ ਕਿ ਉਸ ਦੀ ਵੀ ਕੋਈ ਹੈਸੀਅਤ ਹੈ। ਉਹ ਜੱਲਾਦ ਜ਼ਰੂਰ ਅਖਵਾਉਂਦੈ ਪਰ ਕਿਤੇ ਨਾ ਕਿਤੇ ਉਸ ਦੀ ਵੀ ਪੁੱਛ ਹੈ। ਭਾਵੇਂ ਲਾਸ਼ਾਂ ਚੀਰਨ ਵਿਚ ਹੀ ਸਹੀ। ਆਪਣੀ ਫੀਸ ਲਏ ਬਿਨਾਂ ਉਹ ਲਾਸ਼ ਨੂੰ ਹੱਥ ਨਹੀਂ ਲਾਏਗਾ। ਕਦੇ ਵੀ ਨਹੀਂ।

ਲਾਸ਼ ਦਾ ਪੇਸਟ ਮਾਰਟਮ ਕਰਾਉਣ ਆਏ ਸਿਪਾਈਆਂ ਦਾ ਕੋਈ ਕਸੂਰ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਉਹਨਾਂ ਨੇ ਤਾਂ ਇਸ਼ਾਰੇ ਨਾਲ ਲਾਲਾ ਜੀ ਦੇ ਹਮਾਇਤੀਆਂ ਨੂੰ ਸਮਝਾ ਦਿੱਤਾ ਸੀ ਕਿ ਜੇਗਿੰਦਰ ਦਾ ਖਿਆਲ ਰੱਖੋ। ਪਰ ਅੱਖਾਂ 'ਚੋਂ ਮਗਰਮੱਛ ਵਾਲੇ ਹੰਝੂ ਵਹਾਉਂਦੇ ਮੋਟੇ ਢਿੱਡਾਂ ਵਾਲਿਆਂ ਨੂੰ ਲਾਲਾ ਜੀ ਨਾਲ ਦਿਲੋਂ ਕੋਈ ਹਮਦਰਦੀ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਨਹੀਂ ਤਾਂ ਕੀ ਹੁੰਦੇ ਨੇ ਪੰਜਾਹ ਰੁਪਏ। ਜਿਹੜਾ ਮਰਜ਼ੀ ਉਸ ਨੂੰ ਫੜਾ ਦਿੰਦਾ। ਅੱਗੇ ਕਿਹੜਾ ਹਰ ਵਾਰ ਫੀਸ ਵਾਰਿਸ ਹੀ ਦਿੰਦੇ ਹਨ। ਜਿਸ ਨੂੰ ਵੀ ਸਿਪਾਹੀ ਨੇ ਆਖ ਦਿੱਤਾ, ਉਸ ਨੇ ਫੜਾ ਦਿੱਤੇ। ਇਥੇ ਤਾਂ ਹਰ ਕੋਈ ਗੱਲ ਸੁਣੀ ਅਣਸੁਣੀ ਕਰਕੇ ਬਾਹਰ ਵਿਛੇ ਸੱਥਰ ਤੇ ਜਾ ਬੈਠਦਾ ਹੈ।

ਜੇਗਿੰਦਰ ਨੂੰ ਬੁੱਧ ਸਿੰਘ ਹੌਲਦਾਰ ਦੀ ਯਾਦ ਸਤਾਉਣ ਲੱਗੀ। ਬੜਾ ਭਲਾ ਆਦਮੀ ਸੀ ਉਹ। ਖਾਸ ਕਰ ਜੇਗਿੰਦਰ ਲਈ। ਉਸ ਨੂੰ ਲਿਖਾਪੜੀ ਦਾ ਕੰਮ ਘੱਟ ਆਉਂਦਾ ਸੀ, ਇਸ ਲਈ ਥਾਣੇ ਵਾਲੇ ਉਪਰਲੇ ਕੰਮਾਂ ਤੇ ਹੀ ਰੱਖਦੇ ਸਨ। ਜੇਗਿੰਦਰ ਵਾਂਗ ਉਹ ਗ਼ਰੀਬ ਘਰਾਣੇ ਦਾ ਸੀ। ਜੇਗਿੰਦਰ ਦੀ ਹਾਲਤ ਨੂੰ ਚੰਗੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਸਮਝਦਾ ਸੀ। ਕਿਸੇ ਪੁਲਿਸ ਅਫਸਰ ਦੀ ਮਿਹਰਬਾਨੀ ਨਾਲ ਸਿਪਾਹੀ ਭਰਤੀ ਹੋ ਗਿਆ। ਅੱਗੋਂ ਆਪਣੀ ਤਾਬੇਦਾਰੀ ਦੇ ਸਿਰ ਤੇ ਹੌਲਦਾਰ ਬਣ ਗਿਆ।

ਜੇਗਿੰਦਰ ਨਾਲ ਬਹੁਤ ਪਿਆਰ ਰੱਖਦਾ ਸੀ। ਜਦੋਂ ਵੀ ਕਿਸੇ ਲਾਸ਼ ਨਾਲ ਆਉਂਦਾ, ਘੱਟੋ-ਘੱਟ ਸੌ ਦਾ ਨੋਟ ਦਿਵਾਉਂਦਾ। ਇਕ ਵਾਰ ਤਾਂ ਤਿੰਨ ਸੌ ਵੀ ਦਿਵਾ ਗਿਆ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਕਿਹੜਾ ਦਿਵਾਉਦਿਆਂ ਦਾ ਲੂਣ ਢਿਲਕਦੈ ਜਾਂ ਜੇਬੋਂ ਨਿਕਲਦੇ ਨੇ। ਥੋੜ੍ਹੀ ਜਿਹੀ ਜੁਬਾਨ ਹੀ ਹਿਲਾਉਣੀ ਹੁੰਦੀ ਹੈ।

ਇਕ ਦੋ ਵਾਰ ਲਾਵਾਰਿਸ ਲਾਸ਼ਾਂ ਨਾਲ ਆਇਆ। ਫੇਰ ਵੀ ਪੰਜਾਹ ਦਾ ਨੋਟ ਆਪਣੇ ਕੋਲੋਂ ਦੇ ਗਿਆ। ਲਾਵਾਰਿਸ ਲਾਸ਼ਾਂ ਵਿਚ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਕੁਝ ਨਹੀਂ ਕਰਨਾ ਹੁੰਦਾ। ਘੰਟਾ ਡੈੱਡ ਹਾਊਸ ਵਿਚ ਪਾਈ ਰੱਖਣ ਬਾਅਦ ਲਾਸ਼ ਵਾਪਸ ਕਰ ਦੇਣੀ ਹੁੰਦੀ ਹੈ।

ਪਹਿਲਾਂ ਵਾਲੇ ਡਾਕਟਰ ਤਾਂ ਰਹੇ ਨਹੀਂ, ਜਿਹੜੇ ਆਪ ਨਾੜ-ਨਾੜ ਟੋਹਦੇ ਸੀ। ਫੁੱਟੇ ਪੈਨਸਲਾਂ ਫੀ ਜਖ਼ਮਾਂ ਦੀ ਲੰਬਾਈ ਚੌੜਾਈ ਮਿਣਦੇ ਰਹਿੰਦੇ ਸੀ। ਜਿਹੀ ਫੀਸ ਉਹੇ ਜਿਹਾ ਮੁਆਇਨਾ ਕਤਲ ਨੂੰ ਖੁਦਕਸ਼ੀ ਬਣਾ ਦਿੰਦੇ ਹਨ ਅਤੇ ਖੁਦਕਸ਼ੀ ਨੂੰ ਕਤਲ। ਵਿਸਰੇ ਬਦਲ ਕੇ ਖਾਧੀ ਜ਼ਹਿਰ ਦਾ ਨਾਂ ਨਿਸ਼ਾਨ ਮਿਟਾ ਦਿੰਦੇ ਹਨ। ਲੋੜ ਪਏ ਤਾਂ ਜ਼ਹਿਰ ਕੋਲੋਂ ਮਿਲਾ ਦਿੰਦੇ ਹਨ। ਆਖਿਰ ਇਹ ਸਭ ਕੰਮ ਜੇਗਿੰਦਰ ਦੇ ਹੱਥੀਂ ਹੀ ਤਾਂ ਹੁੰਦੇ ਹਨ। ਲਾਵਾਰਿਸ ਲਾਸ਼ ਨੂੰ ਤਾਂ ਜੇਗਿੰਦਰ ਵੀ ਨਹੀਂ ਛੋੜਦਾ।

ਉਸ ਨੂੰ ਯਾਦ ਸੀ, ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੀ ਇਕ ਲਾਵਾਰਿਸ ਲਾਸ਼ ਵਿਚ ਡਾ. ਸ਼ਰਮੇ ਨੂੰ ਸਿਆਪਾ ਪਿਆ ਸੀ। ਪੋਸਟਮਾਰਟਮ ਦੀ ਉਸਦੀ ਘੱਟੋ-ਘੱਟ ਫੀਸ ਇਕ ਹਜ਼ਾਰ ਰੁਪਏ ਸੀ। ਜਿਹੜਾ ਇੰਨੇ ਪੈਸੇ ਨਹੀਂ ਸੀ ਦਿੰਦਾ, ਉਹ ਉਸ ਦੇ ਉਲਟ ਰਿਪੋਰਟ ਕਰਵਾ ਦਿੰਦਾ ਸੀ। ਉਹ ਵੀ ਕੋਠੀ ਬੈਠ ਕੇ ਹੀ। ਡੈੱਡ ਹਾਊਸ ਵਿਚ ਪੈਰ ਨਹੀਂ ਸੀ ਧਰਦਾ। ਉਸ ਕੇਸ ਵਿਚ ਇਕ ਭਈਏ ਦਾ ਕਤਲ ਹੋਇਆ ਸੀ। ਅਸਲ ਗੱਲ ਦਾ ਕਿਸੇ ਨੂੰ ਵੀ ਨਹੀਂ ਸੀ ਪਤਾ। ਪੁਲਿਸ ਨੇ ਗੱਲ ਟਾਲਣ ਲਈ ਇਸ ਕਤਲ ਨੂੰ ਸ਼ਰਾਬੀਆਂ ਦੀ ਲੜਾਈ ਵਿਚ ਬਦਲ ਦਿੱਤਾ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਪਰਚਾ ਦਰਜ ਕਰਦਿਆਂ ਲਿਖਿਆ ਸੀ ਕਿ ਭਈਆ ਸ਼ਰਾਬੀ ਸੀ। ਦੂਜੇ ਭਈਏ ਨੇ ਸ਼ਰਾਬ ਦੇ ਨਸ਼ੇ ਵਿਚ ਮਰਨ ਵਾਲੇ ਨੂੰ ਸੱਟ ਮਾਰ ਦਿੱਤੀ। ਡਰਦਾ ਭਈਆ ਆਪਣੇ ਦੇਸ਼ ਦੌੜ ਗਿਆ।

ਮੁਜਰਮ ਵੀ ਭਈਆ ਅਤੇ ਮਰਨ ਵਾਲਾ ਵੀ ਭਈਆ, ਹਜ਼ਾਰ ਕੌਣ ਦੇਵੇ ? ਬਿਨਾਂ ਫੀਸ ਤੋਂ ਡਾਕਟਰ ਕੋਲ ਵਕਤ ਕਿੱਥੇ ਕਿ ਉਹ ਪੁਲਿਸ ਦੇ ਕਾਗਜ਼-ਪੱਤਰ ਪੜ੍ਹ ਸਕੇ। ਉਸ ਨੇ ਸਿੱਧੀ ਸਾਧੀ ਰਿਪੋਰਟ ਕਰ ਦਿੱਤੀ।

ਰਿਪੋਰਟ ਜਦੋਂ ਸਰਕਾਰੀ ਵਕੀਲ ਕੋਲ ਪੁੱਜੀ ਤਾਂ ਉਹ ਅੱਗ-ਬਬੂਲਾ ਹੋ ਗਿਆ। ਪੁਲਿਸ ਮੁਤਾਬਿਕ ਮਰਨ ਵਾਲਾ ਮੌਤ ਹੋਣ ਸਮੇਂ ਸ਼ਰਾਬੀ ਸੀ। ਡਾਕਟਰ ਦੀ ਰਿਪੋਰਟ ਆਖਦੀ ਹੈ, ਉਸ ਦੇ ਪੇਟ ਵਿਚ ਸ਼ਰਾਬ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਜਾਂ ਡਾਕਟਰ ਝੂਠਾ ਹੈ ਜਾਂ ਥਾਣੇਦਾਰ। ਉਸ ਨੇ ਵੱਡੀ ਸਾਰੀ ਚਿੱਠੀ ਐਸ.ਐਸ. ਪੀ. ਨੂੰ ਲਿਖ ਦਿੱਤੀ। ਕਸੂਰਵਾਰ ਨੂੰ ਸਜ਼ਾ ਦਿੱਤੀ ਜਾਵੇ। ਪੁਲਿਸ ਨੇ ਪੁਲਿਸ ਦਾ ਹੀ ਪੱਖ ਲੈਣਾ ਸੀ। ਕਪਤਾਨ ਨੇ ਡਾਕਟਰ ਦੇ ਖਿਲਾਫ ਪਰਚਾ ਦਰਜ ਕਰਨ ਦਾ ਹੁਕਮ ਫਰਮਾ ਦਿੱਤਾ। ਡਾਕਟਰ ਦਾ ਸਿਫਾਰਸ਼ੀ ਕਪਤਾਨ ਨੂੰ ਦੱਸ ਬੈਠਾ ਸੀ, ਕਿ ਉਸ ਨੇ ਮਰਨ ਵਾਲੇ ਦਾ ਪੇਟ ਖੋਲ੍ਹਿਆ ਹੀ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਨੇਟਾਂ ਦੇ ਥੱਬੇ ਦੇ ਕੇ ਮਸਾਂ ਉਸ ਦਾ ਖਹਿੜਾ ਛੁੱਟਿਆ।

ਜੇਗਿੰਦਰ ਸਿੰਘ ਨੇ ਕੁਝ ਕਰਨਾ ਹੈ ਭਾਵੇਂ ਨਹੀਂ, ਬੁੱਧ ਸਿੰਘ ਨੇ ਫੀਸ ਦੇਣੀ ਹੀ ਦੇਣੀ ਹੈ। ਉਹ ਆਖਦਾ ਹੁੰਦਾ ਸੀ, ਕਈਆਂ ਕੇਸਾਂ ਵਿਚ ਪੁਲਿਸ ਲੱਖ-ਲੱਖ ਰੁਪਿਆ ਖਾ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਕਦੇ ਪੱਲੇ ਤੋਂ ਦੇ ਦੇਣਗੇ ਤਾਂ ਕਿਹੜਾ ਮਲੰਗ ਹੋ ਜਾਣਗੇ। ਉਹ ਆਪਣੇ ਮੁਨਸ਼ੀ ਤੋਂ ਲੈ ਲਏਗਾ।

ਬੁੱਧ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਯਾਦ ਕਰ ਕੇ ਜੋਗਿੰਦਰ ਰੋਣ-ਹੱਕਾ ਹੋ ਗਿਆ। ਕੀ ਪਤਾ ਸੀ, ਜੋਗਿੰਦਰ ਦੇ ਮਨਹੂਸ ਹੱਥ ਕਦੇ ਉਸੇ ਦਾ ਪੇਟ ਚੀਰਨ ਲਈ ਚੱਲਣਗੇ ?

ਉਹ ਪੀਂਦਾ ਬਹੁਤ ਸੀ। ਕਈ ਵਾਰ ਜੋਗਿੰਦਰ ਨੇ ਵੀ ਸਮਝਾਇਆ ਸੀ। ਬਹੁਤੀ ਨਾ ਪੀਆ ਕਰੇ। ਪਰ ਮਾਂ ਦਾ ਸ਼ੇਰ ਕਿਸੇ ਦੀ ਨਹੀਂ ਸੀ ਸੁਣਦਾ। ਪੀਣ ਲਗਦਾ ਤਾਂ ਹਫਤਾ-ਹਫਤਾ ਪੀਂਦਾ ਰਹਿੰਦਾ। ਸੜਕਾਂ ਤੇ ਲਿਟਦਾ ਰਹਿੰਦਾ।

ਮੋਟਰ-ਸਾਈਕਲ ਤੋਂ ਸਭ ਨੇ ਵਰਜਿਆ। ਇਹ ਤਾਂ ਉਸ ਦੀ ਮੌਤ ਦਾ ਗਾਲਾ ਸੀ। ਇਨਫੀਲਡ ਤਾਂ ਸੋਫੀ ਬੰਦੇ ਤੋਂ ਨਹੀਂ ਸੰਭਲਦਾ। ਉਹ ਤਾਂ ਸ਼ਰਾਬੀ ਰਹਿਣ ਵਾਲਾ ਸੀ।

ਆਖਿਰ ਉਹੋ ਹੋਇਆ। ਮਹੀਨੇ ਕੁ ਬਾਅਦ ਹੀ ਉਹ ਚਿੱਤ ਹੋ ਗਿਆ। ਮਰਿਆ ਵੀ ਕੁੱਤਿਆਂ ਵਾਲੀ ਮੌਤ। ਸ਼ਰਾਬੀ ਹੋਏ ਨੂੰ ਪਤਾ ਨਾ ਲੱਗਾ ਕਿ ਅੱਗੇ ਕੱਸੀ ਦੀ ਪੁਲੀ ਹੈ। ਕੱਸੀ 'ਚ ਗਿਰਦਿਆਂ ਹੀ ਘੰਡੀ ਟੁੱਟ ਗਈ। ਮੋਟਰ-ਸਾਈਕਲ ਨੂੰ ਅੱਗ ਲੱਗ ਗਈ। ਕਿਸੇ ਤੋਂ ਲਾਸ਼ ਪਛਾਣੀ ਵੀ ਨਾ ਗਈ। ਡਰਦਿਆਂ ਕਿਸੇ ਨੇ ਥਾਣੇ ਵੀ ਇਤਲਾਹ ਨਾ ਦਿੱਤੀ। ਸਾਰੀ ਰਾਤ ਕੱਸੀ 'ਚ ਪਿਆ ਸੜਦਾ ਰਿਹਾ।

ਸਵੇਰੇ ਪਤਾ ਲੱਗਾ, ਉਹ ਸ਼ਰਾਬ ਦੀ ਕੋਠੀ ਲੈਣ ਪਿੰਡ ਚਾਉਕੇ ਗਿਆ ਸੀ ਤੇ ਰੱਜ ਕੇ ਪੀਤੀ। ਬਾਕੀ ਡਿੱਗੀ ਵਿਚ ਰੱਖ ਲਈ।

ਅਫਸਰਾਂ ਨੇ ਰਹਿਮ ਕੀਤਾ। ਮਰਿਆ ਉਹ ਤਪੇ ਥਾਣੇ ਦੀ ਹਦੂਦ ਵਿਚ ਸੀ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਕਾਗਜ਼ ਪੱਤਰ ਭਰੇ ਗਏ ਤਾਂ ਉਸ ਦੇ ਵਾਰਿਸਾਂ ਨੂੰ ਕੁਝ ਨਹੀਂ ਸੀ ਮਿਲਣਾ। ਉਸ ਨੂੰ ਕਿਸੇ ਢੰਗ ਨਾਲ ਡਿਊਟੀ ਤੇ ਦਿਖਾਉਣਾ ਜ਼ਰੂਰੀ ਸੀ।

ਸਰਕਾਰੀ ਵਕੀਲ ਦੀ ਰਾਏ ਨਾਲ ਉਸ ਨਾਲ ਉਸ ਦੀ ਜੇਬ 'ਚ ਬਠਿੰਡੇ ਜ਼ਿਲ੍ਹੇ ਦੇ ਸੰਮਨ ਪਾਏ ਗਏ। ਰੋਜ਼ਨਾਮਚਾ ਪਾੜ ਕੇ ਨਵੀਂ ਰਿਪੋਰਟ ਦਰਜ ਕੀਤੀ ਗਈ। ਉਸ ਨੂੰ ਬਠਿੰਡੇ ਵੱਲ ਗਿਆ ਦਿਖਾਇਆ ਗਿਆ।

ਬਾਕੀ ਕੰਮ ਜੋਗਿੰਦਰ ਦੇ ਰਹਿਮੋ-ਕਰਮ ਤੇ ਸੀ। ਜੇ ਪੋਸਟਮਾਰਟਮ ਵਿਚ ਸ਼ਰਾਬ ਆ ਗਈ ਤਾਂ ਅਫਸਰਾਂ ਦੀ ਕਰੀ-ਕਰਾਈ ਖੂਹ ਵਿਚ ਪੈ ਜਾਣੀ ਸੀ। ਸ਼ਰਾਬੀ ਬੰਦੇ ਨੂੰ ਮਹਿਕਮਾ ਕੀ ਲਈ ਬੈਠਾ ਸੀ? ਡਾਕਟਰ ਹਰ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੀ ਮਦਦ ਲਈ ਤਿਆਰ ਸੀ। ਬੱਸ ਜੋਗਿੰਦਰ ਦੀ ਹਾਂ ਚਾਹੀਦੀ ਸੀ।

ਜੋਗਿੰਦਰ ਤੱਜਣ ਵਾਲਾ ਥੋੜ੍ਹਾ ਸੀ? ਇਸ ਹੋਲਦਾਰ ਲਈ ਤਾਂ ਉਹ ਕੁਝ ਵੀ ਕਰ ਸਕਦਾ ਸੀ। ਬੁੱਧ ਸਿੰਘ ਦੇ ਸਰੀਰ ਤੇ ਛੁਰੀ ਚਲਾਉਂਦੇ ਜੋਗਿੰਦਰ ਨੂੰ ਇਉਂ ਲੱਗਦਾ ਸੀ ਜਿਵੇਂ ਉਹ ਆਪਣਾ ਪੁੱਤ ਦਾ ਪੇਟ ਕੱਟ ਰਿਹਾ ਹੋਵੇ। ਕਈ ਵਾਰ ਉਸ ਨੂੰ ਝੁਲੇ ਪਏ। ਜਿਵੇਂ ਬੁੱਧ ਸਿੰਘ ਉਠੇਗਾ ਅਤੇ ਆਖੇਗਾ: "ਬਾਈ ਹੌਲੀ।" ਪਰ ਮੁਰਦੇ ਕਦੇ ਉਠੇ ਨੇ ? ਜੋਗਿੰਦਰ ਦੇ ਜ਼ਾਲਮ ਹੱਥ ਬੁੱਧ ਸਿੰਘ ਦੇ ਟੁਕੜੇ-ਟੁਕੜੇ ਕਰਦੇ ਰਹੇ।

ਦੇਣ ਵਾਲੇ ਤਾਂ ਜੋਗਿੰਦਰ ਨੂੰ ਬੁੱਧ ਸਿੰਘ ਦੇ ਪੋਸਟ-ਮਾਰਟਮ ਦੀ ਫੀਸ ਵੀ ਦੇ ਗਏ ਸਨ। ਉਸ ਨੇ ਬਥੇਰੇ ਤਰਲੇ ਲਏ। ਉਹ ਬੁੱਧ ਸਿੰਘ ਦੇ ਬੱਚਿਆਂ ਨੂੰ ਕੁਝ ਦੇ ਤਾਂ ਨਹੀਂ ਸਕਦਾ ਪਰ ਲਵੇ ਤਾਂ ਨਾ। ਪਰ ਪੁਲਿਸ ਵਾਲੇ ਨਾ ਮੰਨੇ। ਜੇ ਜੋਗਿੰਦਰ ਨੇ ਬੁੱਧ ਸਿੰਘ ਦੇ ਬੱਚਿਆਂ ਦੇ ਮੂੰਹ ਰੋਟੀ ਪਾਈ ਸੀ ਤਾਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਯੂਨੀਅਨ ਦੀ ਪੰਜਾਹ ਰੁਪਏ ਨਾਲ ਟੰਗ ਥੋੜ੍ਹਾ ਟੁੱਟ ਜਾਣੀ ਸੀ।

ਇਹ ਸਨ ਕਿ ਜੋਗਿੰਦਰ ਦੀ ਫੀਸ ਦੀ ਪਰਵਾਹ ਹੀ ਨਹੀਂ ਸਨ ਕਰ ਰਹੇ।

ਜੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਕੋਈ ਪਰਵਾਹ ਨਹੀਂ ਤਾਂ ਘੱਟ ਜੋਗਿੰਦਰ ਵੀ ਨਹੀਂ। ਉਹ ਵੀ ਚੂਹੜੇ ਦਾ ਪੁੱਤ ਹੈ। ਚੂਹੜੇ ਦੀ ਆਕੜ ਸਾਰੇ ਮਸ਼ਹੂਰ ਹੈ। ਇਕ ਵਾਰ ਉਹ ਆਕੜ ਗਿਆ ਤਾਂ ਪੰਜ ਸੌ ਤੇ ਵੀ ਨਹੀਂ ਮੰਨਣਾ। ਡਾਕਟਰ ਆਪ ਭਾਵੇਂ ਚੀਰ-ਫਾੜ



ਕਰ ਲਏ। ਡਾਕਟਰ ਜੇਗਿੰਦਰ ਤੋਂ ਬਾਹਰ ਹੋ ਕੇ ਚੱਲਿਆ ਤਾਂ ਉਸ ਨੇ ਵੀ ਡਾਕਟਰ ਦਾ ਬਾਈਕਾਟ ਕਰ ਦੇਣਾ ਹੈ। ਅੱਗੇ ਤੋਂ ਉਹ ਪਾਣੀ 'ਚ ਸੜੀਆਂ ਅਤੇ ਅੱਗ 'ਚ ਝੁਲਸੀਆਂ ਲਾਸ਼ਾਂ ਦਾ ਚੀਰ-ਫਾੜ ਡਾਕਟਰ ਨੂੰ ਕੋਲ ਖੜ੍ਹਾ ਕੇ ਕਰਿਆ ਕਰੇਗਾ। ਅੱਧਾ ਮੀਲ ਦੂਰ ਬੈਠ ਕੋਲ ਵਿਸਰੇ ਲਿਜਾ ਲਿਜਾ ਨਹੀਂ ਰੱਖੇਗਾ।

ਜੇਗਿੰਦਰ ਦਾ ਕੋਈ ਵੱਸ ਨਾ ਹੀ ਚੱਲਿਆ ਤਾਂ ਉਸ ਕਾਮਰੇਡ ਵਰਗੀ ਤਾਂ ਕਰੇਗਾ ਹੀ, ਜਿਹੜਾ ਐਕਸੀਡੈਂਟ ਵਿਚ ਮਰ ਗਿਆ ਸੀ। ਜਦੋਂ ਜੇਗਿੰਦਰ ਨੇ ਫੀਸ ਦਾ ਇਸ਼ਾਰਾ ਕੀਤਾ, ਉਸ ਦੇ ਸਾਥੀਆਂ ਨੇ ਚੁੱਪ ਕਰਕੇ ਨਾਹਰੇ ਮਾਰਨੇ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰ ਦਿੱਤੇ। ਜਿਵੇਂ ਵਿਰੋਧ ਕਰਨ ਲਈ ਕੋਈ ਸਰਮਾਏਦਾਰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਲੱਭਾ ਹੀ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਗ਼ਰੀਬ ਜੇਗਿੰਦਰ ਹੀ ਲੱਭਾ ਸੀ, ਗੰਦਗੀ ਚੋਂ ਰੋਟੀ ਕਮਾ ਢਿੱਡ ਭਰਨ ਵਾਲਾ।

ਜੇਗਿੰਦਰ ਨੂੰ ਮਜ਼ਬੂਰੀ ਵਿਚ ਚੀਰ-ਫਾੜ ਤਾਂ ਕਰਨੀ ਪਈ ਸੀ ਪਰ ਉਸ ਨੇ ਕਾਮਰੇਡਾਂ ਨੂੰ ਨਾਨੀ ਯਾਦ ਕਰਾ ਦਿੱਤੀ ਸੀ।

ਜੇਗਿੰਦਰ ਨੇ ਕਾਮਰੇਡ ਦਾ ਪੇਟ ਤਾਂ ਚੀਰਨਾ ਸੀ, ਉਸ ਦੀਆਂ ਲੱਤਾਂ ਬਾਹਾਂ ਦੇ ਜੋੜ ਵੀ ਢਿੱਲੇ ਕਰ ਦਿੱਤੇ। ਆਂਤੜੀਆਂ ਦੀ ਥਾਂ ਤੂੜੀ ਭਰ ਕੇ ਪੇਟ ਚੰਗੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਸਿਉਣ ਦੀ ਥਾਂ ਕੱਚੇ ਸੜੇਪੇ ਹੀ ਮਾਰੇ।

ਟਰਾਲੀ 'ਚ ਰੱਖਦਿਆਂ ਹੀ ਲਾਸ਼ ਖੱਖੜੀ ਹੋ ਗਈ। ਲੱਤ ਕਿਤੇ, ਬਾਂਹ ਕਿਤੇ, ਧੜ ਕਿਤੇ। ਫਿਰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਜੇਗਿੰਦਰ ਦੀ ਅਹਿਮੀਅਤ ਦਾ ਪਤਾ ਲੱਗਾ। ਸਾਰੇ ਰਸਮੇ-ਰਿਵਾਜ ਵਿਚ ਛੱਡ ਕੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਲਾਸ਼ ਸਮੇਟਨ ਦੀ ਪੈ ਗਈ। ਕਾਮਰੇਡ ਨੂੰ ਗਠੜੀ ਵਾਂਗ ਬੰਨ੍ਹ ਕੇ ਸ਼ਮਸ਼ਾਨ ਲਿਜਾਂਦੇ ਸਾਥੀਆਂ ਨੂੰ ਦੇਖ ਕੇ ਜੇਗਿੰਦਰ ਦੇ ਕਾਲਜੇ ਠੰਢ ਪਈ ਸੀ। ਦੇਖੇ ਜੇਗਿੰਦਰ ਦੇ ਹੱਥ !

ਲਾਲਾ ਜੀ ਨੂੰ ਵੀ ਇਹ ਕਰਾਮਾਤ ਦਿਖਾਈ ਪਏਗੀ।

ਇਕ ਸਿਪਾਹੀ ਨੇ ਜੇਗਿੰਦਰ ਨੂੰ ਦੱਸਿਆ ਕਿ ਡਾਕਟਰ ਨੇ ਮੁਰਾਰੀ ਨੂੰ ਬੁਲਾ ਜੇਗਿੰਦਰ ਨੂੰ ਮਨਾਉਣ ਦਾ ਇਸ਼ਾਰਾ ਕੀਤਾ ਸੀ।

ਮੁਰਾਰੀ ਡਾਕਟਰ ਦੇ ਨਜ਼ਦੀਕੀ ਵਿਚੋਂ ਇਕ ਸੀ। ਉਸ ਦਾ ਹਸਪਤਾਲ ਵਿਚ ਆਉਣ ਜਾਣ ਸੀ। ਹੋਰ ਕਾਹਦੀ ਲਿਹਾਜ਼ ਸੀ ? ਡਾਕਟਰ ਦਾ ਦਲਾਲ ਸੀ। ਉਸ ਨੂੰ ਕੇਸ ਲਿਆ-ਲਿਆ ਦਿੰਦਾ ਸੀ। ਕੋਈ ਚੰਗੀ ਮੁਰਗੀ ਫਸ ਜਾਂਦੀ ਤਾਂ ਹਿੱਸਾ ਲੈ ਜਾਂਦਾ ਸੀ। ਪੈਗ ਮੁਫਤ 'ਚ ਲਾ ਜਾਂਦਾ। ਨਰਸਾ ਨਾਲ ਹਾਸਾ ਠੱਠਾ ਬੋਨਸ ਵਿਚ।

ਜੇਗਿੰਦਰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਖੂਬ ਸੇਵਾ ਕਰਦਾ ਸੀ। ਜਦੋਂ ਉਹ ਅਤੇ ਡਾਕਟਰ ਵਿਸਕੀ ਪੀ ਰਹੇ ਹੁੰਦੇ ਤਾਂ ਉਹ ਬਾਹਰ ਬੈਠਾ ਪਹਿਰਾ ਦਿੰਦਾ ਰਹਿੰਦਾ। ਕਦੇ ਤੱਜ ਕੇ ਮੁਰਗਾ ਫੜ ਲਿਆਇਆ, ਕਦੇ ਸਿਗਰਟਾਂ ਦੀ ਡੱਬੀ ਅਤੇ ਕਦੇ ਵਿਸਕੀ ਦੀ ਬੋਤਲ। ਜੇਗਿੰਦਰ ਨੂੰ ਪੂਰੀ ਆਸ ਸੀ, ਮੁਰਾਰੀ ਜੇਗਿੰਦਰ ਨੂੰ ਫੀਸ ਦਿਵਾ ਦੇਵੇਗਾ।

ਜੇਗਿੰਦਰ ਨੂੰ ਕੀ ਪਤਾ ਸੀ ਕਿ ਉਹ ਉੱਚੀ ਦੰਦ ਵੀੜ ਵਾਲਾ, ਪੀਲੇ ਦੰਦਾ ਨੂੰ ਕੱਢਦਾ, ਜੇਗਿੰਦਰ ਨੂੰ ਰਿਸ਼ਵਤਖੋਰ ਆਖ ਕੇ ਭੰਡਣ ਲੱਗੇਗਾ।

"ਰਿਸ਼ਵਤ ਦੀ ਵੀ ਕੋਈ ਹੱਦ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਇਹ ਤਾਂ ਮੁਰਦੇ ਤੋਂ ਖੱਫਣ ਲਾਹੁਣ ਵਾਲੀ ਗੱਲ ਹੈ।" ਉਹਦੀ ਚਿੜ-ਚਿੜ ਸੁਣ ਕੇ ਡਾਕਟਰ ਨੂੰ ਵੀ ਧਰਤੀ 'ਚ ਧੱਸਣ ਲਈ ਥਾਂ ਨਾ ਲੱਭੀ। ਡਾਕਟਰ ਰੋਣ ਹੱਕਾ ਹੋ ਕੇ ਚੁੱਪ ਕਰ ਗਿਆ।

ਜੇਗਿੰਦਰ ਦਾ ਦਿਲ ਕਰ ਰਿਹਾ ਸੀ, ਉਹ ਮੁਰਾਰੀ ਦੇ ਬੱਚੇ ਨੂੰ ਗਿੱਚੀ ਤੋਂ ਫੜ ਕੇ ਪੁੱਛੇ ਕਿ ਉਹ ਕਿੱਧਰਲਾ ਭਲਾਮਾਣਸ ਹੈ? ਜਦੋਂ ਦੀ ਮਾਲਗੁਦਾਮ ਦੇ ਨਾਲ ਲਗਦੀ ਬਸਤੀ ਵਿਚ ਚੱਕੀ ਲਾਈ ਹੈ, ਉਹ ਮਾਲਾਮਾਲ ਹੋ ਗਿਆ ਹੈ।

ਵਿਚਾਰੇ ਸਾਂਸੀ, ਬਿਹਾਰੀ ਅਤੇ ਤਾਮਿਲ ਲੇਬਰ ਦੇ ਡੰਡੇ ਖਾ ਖਾ ਮਸਾਂ ਚਾਰ ਸੇਰ ਦਾਣੇ ਇਕੱਠੇ ਕਰਦੇ ਹਨ। ਇਹ ਭੋਅ ਦੇ ਭਾਅ ਕਣਕ ਖਰੀਦ ਕੇ ਤਿੰਨ ਰੁਪਏ ਕਿਲੋ ਵੇਚਦਾ ਹੈ। ਐਫ.ਸੀ.ਆਈ. ਵਾਲਿਆਂ ਤੋਂ ਲੈ ਕੇ ਟਰੱਕਾਂ ਵਾਲਿਆਂ ਤਕ ਸਭ ਚੇਰੀ ਦੀ ਕਣਕ ਉਸੇ ਨੂੰ ਵੇਚਦੇ ਹਨ। ਇਕ ਦੇ ਵਾਰ ਫੜਿਆ ਵੀ ਗਿਆ। ਡਾਕਟਰ ਨੂੰ ਵਿਚ ਪਾ ਕੇ ਪੁਲਿਸ ਤੋਂ ਕੇਸ ਰਫਾਦਫਾ ਕਰਾ ਦਿੱਤੇ। ਉਹ ਹੇਰਾ-ਫੇਰੀ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦੀ? ਰਿਸ਼ਵਤਖੇਰੀ ਨਹੀਂ? ਮੱਕੀ ਦੇ ਆਟੇ 'ਚ ਕਣਕ ਦਾ, ਬੇਸਣ 'ਚ ਮੱਕੀ ਦਾ ਆਟਾ ਰਲਾਉਣਾ ਜੁਰਮ ਨਹੀਂ? ਜਦੋਂ ਸੁੱਕੀਆਂ ਮਿਰਚਾਂ 'ਚ ਮਰੇ ਹੋਏ ਚੂਹਿਆਂ ਦੀਆਂ ਹੱਡੀਆਂ ਹੀ ਪੀਹ ਦਿੰਦੇ, ਉਦੋਂ ਉਸ ਨੂੰ 'ਖੱਫਣ' ਯਾਦ ਨਹੀਂ ਆਉਂਦੇ? ਕੋਈ ਨਹੀਂ ਕਦੇ ਮੁਰਾਰੀ ਦੇ ਕਿਸੇ ਰਿਸ਼ਤੇਦਾਰ ਨੂੰ ਡੈਂਡ ਹਾਊਸ ਦੇਖਣਾ ਪਿਆ ਤਾਂ ਜੇਗਿੰਦਰ ਦੱਸੇਗਾ ਕਿ ਰਿਸ਼ਵਤਖੇਰੀ ਕੀ ਹੁੰਦੀ ਹੈ ਅਤੇ ਖੱਫਣ ਕੀ?

ਬਿਨਾਂ ਕਿਸੇ ਕਾਰਨ ਤੋਂ ਪੋਸਟਮਾਰਟਮ ਲਈ ਹੁੰਦੀ ਦੇਰ ਤੋਂ ਸਾਰੇ ਘਬਰਾ ਗਏ ਸਨ। ਡੈਂਡ ਹਾਊਸ ਦੇ ਆਲੇ-ਦੁਆਲੇ ਹਜ਼ਾਰਾਂ ਦੀ ਗਿਣਤੀ ਵਿਚ ਲੋਕ ਇਕੱਠੇ ਹੋ ਗਏ ਸਨ। ਕਈ ਛੋਟੇ ਵੱਡੇ ਬਾਂਦਰਾਂ ਵਾਂਗ ਕੰਧਾਂ ਤੇ ਚੜ੍ਹ ਕੇ ਬੈਠ ਗਏ। ਇਕ ਚੱਕਰ ਡਿਪਟੀ ਵੀ ਮਾਰ ਗਿਆ ਸੀ।

ਭੀੜ ਬੇਚੈਨ ਹੁੰਦੀ ਜਾ ਰਹੀ ਸੀ। ਕਿਸੇ ਵੀ ਸਮੇਂ ਡਾਕਟਰ ਦੇ ਖਿਲਾਫ ਨਾਹਰੇਬਾਜ਼ੀ ਹੋ ਸਕਦੀ ਸੀ।

ਫਲਦੀ ਸ਼ਾਮ ਨੂੰ ਦੇਖ ਕੇ ਲਾਲਾ ਜੀ ਨੇ ਪਹਿਲਾਂ ਪ੍ਰੋਗਰਾਮ ਬਦਲ ਦਿੱਤਾ ਸੀ। ਪਹਿਲਾਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਸੋਚਿਆ ਸੀ, ਕੁਝ ਦੇਰ ਲਈ ਲਾਸ਼ ਗੀਤਾ ਭਵਨ ਵਿਚ ਰੱਖੀ ਜਾਏਗੀ। ਲੋਕ ਸ਼ਰਧਾਂਜਲੀ ਭੇਟ ਕਰ ਸਕਣਗੇ। ਘਰ ਦੀਆਂ ਔਰਤਾਂ ਨੂੰ ਵੀ ਉਥੇ ਹੀ ਜਾਣ ਲਈ ਆਖਿਆ ਗਿਆ।

ਕੁਵੇਲਾ ਹੋਣ ਕਾਰਨ ਹੁਣ ਇਹ ਸੰਭਵ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਇਕ ਘੰਟਾ ਹੋਰ ਬਾਕੀ ਸੀ, ਸੂਰਜ ਅਸਤ ਹੋਣ ਵਿਚ। ਘੰਟੇ ਦੇ ਅੰਦਰ-ਅੰਦਰ ਸੰਸਕਾਰ ਨਾ ਕੀਤਾ ਜਾ ਸਕਿਆ ਤਾਂ ਸੰਸਕਾਰ ਅਗਲੇ ਦਿਨ ਤੇ ਪਾਉਣਾ ਪੈਣਾ ਸੀ। ਇਹ ਅਸੰਭਵ ਸੀ। ਬੰਦਾ ਪਤਾ ਨਹੀਂ ਕਦੋਂ ਦਾ ਮਰਿਆ ਹੋਇਆ ਸੀ, ਰਾਤ ਭਰ ਵਿਚ ਦੇਹ ਫਿੱਟ ਸਕਦੀ ਸੀ। ਬੰਟੀ ਦੀ ਮਾਂ ਕਾਂਤਾ ਦਾ ਵੀ ਬੁਰਾ ਹਾਲ ਸੀ, ਉਸ ਨੂੰ ਮਿੰਟ-ਮਿੰਟ ਬਾਅਦ ਦੰਦਲ ਪੈ ਰਹੀ ਸੀ। ਜਿੰਨੀ ਜਲਦੀ ਹੋ ਸਕੇ, ਬੰਟੀ ਦੀ ਮਿੱਟੀ ਸਮੇਟੀ ਜਾਣੀ ਚਾਹੀਦੀ ਸੀ।

ਇਹ ਤਾਂ ਹੀ ਸੰਭਵ ਸੀ ਜੇ ਪੋਸਟ-ਮਾਰਟਮ ਕਰਕੇ ਲਾਸ਼ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਹਵਾਲੇ ਕਰੇ। ਡਾਕਟਰ ਮੂੰਹ ਚੁੱਕੀ ਬੈਠਾ ਸੀ। ਜਮਾਂਦਾਰ ਝੋਟੇ ਨਾਲ ਚੰਬੜਿਆ ਖੜ੍ਹਾ ਸੀ। ਕਿਸੇ ਨੂੰ ਵੀ ਇਸ ਪਹੇਲੀ ਦੀ ਸਮਝ ਨਹੀਂ ਸੀ ਆ ਰਹੀ।

ਕਿਸੇ ਪਾਸਿਉਂ ਬਾਬੂ ਜੀ ਦੇ ਉਥੇ ਪੁੱਜਣ ਨਾਲ ਭੀੜ ਵਿਚ ਨਵੀਂ ਰੂਹ ਫੁਕੀ ਗਈ।

ਆਪਣੀ ਆਦਤ ਅਨੁਸਾਰ ਆਉਂਦੇ ਹੀ ਉਹ ਧਾਹਾਂ ਮਾਰਦੇ ਲਾਲਾ ਜੀ ਦੇ ਗਲ ਨੂੰ ਚੰਬੜ ਗਏ। ਹਾਲੇ ਤਕ ਲਾਲਾ ਜੀ ਸਬਰ ਦਾ ਘੁੱਟ ਭਰੀ ਬੈਠੇ ਸਨ। ਅਫਸੋਸ ਕਰਨ ਆਏ ਹਰ ਹਮਦਰਦ ਦੀ ਪਿੱਠ ਥਾਪੜ ਕੇ ਉਹ ਭਾਣਾ ਮੰਨਣ ਦਾ ਉਪਦੇਸ਼ ਦਿੰਦੇ ਸਨ। ਬਾਬੂ ਜੀ ਦੀਆਂ ਧਾਹਾਂ ਨੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਵੀ ਬੇਕਾਬੂ ਕਰ ਦਿੱਤਾ। ਲਾਲਾ ਜੀ ਦੀਆਂ ਅੱਖਾਂ ਵਿਚੋਂ ਵੀ ਗੰਗਾ ਜਮਨਾ ਵਹਿ ਤੁਰੀਆਂ।

ਪਹਿਲਾਂ ਲਾਲਾ ਜੀ ਬਾਬੂ ਜੀ ਨੂੰ ਦਿਲਾਸਾ ਦੇ ਰਹੇ ਸਨ। ਫਿਰ ਆਪੇ ਤੋਂ ਬਾਹਰ ਹੋਏ ਲਾਲਾ ਜੀ ਨੂੰ ਬਾਬੂ ਜੀ ਸਮਝਾਉਣ ਲੱਗੇ। ਸ਼ਹਿਰ ਦੇ ਦੋਹਾਂ ਪਤਵੰਤਿਆਂ ਦੇ ਰੁਦਨ ਨੂੰ ਦੇਖ ਕੇ ਸਾਰੀ ਭੀੜ ਦੀਆਂ ਅੱਖਾਂ ਸਿੰਮ ਆਈਆਂ। ਕੁਝ ਕੁ ਹਮਦਰਦ ਹਉਕੇ ਭਰਨ ਲੱਗੇ।

ਜਦੋਂ ਸਭ ਕੁਝ ਠੀਕ ਹੋ ਗਿਆ ਤਾਂ ਸੰਘ ਵਾਲਿਆਂ ਨੇ ਪੋਸਟ-ਮਾਰਟਮ ਵਿਚ ਹੋ ਰਹੀ ਦੇਰ ਲਈ ਬਾਬੂ ਜੀ ਕੋਲ ਸ਼ਿਕਾਇਤ ਕੀਤੀ। ਬਾਬੂ ਜੀ ਸਿਰਕੱਢ ਕਾਂਗਰਸੀ ਤਾਂ ਸਨ ਹੀ, ਨਾਲ ਸਮਾਜ ਸੇਵਕ ਵੀ ਸਨ। ਛੋਟੇ ਮਜ਼ਦੂਰ ਤੋਂ ਲੈ ਕੇ ਵੱਡੇ-ਵੱਡੇ ਕਾਰਖਾਨੇਦਾਰ ਸਭ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਉਪਾਸ਼ਕ ਸਨ। ਉਹ ਸਭ ਦੇ ਦੁੱਖ-ਸੁਖ ਵਿਚ ਸ਼ਰੀਕ ਹੁੰਦੇ ਸਨ। ਵਿਆਹ-ਸ਼ਾਦੀ ਹੋਵੇ ਜਾਂ ਮਰਨ ਜੰਮਣ, ਬਾਬੂ ਜੀ ਆਪੇ ਹਾਜ਼ਰ ਹੋ ਜਾਂਦੇ ਸਨ। ਲੋੜ ਪੈਣ ਤੇ ਵਿੱਤੋਂ ਵੱਧ ਮਦਦ ਕਰਦੇ ਸਨ। ਕਿਧਰੇ ਬਾਹਰ ਅੰਦਰ ਜਾਣਾ ਹੋਵੇ ਤਾਂ ਇਹ ਵੀ ਨਹੀਂ ਪੁਛਦੇ ਕਿ ਕਿੱਥੇ ਜਾਣਾ ਹੈ? ਪੈਰੀਂ ਜੁੱਤੀ ਪਾ ਕੇ ਨਾਲ ਤੁਰ ਪੈਂਦੇ ਹਨ। ਭਾਵੇਂ ਤਿੰਨ ਦਿਨ ਨਾਲ ਲਈ ਫਿਰੇ। ਚੁੱਪ ਕਰਕੇ ਨਾਲ ਘੁੰਮਦੇ ਰਹਿੰਦੇ ਹਨ।

ਡਾਕਟਰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਮੇੜ ਨਹੀਂ ਸਕਦਾ। ਡਾਕਟਰ ਵਿਰੁੱਧ ਕਾਰਵਾਈ ਤਾਂ ਸੰਘ ਆਪ ਵੀ ਕਰ ਸਕਦਾ ਸੀ। ਪਰ ਇਸ ਭੈੜੇ ਵੇਲੇ ਉਹ ਨਾਅਰੇਬਾਜ਼ੀ ਜਾਂ ਤਕਰਾਰ ਵਿਚ ਨਹੀਂ ਸੀ ਪੈਣਾ ਚਾਹੁੰਦੇ। ਉਹ ਡਾਕਟਰ ਨਾਲ ਕਿਸੇ ਹੋਰ ਸਮੇਂ ਨਿਬੜਨਗੇ। ਇਸ ਸਮੇਂ ਬਾਬੂ ਜੀ ਮਸਲਾ ਹੱਲ ਕਰਨ।

ਬਾਬੂ ਜੀ ਨੂੰ ਡਾਕਟਰ ਵੱਲ ਜਾਂਦਾ ਵੇਖ ਕੇ ਜੇਗਿੰਦਰ ਦਾ ਮੱਥਾ ਠਣਕਿਆ। ਜੇ ਬਾਬੂ ਨੇ ਜ਼ੋਰ ਪਾ ਦਿੱਤਾ ਤਾਂ ਜੇਗਿੰਦਰ ਨੂੰ ਹਥਿਆਰ ਸੁੱਟਣੇ ਪੈਣਗੇ। ਡਾਕਟਰ ਦੇ ਹੁਕਮਾਂ ਦੀ ਤਾਂ ਉਸ ਨੇ ਕੋਈ ਪਰਵਾਹ ਨਹੀਂ ਸੀ ਕੀਤੀ ਪਰ ਬਾਬੂ ਦਾ ਹੁਕਮ ਟਾਲਣਾ ਮੁਸ਼ਕਿਲ ਸੀ। ਬਾਬੂ ਦਾ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਪਰਿਵਾਰ ਤੇ ਬਹੁਤ ਵੱਡਾ ਅਹਿਸਾਨ ਸੀ।

ਜੇਗਿੰਦਰ ਦਾ ਭਣਵੱਈਆਂ ਉੱਨੀ ਸੌ ਇਕੱਤਰ ਦੀ ਜੰਗ ਵਿਚ ਸ਼ਹੀਦ ਹੋ ਗਿਆ ਸੀ। ਉਸ ਦੀ ਛੋਟੀ ਭੈਣ ਭਰ ਜਵਾਨੀ ਵਿਚ ਵਿਧਵਾ ਹੋ ਗਈ ਸੀ। ਜੇਗਿੰਦਰ ਹੇਰੀਂ ਪਾਗਲਾਂ ਵਰਗੇ ਹੋ ਗਏ ਸਨ। ਕੁਝ ਨਹੀਂ ਸੀ ਸੁੱਝ ਰਿਹਾ ਕਿ ਕੀ ਕੀਤਾ ਜਾਵੇ। ਜਵਾਨ ਭੈਣ ਨੂੰ, ਉਹਦੇ ਬੱਚੇ ਨੂੰ ਕਿਹੜੇ ਖੂਹ ਵਿਚ ਧੱਕਾ ਦੇਵੇ? ਜੇਗਿੰਦਰ ਦਾ ਤਾਂ ਆਪਣਾ ਡੰਗ ਮਸਾਂ ਟੱਪਦਾ ਸੀ।

ਬਾਬੂ ਜੀ ਨੂੰ ਪਤਾ ਲੱਗਾ ਤਾਂ ਭੱਜੇ-ਭੱਜੇ ਆਏ। ਆਪ ਹੀ ਅੱਗੇ ਲੱਗ ਕੇ ਕੁੜੀ ਦਾ ਨਾਂ ਇੰਪਲਾਏਮੈਂਟ ਐਕਸਚੇਂਜ ਵਿਚ ਦਰਜ ਕਰਾਇਆ। ਆਪੇ ਕਾਰਡ ਕਢਵਾ ਕੇ ਤਹਿਸੀਲ ਵਿਚ ਜ਼ਮਾਦਾਰਨੀ ਲਗਾ ਦਿੱਤਾ। ਹੁਣ ਉਹ ਮੌਜਾਂ ਕਰਦੀ ਹੈ। ਨਾਂਹ-ਨਾਂਹ ਕਰਦੀ ਵੀ ਉਪਰਲੀ ਆਮਦਨ ਦੇ ਪੰਜਾਹ ਰੁਪਏ ਰੋਜ਼ ਲੈ ਕੇ ਘਰ ਵੜਦੀ ਹੈ। ਮੁੰਡਾ ਵੀ ਤਹਿਸੀਲ ਵਿਚ ਹੀ ਨੌਕਰ ਕਰਾ ਲਿਆ। ਉਹ ਉਸ ਤੋਂ ਵੀ ਵੱਧ ਕਮਾਉਂਦਾ ਹੈ। ਜੇਗਿੰਦਰ ਦਾ ਪਰਿਵਾਰ ਤਾਂ ਉਠਦੇ ਬੈਠਦੇ ਸਾਰਾ ਦਿਨ ਬਾਬੂ ਜੀ ਨੂੰ ਅਸੀਸਾਂ ਦਿੰਦਾ ਹੈ। ਉਹ ਬਾਬੂ ਜੀ ਦੀ ਨਹੀਂ ਮੇੜ ਸਕੇਗਾ।

ਉਹੋ ਹੋਇਆ ਜਿਸ ਦਾ ਜੇਗਿੰਦਰ ਨੂੰ ਡਰ ਸੀ। ਡਾਕਟਰ ਨੇ ਬਾਬੂ ਜੀ ਨੂੰ ਇਕ ਪਾਸੇ ਲਿਜਾ ਕੇ ਸਾਰਾ ਕਿੱਸਾ ਸਮਝਾਇਆ।

ਬਾਬੂ ਜੀ ਸੰਘ ਵਾਲਿਆਂ ਨੂੰ ਡਾਕਟਰ ਕੋਲ ਖੜ੍ਹਾ ਕੇ ਇਕੱਠੇ ਜੇਗਿੰਦਰ ਵੱਲ ਵਧੇ।

ਸ਼ਰਮਸਾਰ ਹੋਏ ਜੇਗਿੰਦਰ ਨੂੰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਪੈਰੀਂ ਹੱਥ ਲਾਉਣਾ ਵੀ ਭੁੱਲ ਗਿਆ।

ਬਾਬੂ ਜੀ ਜੇਗਿੰਦਰ ਦਾ ਹੱਥ ਫੜ ਕੇ ਇਕ ਪਾਸੇ ਲੈ ਗਏ। ਆਪਣੀ ਜੇਬ ਵਿਚੋਂ ਇਕ ਨੋਟਾਂ ਦਾ ਬੱਬਾ ਕੱਢ ਕੇ ਕਿਸੇ ਖਾਸ ਨੋਟ ਦੀ ਤਲਾਸ਼ ਕਰਨ ਲੱਗੇ।

ਤੁਸੀਂ ਇਹ ਕੀ ਕਰਦੇ ਹੋ? ਜੇਗਿੰਦਰ ਨੂੰ ਲੱਗਾ ਬਾਬੂ ਜੀ ਉਸ ਨਾਲ ਡਾਢੇ ਨਰਾਜ਼ ਸਨ। ਉਸ ਤੇ ਲਾਅਨਤਾਂ ਪਾ ਰਹੇ ਸਨ।

ਜੇਗਿੰਦਰ ਨੂੰ ਲੱਗਾ, ਉਸਦੀਆਂ ਦੋਵੇਂ ਗੱਲਾਂ ਤੇ ਥੱਪੜਾਂ ਦਾ ਮੀਂਹ ਵਰਸ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਉਸ ਨੂੰ 'ਨਮਕ-ਹਰਾਮ' ਅਤੇ 'ਗੱਦਾਰ' ਦੇ ਖਿਤਾਬ ਮਿਲ ਰਹੇ ਸਨ।

ਨੇਟਾਂ ਨੂੰ ਪਰ੍ਹਾਂ ਧਰਦਾ ਜੇਗਿੰਦਰ ਸੁਸਤ ਚਾਲ ਨਾਲ ਡੈੱਡ ਹਾਊਸ ਵੱਲ ਵੱਧਣ ਲੱਗਾ।

ਬੱਚੇ ਦੇ ਪੇਟ ਤੇ ਛੁਰੀ ਚਲਾਉਂਦੇ ਜੇਗਿੰਦਰ ਨੂੰ ਮਹਿਸੂਸ ਹੋ ਰਿਹਾ ਸੀ, ਜਿਵੇਂ ਬਾਬੂ ਉਸ ਦੇ ਭੁੱਖੇ ਬੱਚਿਆਂ ਦੇ ਪੇਟ ਤੇ ਲੱਤ ਮਾਰ ਗਿਆ ਸੀ।

## ਸ਼ਾਰਕ

ਅੱਧਾ ਸਮਾਂ ਬੀਤਣ ਦਾ ਐਲਾਨ ਹੋ ਚੁੱਕਾ ਸੀ।

ਨਕਲਚੀਆਂ ਨੂੰ ਭਾਰੀ ਬਣ ਗਈ। ਜੇ ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਹੱਥ ਤੇ ਹੱਥ ਧਰੀ ਬੈਠੇ ਰਹੇ ਤਾਂ ਉਹਨਾਂ ਦੀਆਂ ਆਨਸਰ-ਸ਼ੀਟਾਂ ਤਾਂ ਕੋਰੀਆਂ ਹੀ ਰਹਿ ਜਾਣੀਆਂ ਸਨ।

ਬਾਹਰੋਂ ਆਉਂਦੀਆਂ ਪਰਚੀਆਂ ਦੀ ਰਫ਼ਤਾਰ ਵਿਚ ਕਾਫੀ ਵਾਧਾ ਹੋ ਗਿਆ ਸੀ। ਹੁਸ਼ਿਆਰ ਵਿਦਿਆਰਥੀਆਂ ਨੇ ਪਹਿਲੀ ਆਨਸਰ-ਸ਼ੀਟ ਮੁਕੰਮਲ ਕਰ ਲਈ ਸੀ। ਉਹਨਾਂ ਦਾ ਅਦਾਨ-ਪ੍ਰਦਾਨ ਵੀ ਤੇ ਜ਼ੋਰਾਂ ਤੇ ਸੀ। ਪਾਣੀ ਪਿਆਉਣ ਵਾਲਿਆਂ ਤੋਂ ਲੈ ਕੇ ਸੁਪਰਵਾਈਜ਼ਰ ਤਕ ਸਭ ਇਸੇ ਸੇਵਾ ਤੇ ਜੁੱਟੇ ਹੋਏ ਸਨ।

ਸਬਜ਼ੀ ਮੰਡੀ ਬਣੇ ਇਗਜ਼ਾਮੀਨੇਸ਼ਨ ਹਾਲ ਨੂੰ ਦੇਖ ਕੇ ਖਰੈਤੀ ਨੂੰ ਚਿੜ੍ਹ ਚੜ੍ਹ ਰਹੀ ਸੀ। ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਸਾਰਾ ਸਾਲ ਕਦੇ ਕਿਤਾਬ ਨੂੰ ਹੱਥ ਨਹੀਂ ਲਾਇਆ, ਉਹ ਮੈਂਜਾਂ ਨਾਲ ਨਕਲਾਂ ਮਾਰ ਰਹੇ ਸਨ। ਨਕਲਾਂ ਮਾਰਦੇ ਨੇ ਤਾਂ ਪਏ ਮਾਰਨ ਪਰ ਖਰੈਤੀ ਨੂੰ ਤਾਂ ਅਰਾਮ ਨਾਲ ਲਿਖਣ ਦੇਣ। ਸ਼ੇਰ-ਸ਼ਰਾਬੇ ਵਿਚ ਨਾ ਕੁਝ ਸੁਝ ਰਿਹਾ ਸੀ ਨਾ ਲਿਖ ਹੋ ਰਿਹਾ ਸੀ।

ਐਮ.ਐਲ.ਏ. ਦੇ ਪੁੱਤਰ ਹਮੀਦ ਅਤੇ ਯੂਨੀਅਨ ਦੇ ਪ੍ਰਧਾਨ ਬਬਲੇ ਨੂੰ ਤਾਂ ਜਿਵੇਂ ਪਰਚੀਆਂ ਦੀ ਵੀ ਪਰਵਾਹ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਪੈਂਟਾਂ ਦੀਆਂ ਜੇਬਾਂ ਵਿਚ ਹੱਥ ਪਾਈ ਉਹ ਉਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਹਾਲ ਵਿਚ ਮਟਰਗਸ ਤੀ ਕਰ ਰਹੇ ਸਨ, ਜਿਵੇਂ ਡਰਾਮੇ ਦੇ ਕਿਸੇ ਸ਼ੋਅ ਵਾਲੇ ਦਿਨ ਕਰਿਆ ਕਰਦੇ ਸਨ।

ਸੁਮਿਦਾ ਦੀ ਬਦਤਮੀਜ਼ੀ ਦੀ ਤਾਂ ਕੋਈ ਹੱਦ ਹੀ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਜਦੋਂ ਦਿਲ ਕਰਦਾ, ਸੀਟ ਤੋਂ ਉੱਠਦੀ, ਜਿਸ ਕੋਲ ਜੀਅ ਕਰਦਾ ਜਾ ਖਲੋਂਦੀ। ਆਨਸਰ-ਸ਼ੀਟ ਉਲਟ ਪੁਲਟ ਕੇ ਦੇਖਦੀ। ਕੋਈ ਪ੍ਰਸ਼ਨ ਵਧੀਆਂ ਹੱਲ ਹੋਇਆ ਹੁੰਦਾ ਤਾਂ ਅਗਲੇ ਦੀ ਆਨਸਰ-ਸ਼ੀਟ ਇਉਂ ਚੁੱਕ ਲਿਜਾਂਦੀ, ਜਿਵੇਂ ਸਾਹੂਕਾਰ ਕਰਜ਼ਾਈ ਜੱਟ ਦਾ ਪਿੜ ਚੁੱਕ ਲਿਜਾਂਦੇ।

ਚਲਾਕ ਬਾਣੀਏ ਦਾ ਧੀਅ ਸੁਮਿਦਾ ਨੇ ਤਾੜ ਲਿਆ ਸੀ ਕਿ ਪਰਚਾ ਅਜੀਬੇ-ਗਰੀਬ ਢੰਗ ਨਾਲ ਸੈੱਟ ਹੋਇਆ ਹੋਇਐ। ਨਕਲਾਂ ਵਾਲੇ ਚਾਹੇ ਬਜ਼ਾਰੋਂ ਮਿਲਦੀਆਂ ਸਾਰੀਆਂ ਗਾਈਡਾਂ ਖੋਲ੍ਹ ਕੇ ਮੇਜ਼ ਤੇ ਰੱਖ ਲੈਣ, ਸਵਾਲ ਨਕਲ ਨਹੀਂ ਕਰ ਸਕਦੇ। ਮਸਲਾ ਨਾ ਸੁਡਿਆਂ 'ਚ ਟੰਗੀਆਂ ਕਿਤਾਬਾਂ ਤੋਂ ਹੱਲ ਹੋ ਰਿਹਾ ਸੀ ਤੇ ਨਾ ਹੀ ਬਾਹਰੋਂ ਆਉਂਦੀਆਂ ਪਰਚੀਆਂ ਤੋਂ।

ਇਸੇ ਲਈ ਸੁਮਿਦਾ ਦੀ ਚੁਸਤ ਅੱਖ ਖਰੈਤੀ ਦੀ ਸੋਲਾਂ ਪੰਨਿਆਂ ਦੀ ਪਹਿਲੀ ਆਨਸਰ-ਸ਼ੀਟ ਤੇ ਟਿਕੀ ਹੋਈ ਸੀ।

ਸੁਮਿਦਾ ਦੀ ਟੋਕ-ਟਕਾਈ ਤੇ ਖਰੈਤੀ ਦੇ ਬਰਦਾਸ਼ਤੋਂ ਬਾਹਰ ਹੋ ਰਹੀ ਸੀ। ਰੋਸ ਪ੍ਰਗਟ ਕਰਨ ਲਈ ਕਈ ਵਾਰ ਉਸ ਨੇ ਸੁਪਰਵਾਈਜ਼ਰਾਂ ਵੱਲ ਕੌੜੀਆਂ ਅੱਖਾਂ ਨਾਲ ਤੱਕਿਆ ਵੀ। ਉਹ ਇਉਂ ਪਿੱਠ ਭੁਆ ਕੇ ਨਿਕਲ ਜਾਂਦੇ ਜਿਵੇਂ ਇਹ ਗੱਲ ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਅਧਿਕਾਰ-ਖੇਤਰ ਵਿਚ ਹੋਵੇ ਹੀ ਨਾ।

ਆਖਿਰ ਉਹ ਕਾਲਜ ਦੀ ਪ੍ਰਬੰਧਕੀ ਕਮੇਟੀ ਦੇ ਪ੍ਰਧਾਨ ਦੀ ਕੁੜੀ ਸੀ। ਪ੍ਰਿੰਸੀਪਲ ਸੈਨਟ ਦਾ ਮੈਂਬਰ। ਪ੍ਰਿੰਸੀਪਲ ਰਾਹੀਂ ਸਾਰੇ ਸਟਾਫ਼ ਨੂੰ ਇਸ ਲਾਡਲੀ ਦਾ ਖਿਆਲ ਰੱਖਣ ਲਈ ਹਦਾਇਤ ਜਾਰੀ ਹੋਈ ਹੋਏਗੀ। ਕੁੜੀ ਨੂੰ ਖਰੈਤੀ ਵਾਂਗ ਨੰਬਰਾਂ ਦੇ ਥੱਬੇ ਨਹੀਂ ਚਾਹੀਦੇ। ਉਸ ਨੇ ਤਾਂ ਪਾਸ ਹੀ ਹੋਣਾ ਹੈ। ਬਾਕੀ ਦਾ ਪ੍ਰਬੰਧ ਪ੍ਰਧਾਨ ਜੀ ਕਰੀ ਬੈਠੇ ਹਨ। ਤਕੜੀ ਜਿਹੀ ਡੋਨੇਸ਼ਨ ਦੇ ਕੇ ਉਹਨਾਂ ਪਟਨੇ ਸੀਟ ਬੁੱਕ ਕਰਾ ਰੱਖੀ ਹੈ। ਜੇ ਕਾਲਜ ਦੇ ਪ੍ਰਧਾਨ ਦਾ ਬੱਚਾ ਵੀ ਪਾਸ ਨਾ ਹੋਵੇ ਤਾਂ ਲਾਹਨਤ ਹੈ ਅਜਿਹੀ ਚੌਧਰ ਤੇ।

ਅਜਿਹੇ ਭਲੇ ਕੰਮਾਂ ਲਈ ਸਟਾਫ਼ ਨੂੰ ਪੂਰਾ ਤਾਲ-ਮੇਲ ਰੱਖਣਾ ਪੈਂਦਾ ਹੈ। ਆਖਿਰ ਭਾਈਚਾਰਾ ਹੈ। ਅੱਜ ਇਥੇ ਕੰਮ ਆਉਣਗੇ ਤਾਂ ਕੱਲ੍ਹ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਕਾਲਜ ਕੰਮ ਲੈਣ ਜੋਗੇ ਹੋਣਗੇ। ਅਡਹਾਕ ਲੈਕਚਰਾਰ ਤਾਂ ਉਂਝ ਹੀ ਚੂਹੇ ਵਾਂਗ ਡਰਦੇ ਰਹਿੰਦੇ ਹਨ। ਸੈਨਟ ਵਾਲੇ ਕਿਸੇ ਸਮੇਂ ਵੀ ਉਹਨਾਂ ਦੀ ਗਰਦਨ ਦਬੋਚ ਸਕਦੇ ਹਨ। ਸੁਮਿਦਾ ਦੀ ਮਨ-ਮਰਜ਼ੀ ਅੱਗੇ ਸਿਰ ਝੁਕਾਉਣਾ ਸਭ ਦਾ ਇਖਲਾਕੀ ਫ਼ਰਜ਼ ਸੀ।

ਖਰੈਤੀ ਦਾ ਪੂਰਾ ਜ਼ੋਰ ਲੱਗਾ ਹੋਇਆ ਸੀ, ਉਸ ਦੇ ਸਾਰੇ ਪ੍ਰਸ਼ਨ ਪਹਿਲੀ ਆਨਸਰ-ਸ਼ੀਟ ਵਿਚ ਹੀ ਸਿਮਟ ਜਾਣ, ਤਾਂ ਜੋ ਉਹਦੀ ਸਾਲ ਭਰ ਦੀ ਮਿਹਨਤ ਸੁਮਿਦਾ ਦੇ ਹੱਥਾਂ ਵਿਚ ਨਾ ਅੱਪੜ ਸਕੇ। ਆਨਸਰ-ਸ਼ੀਟ ਕੋਈ ਮਾਮੂਲੀ ਕਾਗਜ਼ ਦਾ ਟੁਕੜਾ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਇਹਨਾਂ ਚੰਦ ਸਤਰਾਂ ਤਕ ਅੱਪੜਨ ਲਈ ਤਪੱਸਵੀਆਂ ਵਾਂਗ ਉਹਨੂੰ ਬਾਰਾਂ ਵਰ੍ਹੇ ਤਪ ਕਰਨਾ ਪਿਆ ਸੀ, ਮਾਪਿਆਂ ਨੂੰ ਮੌਰਾਂ ਤੇ ਟਿਕੇ ਜੂਲੇ ਦਾ ਭਾਰ ਕਈ ਗੁਣਾਂ ਵਧਾਉਣਾ ਪਿਆ ਸੀ ਤੇ ਵੱਡੀ ਭੈਣ ਨੂੰ ਵਿਆਹ ਦੇ ਹੁਸੀਨ ਸੁਫ਼ਨੇ ਲੋਕਾਂ ਦੀਆਂ ਕੋਠੀਆਂ ਦੀਆਂ ਸਫਾਈਆਂ 'ਚ ਯੁੱਧਲੇ ਕਰਨੇ ਪਏ ਸਨ।

ਪ੍ਰਸ਼ਨ-ਪੱਤਰ ਪੜ੍ਹ ਕੇ ਜਿੰਨਾ ਉਹ ਖੁਸ਼ ਹੋਇਆ ਸੀ, ਬਿੱਲੀ ਵਾਂਗ ਆਨਸਰ-ਸ਼ੀਟ ਤੇ ਝਪਟਨ ਲਈ ਤਿਆਰ ਬੈਠੀ ਸੁਮਿਦਾ ਨੂੰ ਦੇਖ ਕੇ ਓਨਾ ਹੀ ਉਹ ਉਦਾਸ ਹੋਈ ਜਾ ਰਿਹਾ ਸੀ।

ਪੇਪਰ ਪੜ੍ਹਦਿਆਂ ਇਕ ਵਾਰ ਤਾਂ ਕੰਪਿਊਟਰ ਅਖਵਾਉਂਦੇ ਖਰੈਤੀ ਦੇ ਪੈਰਾਂ ਹੇਠੋਂ ਵੀ ਜ਼ਮੀਨ ਖਿਸਕ ਗਈ। ਪ੍ਰੋਫੈਸਰ ਜਗਜੀਤ ਦੀ ਛਤਰ ਛਾਇਆ ਹੇਠ ਕੀਤੀ ਮਿਹਨਤ ਤੇ ਖਰੈਤੀ ਨੂੰ ਮਾਣ ਸੀ। ਸਿਲੇਬਸ ਦਾ ਇਕ-ਇਕ ਅੱਖਰ ਤਿਆਰ ਸੀ। ਇਗਜ਼ਾਮੀਨਰ ਚਾਹੇ ਜਿਥੇ ਮਰਜ਼ੀ ਪਰਚਾ ਪਾ ਦੇਵੇ, ਉਸਨੂੰ ਸੌ ਨੰਬਰਾਂ ਦਾ ਪਰਚਾ ਹੱਲ ਕਰਨੇ ਨਹੀਂ ਸੀ ਰੋਕ ਸਕਦਾ।

ਇਸੇ ਲਈ ਨਿੰਦੀ, ਜਗਤਾਰ ਤੇ ਟੀਟੂ ਵਾਂਗ ਨਾ ਉਸ ਨੂੰ ਸਵੇਰੇ ਉੱਠ ਕੇ ਮੰਦਰ ਜਾਣ ਦੀ ਜ਼ਰੂਰਤ ਪਈ ਸੀ ਅਤੇ ਨਾ ਪ੍ਰਸ਼ਨ-ਪੱਤਰ ਤਕਸੀਮ ਹੋਣ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਅੱਖਾਂ ਮੀਟ ਕੇ ਮੰਤਰ ਪੜ੍ਹਨ ਦੀ।

ਉਸ ਨੇ ਜੋ ਕਰਨਾ ਸੀ, ਉਹ ਸੀ ਠੰਢੇ ਦਿਮਾਗ਼ ਨਾਲ ਪੇਪਰ ਪੜ੍ਹਨਾ, ਸਭ ਤੋਂ ਵਧੀਆ ਆਉਂਦੇ ਸਵਾਲਾਂ ਦੀ ਚੋਣ ਕਰਨਾ ਅਤੇ ਹਰ ਪ੍ਰਸ਼ਨ ਲਈ ਸਮਾਂ ਨਿਯਤ ਕਰਕੇ ਉੱਤਰ ਲਿਖਣ ਜੁੱਟ ਜਾਣਾ।

ਪਹਿਲੇ ਘੰਟੇ ਦੇ ਮੌਤ ਵਰਗੇ ਸੰਨਾਟੇ ਵਿਚ ਇਹ ਕੰਮ ਅਸਾਨੀ ਨਾਲ ਸਿਰੇ ਚੜ੍ਹ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਪਹਿਲਾ ਪ੍ਰਸ਼ਨ ਛੋਹਦਿਆਂ ਹੀ ਉਹਦੇ ਦਿਮਾਗ਼ ਅਤੇ ਪੈਨ ਦਾ ਤਾਲ-ਮੇਲ ਬੈਠ ਗਿਆ। ਜਵਾਬ ਰੱਬੀ-ਬਾਈ ਵਾਂਗ ਕਾਗਜ਼ਾਂ ਤੇ ਉਤਰਨ ਲੱਗੇ। ਜੇ ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਸਵਾਲ ਹੱਲ ਹੁੰਦੇ ਰਹੇ ਤਾਂ ਕਿਹੜਾ ਭੜੂਆ ਉਸਨੂੰ ਡਾਕਟਰ ਬਣਨੇ ਰੋਕ ਸਕਦੈ।

ਖਰੈਤੀ ਨਾਲੇ ਸਵਾਲ ਕਰ ਰਿਹਾ ਸੀ, ਨਾਲੇ ਆਪਣੇ ਜਮਾਤੀ ਹਮੀਦ ਤੇ ਮੁਸਕਰਾ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਹਮੀਦ ਯਕੀਨ ਕਰਨ ਲਈ ਤਿਆਰ ਨਹੀਂ ਸੀ ਕਿ ਟੱਟੀਆਂ ਚੁੱਕਣ ਵਾਲੇ ਧਾਨਕਿਆਂ ਦਾ ਮੁੰਡਾ ਵੀ ਉਹਦੇ ਬਾਪ ਵਾਂਗ ਡਾਕਟਰ ਅਖਵਾ ਸਕਦੈ। ਰੇਹੜੀ ਵਾਹੁਣ ਵਾਲਾ ਸੰਤਾ ਕੜਕਦੀ ਧੁੱਪ ਵਾਲੀ ਦੁਪਹਿਰ ਪੱਖੇ ਥੱਲੇ ਕਿਵੇਂ ਬਿਤਾ ਸਕਦੈ? ਮੁੰਡਾ ਜੰਮਣ ਵਾਲੀਆਂ ਨੂੰ ਵਧਾਈ ਦੇਣ ਲਈ ਸਾਰਾ-ਸਾਰਾ ਦਿਨ ਹਸਪਤਾਲ ਦੇ ਗੇਟ ਤੇ ਖੜ੍ਹੀ ਰਹਿਣ ਵਾਲੀ ਜਮਾਦਾਰਨੀ ਡਾਕਟਰ ਦੀ ਮਾਂ ਵਾਲੀ 'ਬੀਬੀ ਜੀ' ਕਿਵੇਂ ਬਣ ਸਕਦੀ ਹੈ।

ਖਰੈਤੀ ਨਾਲੇ ਹੁਸ਼ਿਆਰ ਬਥੇਰੇ ਵਿਦਿਆਰਥੀ ਸਨ ਕਾਲਸ ਵਿਚ। ਧਨਕਿਆਂ ਦਾ ਉਹ ਇਕੱਲਾ ਹੀ ਸੀ। ਸ਼ਾਇਦ ਇਸੇ ਕਰਕੇ ਹਮੀਦ ਨੂੰ ਉਹਨਾਂ ਜਮਾਦਾਰਾਂ ਦੇ ਬਰਾਬਰ ਬੈਠਣਾ ਚੰਗਾ ਨਹੀਂ ਸੀ ਲੱਗਦਾ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦੀਆਂ ਸੈਂਕੜੇ ਪੀੜ੍ਹੀਆਂ

ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਬਜ਼ੁਰਗਾਂ ਦਾ ਗੰਦ ਢੋਂਦੀਆਂ, ਉਹਨਾਂ ਦੀ ਜੂਠ ਖਾਦੀਆਂ ਅਤੇ ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਉਤਾਰ ਵਿਆਹ ਸ਼ਾਦੀਆਂ ਲਈ ਸੰਭਾਲ ਸੰਭਾਲ ਰੱਖਦੀਆਂ ਆ ਰਹੀਆਂ ਸਨ।

ਖਰੈਤੀ ਨੂੰ ਚਿੜਾਉਣ ਲਈ ਅਕਸਰ ਉਹ ਮਹਿਫਲ ਜਮਾਉਂਦਾ ਅਤੇ ਉਸ ਮੂਰਖ ਡੱਡੂ ਦੀ ਕਹਾਣੀ ਸੁਣਾਉਣ ਲੱਗਦਾ, ਜਿਹੜਾ ਸਾਰਸਾਂ ਦੀਆਂ ਗੱਲਾਂ ਸੁਣ ਵਿਸ਼ਾਲ ਸਮੁੰਦਰਾਂ ਦੇ ਸੁਫਨੇ ਦੇਖਣ ਲੱਗਾ ਸੀ। ਬਿਗਾਨੇ ਪਰਾਂ ਦੇ ਸਹਾਰੇ ਉੱਡਦਾ ਅੱਧ-ਅਸਮਾਨੋਂ ਗਿਰ ਕੇ ਉਹ ਨਾ ਘਰ ਦਾ ਰਿਹਾ ਸੀ ਨਾ ਘਾਟ ਦਾ।

ਪਿਛੋਂ ਜਮਾਤੀਆਂ ਨੇ ਉਸ ਦਾ ਨਾਂ 'ਮੂਰਖ ਡੱਡੂ' ਅਤੇ ਪ੍ਰੋਫੈਸਰ ਜਗਜੀਤ ਦਾ ਨਾਂ 'ਸਾਰਸ' ਰੱਖ ਦਿੱਤਾ ਸੀ।

ਸਿਗਰਟਾਂ ਫੂਕਦੇ, ਚਾਹਾਂ ਪੀਂਦੇ ਅਤੇ ਸੁਮਿਦਾ ਨਾਲ ਗੱਪਾਂ ਮਾਰਦੇ ਹਮੀਦ ਨੂੰ ਦੇਖ ਕੇ ਖਰੈਤੀ ਮਨ ਹੀ ਮਨ ਖੁਸ਼ ਹੋ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਏਨਾ ਐੱਖਾ ਪੇਪਰ ਹੈ। ਹਮੀਦ ਜ਼ੋਰ ਲਾ ਲਏ, ਪੰਜ ਨੰਬਰ ਵੀ ਹਾਸਲ ਨਹੀਂ ਕਰ ਸਕਦਾ।

ਫੇਰ ਵੀ ਫਿਕਰ ਦੇ ਨਿਸ਼ਾਨ ਉਹਦੇ ਚਿਹਰੇ ਤੇ ਕਿਉਂ ਨਹੀਂ ? ਇਹ ਖਰੈਤੀ ਦੀ ਸਮਝੋਂ ਬਾਹਰ ਸੀ। ਠੀਕ ਹੈ, ਉਹ ਸ਼ਹਿਰ ਦੇ ਸਭ ਤੋਂ ਮਸ਼ਹੂਰ ਡਾਕਟਰ ਫਖ਼ਰੂਦੀਨ ਦਾ ਮੁੰਡਾ ਹੈ। ਉਹਨਾਂ ਦਾ ਸੌ ਬਿਸਤਰਿਆਂ ਦਾ ਹਸਪਤਾਲ ਹੈ। ਦੋ ਵੱਡੇ-ਭਰਾ ਵੀ ਡਾਕਟਰ ਹਨ। ਹਮੀਦ ਪ੍ਰੀ-ਮੈਡੀਕਲ ਪਾਸ ਕਰੇ ਸਹੀ। ਮੁੱਖੀ-ਮੰਤਰੀ ਦੇ ਕੋਟੇ 'ਚੋਂ ਨਾਮੀਨੇਸ਼ਨ ਪੱਕੀ ਹੈ। ਫਖ਼ੂਰ ਨੇ ਖੱਦਰ ਐਵੇਂ ਤਾਂ ਨਹੀਂ ਪਹਿਨਿਆ ਹੋਇਆ।

ਪਰ ਪਾਸ ਹੋਣ ਲਈ ਵੀ ਤਾਂ ਚਾਰ ਵਰਕੇ ਭਰਨੇ ਹੀ ਪੈਣੇ ਸਨ। ਕਿਸੇ ਨੇ ਖਾਲੀ ਪੰਨਿਆਂ ਤੇ ਤਾਂ ਨੰਬਰ ਨਹੀਂ ਲਾ ਦੇਣੇ।

ਖਰੈਤੀ ਦੇਖੇਗਾ। ਮੂਰਖ ਉਹ ਹੈ ਜਾਂ ਹਮੀਦ। ਉਹ ਹੋਰਨਾਂ ਦੇ ਪਰਾਂ ਸਹਾਰੇ ਉੱਡਣ ਵਾਲਾ ਡੱਡੂ ਨਹੀਂ। ਉਹ ਤਾਂ ਬਾਜ਼ ਹੈ ਬਾਜ਼। ਆਪਣੇ ਪਰ ਉਗਾਣ ਲਈ ਉਹਨਾਂ ਬਾਰਾਂ ਸਾਲ ਮਿਹਨਤ ਕੀਤੀ ਹੈ। ਹਮੀਦ ਦੇਖਦਾ ਰਹਿ ਜਾਏਗਾ, ਕਿਵੇਂ ਬਾਜ਼ ਵਾਂਗ ਉਹ ਆਪਣੀ ਸੀਟ ਹਥਿਆਉਂਦਾ ਹੈ।

ਲੱਖ ਯਤਨ ਕਰਨ ਤੇ ਵੀ ਉਹ ਸੇਲਾਂ ਪੰਨਿਆਂ ਵਿਚ ਦੋ ਤੋਂ ਵੱਧ ਪ੍ਰਸ਼ਨ ਨਹੀਂ ਸੀ ਸਮੇਟ ਸਕਿਆ।

ਜਿਉਂ ਹੀ ਵਾਧੂ ਸੀਟ ਲੈਣ ਲਈ ਖਰੈਤੀ ਖੜ੍ਹਾ ਹੋ ਗਿਆ, ਸਾਰੇ ਹਾਲ ਵਿਚ ਗੜਬੜੀ ਜਿਹੀ ਮੱਚ ਗਈ। ਜਿਵੇਂ ਖਰੈਤੀ ਨੇ ਬੰਬ ਸੁੱਟਿਆ ਹੋਵੇ। ਪਹਿਲੀ ਸੀਟ ਭਰਨ ਵਾਲਾ ਖਰੈਤੀ ਪਹਿਲਾ ਵਿਦਿਆਰਥੀ ਸੀ। ਪ੍ਰਿੰਸੀਪਲ ਦਾ ਨਿੰਦੀ ਵੀ ਹਾਲੇ ਤਾਂ ਮੂੰਹ ਵਿਚ ਪੈਂਨ ਦੇਈ ਬੈਠਾ ਸੀ। ਸਾਰਾ ਵਰ੍ਹਾ ਟਿਊਸ਼ਨ ਰੱਖਣ ਵਾਲੇ ਟੀਟੂ ਅਤੇ ਫਜ਼ਿਕਸ ਦੇ ਪ੍ਰੋਫੈਸਰ ਦੀ ਧੀ ਅਨੀਤਾ ਦੀਆਂ ਹਾਲੇ ਅੱਧੀਆਂ ਸੀਟਾਂ ਵੀ ਨਹੀਂ ਸੀ ਭਰੀਆਂ।

ਭਰੀ ਸੀਟ ਨੂੰ ਕੂਹਣੀਆਂ ਹੇਠ ਦਬਾ ਕੇ ਉਹਨੇ ਤੀਜਾ ਪ੍ਰਸ਼ਨ ਅਰੰਭਿਆ ਹੀ ਸੀ ਕਿ ਪਿੱਛੇ ਬੈਠੇ ਜਗਤਾਰ ਦੀਆਂ ਹੁੱਜਾਂ ਤੇਜ਼ ਹੋ ਗਈਆਂ।

ਰੋਲ ਨੰਬਰਾਂ ਦੇ ਹਿਸਾਬ ਨਾਲ ਸੀਟਾਂ ਲੱਗਦੀਆਂ ਤਾਂ ਜਗਤਾਰ ਦੀ ਸੀਟ ਸੁਮਿਦਾ ਦੇ ਪਿੱਛੇ ਬਣਦੀ ਸੀ। ਸੀਟਾਂ ਲਾਉਣ ਵਿਚ ਪਤਾ ਨਹੀਂ ਕੀ ਹੋਰਾ-ਫੇਰੀ ਕੀਤੀ ਗਈ ਸੀ। ਹੈਂਡ ਕਲਰਕ ਦਾ ਪੁੱਤਰ ਜਗਤਾਰ ਉਹਦੇ ਪਿੱਛੇ ਬਿਠਾ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ ਸੀ। ਹਮੀਦ ਦੀ ਸੀਟ ਬਿਲਕੁਲ ਅਖੀਰ ਵਿਚ। ਤਾਂ ਜੇ ਕੋਈ ਰੋਕ-ਟੋਕ ਨਾ ਹੋਵੇ। ਸੁਮਿਦਾ ਦੀ ਵਿਚਕਾਰ। ਤਾਂ ਜੇ ਸਾਰੇ ਵਿਦਿਆਰਥੀਆਂ ਤੇ ਨਿਗਾਹ ਰੱਖ ਸਕੇ। ਖਰੈਤੀ ਵਾਂਗ ਹੀ ਸੋਹਣ ਵੀ ਦਸਵੀਂ ਲਾਈਨ 'ਚ ਪਹਿਲਾਂ। ਪ੍ਰਿੰਸੀਪਲ ਦੇ ਮੁੰਡੇ ਨਿੰਦੀ ਨੂੰ ਕੋਈ ਤੰਗ ਨਾ ਕਰ ਸਕੇ। ਇਸ ਲਈ ਉਹਦੀ ਸੀਟ ਸੁਪਰਡੈਂਟ ਨੇ ਆਪਣੇ ਕੋਲ ਲਾ ਲਈ ਸੀ।

ਹਾਲ 'ਚ ਵੜਦਿਆਂ ਹੀ ਹੈਂਡ ਕਲਰਕ ਨੇ ਮਿੱਠੀਆਂ-ਮਿੱਠੀਆਂ ਗੱਲਾਂ ਕੀਤੀਆਂ ਸਨ। ਲੱਕੜ ਨਾਲ ਲੋਹਾਂ ਵੀ ਤਰ ਜਾਂਦੇ। ਵੱਡਿਆਂ ਦੀਆਂ ਵੱਡੀਆਂ ਗੱਲਾਂ ਹੁੰਦੀਆਂ ਹਨ। ਜਗਤਾਰ ਖਰੈਤੀ ਵਰਗਾ ਹੀ ਹੈ। ਉਹਦਾ ਕੁਝ ਨਹੀਂ ਵਿਗੜਨਾ, ਜਗਤਾਰ ਰੋਟੀ ਜੋਗਾ ਹੋ ਜੂ।

ਖਰੈਤੀ ਨੂੰ ਸਮਝ ਨਹੀਂ ਸੀ ਆਉਂਦੀ। ਸਾਰੇ ਉਸ ਮਗਰ ਹੱਥ ਧੋ ਕੇ ਕਿਉਂ ਪਏ ਹਨ ? ਉਹ ਇਕੱਲਾ ਹੀ ਤਾਂ ਲਾਲਾ ਹਰਦਿਆਲ ਨਹੀਂ, ਉਸ ਵਰਗੇ ਵੀਹ ਹੋਰ ਹਨ। ਸਭ ਅਰਾਮ ਨਾਲ ਆਪਣੇ ਆਪਣੇ ਕੰਮ ਵਿਚ ਰੁੱਝੇ ਹੋਏ ਹਨ।

ਜਗਤਾਰ ਨੂੰ ਟਾਲ ਕੇ ਹਟਿਆ ਹੀ ਸੀ ਕਿ ਸੁਮਿਦਾ ਆ ਧਮਕੀ।

ਜਗਤਾਰ ਨਕਲ ਮਾਰ ਲਏ ਤਾਂ ਮਾਰ ਲਏ। ਸੁਮਿਦਾ ਨੂੰ ਤਾਂ ਉਹ ਕਦੇ ਵੀ ਸੀਟ ਨਹੀਂ ਦੇਵੇਗਾ। ਜਾਏ ਆਪਣੇ ਹਮੀਦ ਕੋਲ। ਡੱਡੂ ਲੁੰਬੜੀ ਦਾ ਕੀ ਸਵਾਰ ਸਕਦੈ ?

ਜਦੋਂ ਡਿਪਟੀ ਸੁਪਰਡੈਂਟ ਹੀ ਸਿਰ ਤੇ ਆ ਖੜੋਤਾ ਤਾਂ ਖਰੈਤੀ ਰੋਣ-ਹਾਕਾ ਹੋ ਗਿਆ। ਸੁਮਿਦਾ ਦੇ ਧਨੀ ਬਾਪ ਦਾ ਉਹਨੂੰ ਹੁਣ ਕੋਈ ਰੋਹਬ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਅਗਲੇ ਸਾਲ ਉਸ ਨੇ ਮੈਡੀਕਲ ਕਾਲਜ ਚਲੇ ਜਾਣਾ ਸੀ। ਇਹਨਾਂ ਸਟਾਫ ਵਾਲਿਆਂ ਦਾ ਕੀ ਕਰੇ? ਉਸ ਨੇ ਸੁਣ ਰੱਖਿਆ ਸੀ ਕਿ ਇਕ ਹਰਖੇ ਸੁਪਰਵਾਈਜ਼ਰ ਨੇ ਇਕ ਵਾਰ ਕਿਸੇ ਮੁੰਡੇ ਦੀ ਆਨਸਰ-ਸੀਟ ਤੋਂ ਇਕ ਸਵਾਲ ਕੱਟ ਦਿੱਤਾ ਸੀ। ਮੈਰਿਟ 'ਚ ਆਉਂਦਾ-ਆਉਂਦਾ ਉਹ ਮਸਾਂ ਹੀ ਪਾਸ ਹੋਇਆ ਸੀ। ਇਹ ਤਾਂ ਪਰਚਾ ਹੀ ਫਿਜ਼ਿਕਸ ਦਾ ਹੈ। ਕਿਸੇ ਨਮੈਰੀਕਲ ਦੇ ਅੱਗੇ 'ਏਕਾ' 'ਦੂਆ' ਜਾਂ ਪਿੱਛੇ 'ਜ਼ੀਰੋ' ਵੀ ਲਿਖ ਦਿਉ ਤਾਂ ਹੀ ਭੱਠਾ ਬੈਠ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਉਹ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦਾ ਜੋਖਮ ਨਹੀਂ ਸੀ ਲੈ ਸਕਦਾ।

ਭਾਰੇ ਮਨ ਨਾਲ ਉਸ ਨੂੰ ਆਨਸਰ-ਸੀਟ ਤੋਂ ਕੂਹਨੀਆਂ ਖਿਸਕਾ ਉਣੀਆਂ ਪਈਆਂ। ਆਨਸਰ-ਸੀਟ ਜਾਂਦਿਆਂ ਹੀ ਖਰੈਤੀ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਖੰਭ ਕੱਟੇ ਗਏ ਮਹਿਸੂਸ ਹੋਣ ਲੱਗੇ। ਉਸ ਦੀ ਇਕਾਗਰਤਾ ਭੰਗ ਹੋ ਗਈ। ਭਾਂਤ-ਭਾਂਤ ਦੇ ਫਿਕਰ ਉਸ ਨੂੰ ਆ ਚਿੰਬੜੇ। ਸੁਮਿਦਾ ਦੀ ਹਮੀਦ ਨਾਲ ਯਾਰੀ ਸੀ। ਪਹਿਲਾਂ ਉਹ ਆਪ ਨਕਲ ਕਰੇਗੀ, ਫੇਰ ਹਮੀਦ ਨੂੰ ਕਰਾਏਗੀ, ਹਮੀਦ ਜੇ ਹਰ ਹਾਲਤ ਵਿਚ ਖਰੈਤੀ ਨੂੰ ਫੇਲ੍ਹ ਹੋਇਆ ਦੇਖਣਾ ਚਾਹੁੰਦਾ ਹੈ।

ਨਕਲ ਤਾਂ ਨਕਲ, ਹਮੀਦ ਕੋਈ ਵੀ ਕਮੀਨੀ ਹਰਕਤ ਕਰ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਕੀ ਵਸਾਹ ਕਿਸੇ ਲਾਈਨ ਤੇ ਕਾਟਾ ਮਾਰ ਦੇਵੇ, ਸਿਆਹੀ ਡੋਲ ਜਾਵੇ, ਵਰਕਾ ਹੀ ਪਾੜ ਦੇਵੇ।

ਆਨਸਰ-ਸੀਟ ਦੇ ਕੇ ਉਹ ਕਿਧਰੇ ਸੱਚਮੁੱਚ ਤਾਂ ਮੂਰਖਤਾ ਨਹੀਂ ਕਰ ਬੈਠਾ? ਕਿਧਰੇ ਉਸ ਨੇ ਆਪਣੇ ਪਰਿਵਾਰ ਅਤੇ ਪ੍ਰੋਫੈਸਰ ਦੇ ਸੁਫਨਿਆਂ ਨੂੰ ਹਮੀਦ ਦੇ ਹਵਾਲੇ ਤਾਂ ਨਹੀਂ ਕਰ ਦਿੱਤਾ।

ਲੱਖ ਯਤਨ ਕਰਨ ਤੇ ਵੀ ਖਰੈਤੀ ਨੂੰ ਅਗਲੇ ਪ੍ਰਸ਼ਨ ਦਾ ਹੱਲ ਨਹੀਂ ਸੀ ਆਉਂਦਾ ਰਿਹਾ। ਬਾਰਬਾਰ ਇਕੋ ਸਵਾਲ ਉਹਦਾ ਪਿੱਛਾ ਕਰ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਹਮੀਦ ਹੱਥੀਂ ਗਈ ਆਨਸਰ-ਸੀਟ ਸਹੀ ਸਲਾਮਤ ਮੁੜ ਵੀ ਆਏਗੀ ਜਾਂ ਨਹੀਂ ?

ਇਸੇ ਸੋਚ 'ਚ ਸਾਰੀ ਤਰਤੀਬ ਉੱਪਰ-ਥੱਲੇ ਹੋ ਗਈ ਸੀ।

ਕੁਝ ਪਲ ਪਹਿਲਾਂ ਇੰਝ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਉਦੋਂ ਤਾਂ ਉਸ ਨੂੰ ਲੱਗਦਾ ਸੀ, ਜੱਸੇ ਦੇ ਫੱਤੂ ਅਤੇ ਰਾਜੇ ਦੇ ਨੰਦੂ ਵਾਂਗ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਦਿਨ ਵੀ ਫਿਰਨ ਵਾਲੇ ਹਨ। ਉਹ ਤਾਂ ਸਾਰੀਆਂ ਦਸ-ਦਸ ਪੜ੍ਹੇ ਸਨ। ਉਹ ਵੀ ਤੀਜੇ ਦਰਜੇ ਵਿਚ। ਖਰੈਤੀ ਤਾਂ ਮੈਰਿਟ ਵਿਚ ਆਇਆ ਸੀ। ਫੱਤੂ ਪਹਿਲਾਂ ਤਹਿਸੀਲ ਵਿਚ ਕਲਰਕ ਲੱਗਿਆ। ਫਿਰ ਤਰੱਕੀ ਕਰ ਕੇ ਨਾਇਬ ਤਹਿਸੀਲਦਾਰ ਬਣ ਗਿਆ। ਜੱਸੇ ਨੇ ਉਸੇ ਦਿਨ ਮਿਊਂਸਪਲ ਕਮੇਟੀ ਦਾ ਕੂੜਾ ਢੇਣ ਵਾਲੀ ਝੋਟਾ-ਗੱਡੀ ਕਮੇਟੀ ਦੇ ਦਫਤਰ ਖੜ੍ਹਾ ਦਿੱਤੀ। ਮਾਂ ਨਾਲੀਆਂ ਸਾਫ ਕਰਨੋਂ ਹਟਾ ਲਈ। ਅੱਜ-ਕੱਲ੍ਹ ਉਹਦੀ ਬਾਈਪਾਸ ਤੇ ਕੋਠੀ ਬਣਦੀ ਹੈ। ਨੰਦੂ ਤੇ ਮਾਲਕਾਂ ਦੀ ਮੇਹਰਬਾਨੀ



ਹੋਈ। ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਬੱਚੇ ਖਿਡਾਉਂਦਾ ਸੀ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਹੀ ਪੜ੍ਹਾ ਕੇ ਉਵਰਸੀਅਰੀ ਕਰਾ ਦਿੱਤੀ। ਲੱਗਿਆ ਵੀ ਸੜਕਾਂ ਦੇ ਮਹਿਕਮੇ ਵਿਚ। ਰਾਜਾ ਹੁਣ ਚੌਧਰੀ ਅਖਵਾਉਣ ਲੱਗੈ। ਉਸ ਨੇ ਚਿੱਟੇ ਕੱਪੜੇ ਪਾਉਣ ਤੇ ਹੁੱਕਾ ਪਾਣੀ ਭਰਨ ਲਈ ਸੇਵਾਦਾਰ ਰੱਖਣੇ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰ ਦਿੱਤੇ ਨੇ।

ਖਰੈਤੀ ਨੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਤੋਂ ਕਈ ਘਲਾਰਾਂ ਅੱਗੇ ਪੁੱਟਣੀਆਂ ਹਨ। ਉਸਦੀ ਪਿੱਠ ਤੇ ਵੀ ਫਰਿਸ਼ਤਿਆਂ ਵਰਗੇ ਪ੍ਰੋਫੈਸਰ ਦਾ ਹੱਥ ਹੈ।

ਜੇ ਪ੍ਰੋਫੈਸਰ ਨਾਲ ਮੁਲਾਕਾਤ ਨਾ ਹੁੰਦੀ ਤਾਂ ਕਿਸੇ ਨੇ ਦੱਸਣਾ ਸੀ ਖਰੈਤੀ ਨੂੰ ਕਿ ਕਾਲਜ ਨਾਂ ਦੀ ਵੀ ਕੋਈ ਚੀਜ਼ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਦਸਵੀਂ ਪਾਸ ਕਰਨ ਤਕ ਉਹ ਸਮਝਦਾ ਸੀ, ਫੁੱਲਾਂ ਬੂਟਿਆਂ ਨਾਲ ਮਹਿਕਦੀ ਇਹ ਜਗ੍ਹਾ ਤਾਂ ਸੁਰਖੀਆਂ ਪਾਉਂਡਰਾਂ ਵਾਲੀਆਂ ਕੁੜੀਆਂ ਅਤੇ ਜੀਨਾਂ ਦੀਆਂ ਪੈਂਟਾਂ ਪਾਉਣ ਵਾਲੇ ਮੁੰਡਿਆਂ ਦੀ ਕੋਈ ਐਸ਼ਗਾਹ ਹੈ।

ਦਸਵੀਂ ਦਾ ਇਮਤਿਹਾਨ ਦੇ ਕੇ ਵਿਹਲਾ ਹੋਇਆ ਖਰੈਤੀ ਲੇਬਰ ਚੈਂਕ ਖੜੋਣ ਲੱਗਾ ਸੀ। ਉਹਨੀਂ ਦਿਨੀਂ ਵਿਚੋਲਾ ਛੋਟੇ ਦੇ ਵਿਆਹ ਲਈ ਜ਼ੋਰ ਪਾ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਸੰਤਾ ਪੰਜਾਂ ਸਾਲਾਂ ਦਾ ਵਿਆਹ ਪਿੱਛੇ ਪਾ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਪੜ੍ਹ ਲਿਖ ਕੇ ਮੁੰਡਾ ਬਿਜਲੀ ਬੋਰਡ 'ਚ ਲਾਈਨਮੈਨ ਵੀ ਲੱਗ ਗਿਆ ਸੀ। ਹੋਰ ਦੇਰ ਕਰਨ ਨਾਲ ਮੁੰਡਾ ਹੱਥੋਂ ਖੁੱਸ ਸਕਦਾ ਸੀ। ਖਰੈਤੀ ਦੇ ਦਿਹਾੜੀ ਜਾਣ ਨਾਲ ਹੱਥ ਰੁਝ ਮੇਕਲਾ ਹੋਣ ਲੱਗਾ ਸੀ।

ਇਕੱਲਾ ਖਰੈਤੀ ਹੀ ਡਾਕਟਰ ਬਣਨ ਲਈ ਮਿਹਨਤ ਨਹੀਂ ਕਰ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਸਾਰੇ ਟੱਬਰ ਨੇ ਹੀ ਦਿਨ ਰਾਤ ਇਕ ਕਰ ਰੱਖਿਆ ਸੀ। ਛੋਟਾ ਭਰਾ ਦੀਨਾ ਚੌੜੇ ਜੁੱਸੇ ਵਾਲਾ ਸੀ। ਅਗਲੀ ਜਮਾਤ ਚੜ੍ਹਦਾ ਤਾਂ ਸੀ ਪਰ ਖਰੈਤੀ ਵਾਂਗ ਚਮਕਦਾ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਘਰ ਵਿਚੋਂ ਇਕ ਪੜ੍ਹ ਜਾਏ, ਬਥੇਰੈ। ਦੀਨੇ ਨੂੰ ਸਕੂਲੋਂ ਹਟਾ ਕੇ ਖਾਨਦਾਨੀ ਪੇਸ਼ਾ ਸੰਭਾਲ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ ਸੀ। ਸੱਤਾ ਹੱਟਾ-ਕੱਟਾ ਸੀ। ਸੂਰਾਂ ਪਿੱਛੇ ਸਮਾਂ ਬਰਬਾਦ ਕਰਨ ਦੀ ਜ਼ਰੂਰਤ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਬਾਪੂ ਨੇ ਹੱਥ-ਰੋਹੜੀ ਕਿਰਾਏ ਤੇ ਲੈ ਲਈ ਸੀ। ਮਾਂ ਹੋਰ ਸਾਜਰੇ ਉਠਣ ਲੱਗੀ ਸੀ। ਕਈਆਂ ਘਰਾਂ 'ਚ ਫਲੱਸ਼ ਲੱਗ ਗਏ ਸਨ। ਟੱਟੀਆਂ ਚੁੱਕਣ ਵਿਚ ਬਹੁਤੀ ਦਿਕਤ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦੀ। ਦੋ ਤਿੰਨ ਘਰ ਵੱਧ ਸੰਭਾਲ ਲਏ। ਡਾਕਟਰ ਦਾ ਭਨੇਈਆ ਅਖਵਾਉਣ ਦੇ ਚਾਅ ਵਿਚ ਛੋਟੇ ਦੇ ਸੌਹਰੇ ਵੀ ਵਿਆਹ ਹੋਰ ਅੱਗੇ ਪਾਉਣ ਲਈ ਮੰਨ ਗਏ ਸਨ। ਘਰ ਬੈਠੇ ਛੋਟੇ ਦੇ ਟੱਬਰ ਨੂੰ ਖਾਸਾ ਸਹਾਰਾ ਸੀ।

ਸਭ ਨੇ ਮਿਲ ਮਿਲਾ ਕੇ ਖਰੈਤੀ ਨੂੰ ਪੜ੍ਹਨ ਲਈ ਵਿਹਲਾ ਕੀਤਾ ਹੋਇਆ ਸੀ।

ਖਰੈਤੀ ਨੇ ਵੀ ਕਦੇ ਕੁਤਾਹੀ ਨਹੀਂ ਕੀਤੀ, ਦਿਨ ਰਾਤ ਕਿਤਾਬਾਂ ਨਾਲ ਖਪਦਾ ਰਿਹਾ। ਕਦੇ ਪ੍ਰੋਫੈਸਰ ਦੀ ਮੇਟਰ 'ਤੇ ਅਤੇ ਕਦੇ ਅਨੈਕਸੀ ਵਿਚ।

ਸਮਾਂ ਬਰਬਾਦ ਨਾ ਹੋਵੇ, ਇਸੇ ਲਈ ਤਾਂ ਉਹਨੇ ਕੋਡੀ ਖੇਡਣੀ ਛੱਡ ਦਿੱਤੀ ਸੀ। ਨਹੀਂ ਤਾਂ ਰੋਹੜੀਆਂ ਖਿੱਚ-ਖਿੱਚ ਅਤੇ ਦਿਹਾੜੀਆਂ ਕਰ-ਕਰ ਫੈਲਾਦ ਬਣੇ ਡੌਲੇ ਧੋਲੜਾਂ ਜਹੇ ਮੁੰਡਿਆਂ ਦੀ ਸਾਰੀ ਦੀ ਸਾਰੀ ਟੀਮ ਨੂੰ ਪਾਲੇ ਤਕ ਚੁੱਕ ਲਿਆਉਣ ਦੀ ਤਾਕਤ ਰੱਖਦੇ ਸਨ। ਕਬੱਡੀ ਲਾਲਿਆਂ ਦੇ ਮੁੰਡਿਆਂ ਦਾ ਖੇਡ ਨਹੀਂ।

ਹਾਲ ਦੀ ਘੜੀ ਉਸ ਨੇ ਨਕਲਾਂ ਕਰਨੀਆਂ ਵੀ ਛੱਡ ਦਿੱਤੀਆਂ ਸਨ। ਨਹੀਂ ਤਾਂ ਜਿਸ ਹਿਸਾਬ ਹਮੀਦ ਵਰਗੇ ਟੁੱਟੇ ਜਿਹੇ ਐਕਟਰ ਇਨਾਮ ਜਿੱਤ ਲਿਆਉਂਦੇ ਸਨ, ਉਸ ਪਿੱਛੇ ਤਾਂ ਰੇਡੀਓ ਟੀ.ਵੀ. ਵਾਲਿਆਂ ਨੇ ਕਤਾਰਾਂ ਬੰਨ੍ਹ ਲੈਣੀਆਂ ਸਨ।

ਪ੍ਰੋਫੈਸਰ ਨੇ ਸਭ ਗੱਲਾਂ ਤੋਂ ਮਨ੍ਹਾਂ ਕੀਤਾ ਹੋਇਆ ਸੀ। ਉਸ ਦਾ ਇਕੋ-ਇਕ ਨਿਸ਼ਾਨਾ ਮੈਡੀਕਲ ਕਾਲਜ ਸੀ। ਉਸ ਕੋਲ ਨਾ ਡੋਨੇਸ਼ਨ ਸੀ ਨਾ ਨਾਮੀਨੇਸ਼ਨ। ਉਸ ਨੇ ਕੇਵਲ ਨੰਬਰਾਂ ਦੇ ਸਹਾਰੇ ਲੜਨਾ ਸੀ। ਬਥੇਰਾ ਸਮਾਂ ਸੀ ਉਸ ਕੋਲ। ਮੈਡੀਕਲ ਕਾਲਜ ਪੁੱਜ ਕੇ ਭਾਵੇਂ ਨਕਲਾਂ ਭਾਵੇਂ ਪਹਿਲਵਾਨੀ। ਉਦੋਂ ਤਕ ਸਭ ਬੰਦ।

ਆਨਸਰ-ਸੀਟ ਦੇ ਖੁੱਸਣ ਨਾਲ ਉਸ ਨੂੰ ਲੱਗ ਰਿਹਾ ਸੀ, ਉਸ ਦੀ ਸੀਟ ਖੁੱਸਣ ਲੱਗੀ ਸੀ।

ਅੱਧਾ ਸਮਾਂ ਬੀਤਣ ਦਾ ਐਲਾਨ ਖਰੈਤੀ ਤੇ ਵੀ ਤਲਵਾਰ ਵਾਂਗ ਵਰਿਆ।

ਅੱਧਾ ਘੰਟਾ ਬੀਤ ਗਿਆ ਸੀ। ਸਵਾਲ ਅੱਧਾ ਵੀ ਹੱਲ ਨਹੀਂ ਸੀ ਹੋਇਆ। ਘੜੀ ਨਾਲੋਂ ਉਹਦਾ ਤਾਲ-ਮੇਲ ਟੁੱਟ ਚੁੱਕਾ ਸੀ।

ਹਾਲ ਵਿਚ ਗੜਬੜੀ ਮੱਚੀ ਹੋਈ ਸੀ। ਕੋਈ ਕਿਸੇ ਦੀ ਨਹੀਂ ਸੀ ਸੁਣ ਰਿਹਾ। ਸਭ ਨੂੰ ਆਪਣੀ ਆਪਣੀ ਬਣੀ ਹੋਈ ਸੀ।

ਨਿੰਦੀ ਦਾ ਇਕ ਨਮੈਰੀਕਲ ਹੱਲ ਨਹੀਂ ਸੀ ਹੋ ਰਿਹਾ। ਖਰੈਤੀ ਬਿਨਾਂ ਹੋਰ ਕੋਈ ਉਸਦੀ ਮਦਦ ਵੀ ਨਹੀਂ ਕਰ ਸਕਦਾ। ਇਸੇ ਲਈ ਵਾਰ-ਵਾਰ ਉਹ ਸੁਪਰਟੈਂਡੈਂਟ ਨੂੰ ਖਰੈਤੀ ਵੱਲ ਜਾਣ ਲਈ ਤੁੰਨ ਰਿਹਾ ਸੀ।

ਇਕ ਛੋਟੀ ਜਿਹੀ ਸਫੈਦ ਚਿਟ ਲੈ ਕੇ ਖੁਦ ਸੁਪਰਡੈਂਟ ਖਰੈਤੀ ਕੋਲ ਆਇਆ ਅਤੇ ਫਾਰਮੂਲਾ ਲਿਖਣ ਦੀ ਬੇਨਤੀ ਕੀਤੀ।

ਸਮਾਂ ਪਹਿਲਾਂ ਹੀ ਉਹਨੂੰ ਧੋਖਾ ਦੇ ਚੁੱਕਾ ਸੀ। ਇਕ ਮਿੰਟ ਦੀ ਬਰਬਾਦੀ ਵੀ ਉਸ ਦੇ ਭਵਿੱਖ ਦੀ ਤਬਾਹੀ ਹੋ ਸਕਦੀ ਸੀ।

'ਘਬਰਾ ਨਾ ਬੇਟਾ ਜਿੰਨਾ ਸਮਾਂ ਖਰਾਬ ਹੋਊ...ਉਸ ਤੋਂ ਦੁਗਣਾ ਦੇ ਦੇਊ, ਉਹ ਸਾਡੇ ਪਿੰ੍ਰਸੀਪਲ ਦਾ ਮੁੰਡਾ ਹੈ..।' ਖਰੈਤੀ ਦਾ ਢਿੱਲ ਮਿਸ ਦੇਖਕੇ ਚਿਟੇ ਵਾਲਾਂ 'ਚ ਉਂਗਲਾਂ ਨਾਲ ਕੰਘੀ ਕਰਦਾ ਸੁਪਰਡੈਂਟ ਵਾਅਦੇ ਤੇ ਵਾਅਦਾ ਕਰਦਾ ਜਾ ਰਿਹਾ ਸੀ।

ਸੁਪਰਡੈਂਟ ਦੇ ਰੋਹਬ ਅਤੇ ਵਾਧੂ ਸਮੇਂ ਨਾਲ ਵਿਗੜੀ ਸੰਵਰਨ ਦੇ ਲਾਲਚ ਵੱਸ ਉਸ ਨੇ ਚਿਟ ਤੇ ਫਾਰਮੂਲਾ ਝਰੀਟ ਦਿੱਤਾ।

"ਨਮੈਰੀਕਲ ਵੀ ਹੱਲ ਕਰ ਦੇ..ਮੂੰਹ ਬੰਨ੍ਹ ਕੇ ਘੜਾ ਨਹਾਉਣ ਵਾਲੀ ਗੱਲ ਨਾ ਕਰ...।" ਸੁਪਰਟੈਂਡੈਂਟ ਉਹਦੀ ਪਿੱਠ ਵੀ ਥਾਪੜ ਰਿਹਾ ਸੀ ਤੇ ਘੂਰ ਵੀ ਰਿਹਾ ਸੀ।

ਸੁਪਰਡੈਂਟ ਨੂੰ ਗਲੋਂ ਲਾਹ ਕੇ ਫੇਰ ਘੜੀ ਦੇਖੀ। ਰਹਿੰਦੇ ਘੰਟੇ ਵਿਚ ਢਾਈ ਸਵਾਲ ਹੱਲ ਹੋਣ ਦਾ ਸਵਾਲ ਹੀ ਪੈਦਾ ਨਹੀਂ ਸੀ ਹੁੰਦਾ।

ਖਰੈਤੀ ਦੇ ਹੱਥ ਪੈਰ ਕੰਬਣ ਲੱਗੇ। ਦਿਮਾਗ ਚਕਰਾਉਣ ਲੱਗਾ। ਸਾਰਾ ਸਰੀਰ ਪਸੀਨੇ ਨਾਲ ਗੱਚ ਹੋ ਗਿਆ।

ਹਥਲਾ ਨਮੈਰੀਕਲ ਉਥੇ ਹੀ ਅਟਕ ਗਿਆ। ਖਰੈਤੀ ਦੀ ਯਾਦਦਾਸ਼ਤ ਨੂੰ ਪਤਾ ਨਹੀਂ ਕੀ ਸੱਪ ਸੁੰਘ ਗਿਆ ਸੀ? ਕਦੇ ਉਸ ਨੂੰ ਲੱਗਦਾ ਦੇ ਅਤੇ ਦੇ ਪੰਜ ਹੁੰਦੇ ਹਨ। ਕਦੇ ਲਗਦਾ ਤਿੰਨ ਹੁੰਦੇ ਹਨ। ਕਦੇ ਪਾਜੇ ਤੇ ਕਾਟਾ ਮਾਰ ਦਿੰਦਾ ਕਦੇ ਤੀਏ ਤੇ।

ਪ੍ਰੋਫੈਸਰ ਦੀ ਗੱਲ ਫਿਰ ਚੇਤੇ ਆਈ। ਪਹਿਲਾਂ ਸੌਖਾ-ਸੌਖਾ ਕੰਮ ਨਬੇੜ ਲਏ। ਬਾਕੀ ਫੇਰ ਕਰ ਲਏਗਾ।

ਮਿੱਠਬੋਲੜੇ ਸੁਪਰਟੈਂਡੈਂਟ ਵੱਲ ਤੱਕਦਿਆਂ ਹੀ ਉਸ ਨੂੰ ਕੁਝ ਆਸ ਬੱਝੀ। ਨਿੰਦੀ ਨੇ ਇਹ ਨਮੈਰੀਕਲ ਜ਼ਰੂਰ ਹੱਲ ਕੀਤਾ ਹੋਵੇ।

ਨਿੰਦੀ ਤਾਂ ਉਸ ਵੱਲ ਝਾਕਿਆ ਵੀ ਨਹੀਂ। ਉਂਝ ਹੀ ਸਿਰ ਫੇਰ ਦਿੱਤਾ। ਉਹ ਨਮੈਰੀਕਲ ਤਾਂ ਉਸ ਨੇ ਹੱਲ ਕੀਤਾ ਹੀ ਨਹੀਂ।

"ਤੂੰ ਸੀਟ ਤੇ ਬੈਠ...ਮੈਂ ਕੇਸ਼ਿਸ਼ ਕਰਦਾ..." ਆਖ ਕੇ ਸੁਪਰਟੈਂਡੈਂਟ ਰਾਊਂਡ ਤੇ ਨਿਕਲ ਗਿਆ।

ਇਕ-ਇਕ ਕਰਕੇ ਪੰਜ ਮਿੰਟ ਹੋਰ ਲੰਘ ਗਏ। ਬਿਟਰ-ਬਿਟਰ ਤੱਕਦਾ ਖਰੈਤੀ ਸੁਪਰਟੈਂਡੈਂਟ ਨੂੰ ਉਡੀਕਦਾ ਰਿਹਾ।

ਘੁੰਮਦੀ-ਘੁੰਮਦੀ ਉਸ ਦੀ ਨਜ਼ਰ ਤਰਲੇ-ਮੱਛੀ ਹੋ ਰਹੇ ਸੋਹਣੇ ਤੇ ਜਾ ਟਿਕੀ। ਪਰਚੀਆਂ ਲਈ ਉਹ ਤਰਲੇ ਕਰ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਕੋਈ ਗੱਲ ਨਹੀਂ ਸੀ ਸੁਣ ਰਿਹਾ। ਸਗੋਂ ਸੁਪਰਵਾਈਜ਼ਰ ਉਸ ਨੂੰ ਝਿੜਕ ਜਾਂਦੇ ਸਨ। ਮਦਦ ਕਿਸ ਅਹਿਸਾਨ ਬਦਲੇ ਭਾਲਦੈ। ਜਦੋਂ ਕਾਲਜ ਵਾਲਿਆਂ ਨੇ ਸਟਾਫ਼ ਦੀ ਸੇਵਾ ਲਈ ਸੈ-ਸੈ ਰੁੱਪਿਆ ਇਕੱਠਾ ਕਰਿਆ ਸੀ ਤਾਂ ਸਿਰ ਫੇਰਨ ਵਾਲਿਆਂ ਵਿਚ ਇਕ ਸੋਹਣਾ ਵੀ ਸੀ। ਫੀਸਾਂ ਭਰਨ ਲਈ ਤਾਂ ਕਈ-ਕਈ ਦਿਨ ਦਿਹਾੜੀ ਕਰਨੀ ਪੈਂਦੀ ਹੈ। ਖੂਨ ਪਸੀਨੇ ਦੀ ਕਮਾਈ ਉਹ ਸਟਾਫ਼ ਵਾਲਿਆਂ ਦੀਆਂ ਸ਼ਰਾਬਾਂ, ਮੁਰਗਿਆਂ ਅਤੇ ਚੰਬਾਰਿਆਂ ਲਈ ਕਿਵੇਂ ਦੇ ਦੇਵੇ? ਪਾਸ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਤਾਂ ਠੀਕ, ਨਹੀਂ ਅਗਲੀ ਵਾਰ ਸਹੀ। ਅਗਾਂਹ ਕਿਹੜਾ ਨੈਕਰੀਆਂ ਪਿਛੇ ਫਿਰਦੀਆਂ ਹਨ।

ਆਖਣ ਨੂੰ ਉਹ ਜੱਟਾਂ ਦਾ ਮੁੰਡਾ ਸੀ। ਹਾਲਤ ਖਰੈਤੀ ਨਾਲੋਂ ਵੀ ਭੈੜੀ। ਚੰਗਾ ਸੀ ਜਾਂ ਮਾੜਾ, ਖਰੈਤੀ ਨੂੰ ਛੁੱਟੀ ਲੈਣ ਦੀ ਜ਼ਰੂਰਤ ਨਹੀਂ ਸੀ ਪੈਂਦੀ। ਸੋਹਣੇ ਨੂੰ ਤਾਂ ਮਹੀਨੇ 'ਚ ਦਸ-ਦਸ ਦਿਨ ਗਾਇਬ ਰਹਿਣ ਪੈਂਦਾ ਸੀ। ਕਦੇ ਗੋਡੀ ਕਰਨੀ ਹੈ, ਕਦੇ ਪਾਈ ਲਾਉਣਾ ਹੈ। ਕਦੇ ਹਾੜੀ ਵੱਢਣੀ ਹੈ ਤੇ ਕਦੇ ਝੋਨਾ ਬੀਜਣਾ ਹੈ। ਕਦੇ ਕਚਹਿਰੀਆਂ, ਤਹਿਸੀਲੇ ਪੇਸ਼ੀ ਭੁਗਤਨੀ ਹੈ। ਜ਼ਮੀਨ ਥੋੜ੍ਹੀ ਤੇ ਕਬੀਲਦਾਰੀ ਵੱਡੀ। ਦਿਹਾੜੀਏ ਕਿਵੇਂ ਰੱਖਣ ?

ਬਹੁਤੇ ਉੱਚੇ ਨਿਸ਼ਾਨੇ ਵੀ ਨਹੀਂ। ਕੰਪਾਊਂਡਰੀ ਮਿਲ ਜਾਏ ਤਾਂ ਕਿਆ ਕਹਿਣੈ। ਨਹੀਂ ਸਾਇੰਸ ਮਾਸਟਰੀ ਹੀ ਸਹੀ। ਕਿਵੇਂ ਨਾ ਕਿਵੇਂ ਗਲੋਂ ਖੇਤੀ ਵਾਲੀ ਪੰਜਾਲੀ ਤਾਂ ਲਹੇ।

ਐਖੇ ਪੇਪਰ ਨੇ ਉਹਦੀ ਸਾਇੰਸ ਮਾਸਟਰੀ ਖੋਹ ਲਈ ਲੱਗਦੀ ਸੀ। ਬੈਠਾ ਵੀ ਦੂਰ ਸੀ। ਨੇੜੇ- ਤੇੜੇ ਹੋਵੇ ਤਾਂ ਖਰੈਤੀ ਹੀ ਆਪਣੀ ਆਨਸਰ-ਸੀਟ ਘੱਲ ਦੇਵੇ। ਨਾ ਸੁਮਿਦਾ ਨੇ ਸੀਟ ਮੋੜਨੀ ਸੀ ਨਾ ਹੀ ਸਟਾਫ਼ ਵਾਲਿਆਂ ਉਹਨਾਂ ਦੀ ਮਦਦ ਕਰਨੀ ਸੀ। ਉਹ ਤਾਂ ਇਹਨਾਂ ਕਾਲੀਆਂ ਭੇਡਾਂ ਨੂੰ ਸਬਕ ਸਿਖਾਉਣ ਤੇ ਤੁਲੇ ਹੋਏ ਹੋਣਗੇ।

ਵਿਹਲਾ ਬੈਠ ਦੇਖ ਕੇ ਪਿਛਲੇ ਜਗਤਾਰ ਅਤੇ ਸੱਜੇ ਹੱਕ ਆ ਬੈਠੇ ਬਬਲੇ ਦੀਆਂ ਧਮਕੀਆਂ ਦੀ ਸੁਰ ਉੱਚੀ ਹੋ ਗਈ। ਵਿਹਲਾ ਹੀ ਬੈਠਾ ਸੀ। ਦੋ ਚਾਰ ਨੰਬਰਾਂ ਦੀ ਮਦਦ ਕਰ ਦੇਵੇ ਤਾਂ ਕਿਹੜਾ ਲੂਣ ਢਿਲਕ ਜਾਣਾ ਸੀ। ਖਰੈਤੀ ਕਿਵੇਂ ਸਮਝਾਏ। ਜੇ ਕੁਝ ਹੱਥ ਪੱਲੇ ਸੀ, ਉਹ ਤਾਂ ਪਹਿਲਾਂ ਹੀ ਸੁਮਿਦਾ ਲੈ ਗਈ ਸੀ।

ਪੰਜ ਮਿੰਟ ਹੋਰ ਬੀਤ ਗਏ। ਹਮੀਦ ਨੇ ਚਾਹ ਮੰਗਵਾ ਲਈ। ਸੁਪਰਟੈਂਟ ਬੇਫਿਕਰੀ ਨਾਲ ਗੱਪਾਂ ਮਾਰ ਰਿਹਾ ਸੀ।

ਕੀ ਕਰੇ ਖਰੈਤੀ? ਸਮਾਂ ਪੂਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਉਸ ਦੇ ਹੱਥੋਂ ਨਿਕਲ ਗਿਆ ਸੀ।

ਬਾਕੀ ਬਚਦੇ ਸਮੇਂ ਵਿਚ ਇਕ ਤੋਂ ਵੱਧ ਪ੍ਰਸ਼ਨ ਹੱਲ ਨਹੀਂ ਸੀ ਹੋ ਸਕਦਾ। ਡੇਢ ਸਵਾਲ ਦੇ ਰਹਿ ਜਾਣ ਦਾ ਮਤਲਬ ਸਾਫ਼ ਸੀ।

ਦਬਾਦਬ ਉਸ ਨੇ ਬਾਕੀ ਪ੍ਰਸ਼ਨਾਂ ਤੇ ਨਿਗਾਹ ਮਾਰੀ। ਦੋ ਛੋਟੇ-ਛੋਟੇ ਪ੍ਰਸ਼ਨ ਵੀ ਸਨ। ਜਿਹਨਾਂ ਦੀ ਮਾੜੀ ਮੋਟੀ ਟੰਗ ਪੂਛ ਛੱਡ ਕੇ ਉਹਨੂੰ ਜਵਾਬ ਆਉਂਦੇ ਸਨ। ਸਮੇਂ ਦੀ ਨਜ਼ਾਕਤ ਨੂੰ ਦੇਖਦਿਆਂ ਇਹੋ ਪ੍ਰਸ਼ਨ ਹੱਲ ਕਰਨ 'ਚ ਭਲਾ ਸੀ।

ਅੱਧਾ ਪ੍ਰਸ਼ਨ ਵੀ ਹੱਲ ਨਹੀਂ ਸੀ ਹੋਇਆ ਕਿ ਪੈਂਨ ਅਟਕ ਗਿਆ। ਭੁਲਦਾ-ਭੁਲਦਾ ਉਹ ਸਾਰਾ ਕੁਝ ਹੀ ਭੁੱਲ ਗਿਆ। ਇਹੋ ਜਿਹੇ ਉੱਤਰ ਦੇ ਵੀਹਾਂ ਚੋਂ ਚਾਰ ਪੰਜ ਤੋਂ ਵੱਧ ਨੰਬਰ ਨਹੀਂ ਸੀ ਮਿਲਣੇ।

ਖਿੜੇ ਖਰੈਤੀ ਨੇ ਪ੍ਰਸ਼ਨ ਤੇ ਵੱਡਾ ਸਾਰਾ ਕਾਟਾ ਮਾਰ ਦਿੱਤਾ। ਦੋ ਮਾੜੇ ਸਵਾਲ ਕਰਨ ਨਾਲੋਂ ਤਾਂ ਚੰਗਾ ਹੈ, ਇਕ ਵਧੀਆ ਸਵਾਲ ਹੀ ਕਰ ਲਏ।

ਮੁੜ ਉਸ ਨੇ ਪਹਿਲਾਂ ਵਾਲੇ ਪ੍ਰਸ਼ਨਾਂ ਵਿਚੋਂ ਇਕ ਨੂੰ ਛੋਹ ਲਿਆ।

ਖਰੈਤੀ ਹੈਰਾਨ ਸੀ, ਹਮੀਦ ਹਾਲੇ ਵੀ ਗੋੜੇ ਤੇ ਗੋੜਾ ਦੇਈ ਜਾ ਰਿਹਾ ਸੀ।

ਤੀਜਾ ਪ੍ਰਸ਼ਨ ਖਤਮ ਹੁੰਦਿਆਂ ਹੀ ਪੰਜ ਮਿੰਟ ਬਾਕੀ ਰਹਿਣ ਦਾ ਐਲਾਨ ਹੋ ਗਿਆ। ਬਾਕੀ ਰਹਿੰਦੇ ਡੇਢ ਸਾਵਲ ਦਾ ਪੰਜਾਂ ਮਿੰਟਾਂ 'ਚ ਕੀ ਕਰੇ?

ਹਾਲ ਵਿਚ ਖਮੋਸ਼ੀ ਸੀ। ਸਾਰੇ ਤਿੰਨ ਜਣੇ ਰਹਿੰਦੇ ਸਨ। ਉਹ, ਹਮੀਦ ਤੇ ਸੁਮਿਦਾ।

ਸੁਮਿਦਾ ਵੀ ਪੇਪਰ ਨੱਥੀ ਕਰ ਰਹੀ ਸੀ। ਉਸ ਕੋਲ ਆਨਸਰ-ਸ਼ੀਟਾਂ ਦੀਆਂ ਦੋ ਕਾਪੀਆਂ ਸਨ। ਇਕ ਆਪਣੀ ਤੇ ਇਕ ਖਰੈਤੀ ਵਰਗੇ ਕਿਸੇ ਹੋਰ ਦੀ।

ਕਚੀਚੀ ਵੱਟ ਕੇ ਉਹ ਸੁਪਰਡੈਂਟ ਦਾ ਵਾਅਦਾ ਯਾਦ ਕਰਨ ਲੱਗਾ। ਜੇ ਦਸ ਮਿੰਟ ਹੋਰ ਮਿਲ ਜਾਣ ਤਾਂ ਉਸ ਦਾ ਮਸਲਾ ਹੱਲ ਹੋ ਸਕਦਾ ਹੈ।

ਪਿਸ਼ਾਬ ਕਰਨ ਗਿਆ ਹਮੀਦ ਪੰਜਾਂ ਮਿੰਟਾਂ ਤੋਂ ਗਾਇਬ ਸੀ। ਸੁਮਿਦਾ ਚਲੀ ਗਈ ਸੀ। ਜ਼ਰੂਰ ਉਸ ਨਾਲ ਗੱਲੀਂ ਲੱਗ ਗਿਆ ਹੋਵੇਗਾ।

ਸਾਰੇ ਸਟਾਫ਼ ਦੀ ਨਿਗਾਹ ਖਰੈਤੀ ਤੇ ਸੀ। ਤਿੰਨ ਘੰਟਿਆਂ ਦੀ ਖਪਾਈ ਕਾਰਨ ਸਭ ਥੱਕੇ ਟੁੱਟੇ ਪਏ ਸਨ।

"ਕਾਗ਼ਜ਼ ਨੱਥੀ ਕਰ ਬਈ...ਸਮਾਂ ਖਤਮ ਹੋ ਗਿਆ..." ਆਸ ਤੋਂ ਉਲਟ ਇਹ ਤਾੜਨਾ ਸੁਪਰਡੈਂਟ ਵਲੋਂ ਆਈ ਸੀ।

ਹਮੀਦ ਵਾਪਸ ਪਰਤ ਆਇਆ ਸੀ। ਆਉਂਦਿਆਂ ਹੀ ਉਸ ਨੇ ਇਕ ਮੋਟੀ ਸਾਰੀ ਆਨਸਰ- ਸ਼ੀਟ ਨੇਫੇ ਚੋਂ ਕੱਢ ਕੇ ਮੇਜ਼ ਤੇ ਟਿਕਾ ਲਈ। ਖਾਲੀ ਸੀਟ ਨੂੰ ਦਬਾਦਬ ਨੇਫੇ 'ਚ ਤੁੰਨਿਆਂ। ਬਾਹਰੋਂ ਆਈ ਸੀਟ ਤੇ ਰੋਲ ਨੰਬਰ ਲਿਖਿਆ ਤੇ ਸੁਪਰਡੈਂਟ ਨੂੰ ਫੜਾ ਕੇ ਸੀਟੀਆਂ ਮਾਰਦਾ ਬਾਹਰ ਨਿਕਲ ਗਿਆ।

ਇਹ ਸਰਾਸਰ ਜ਼ਿਆਦਤੀ ਸੀ। ਖਰੈਤੀ ਚਾਹ ਰਿਹਾ ਸੀ ਕਿ ਉੱਚੀ-ਉੱਚੀ ਰੈਲਾ ਪਾਏ। ਪਤਾ ਸੀ ਕੌਣ ਸੁਣਨ ਲੱਗਾ ਹੈ। ਉਲਟਾ ਕਿਧਰੇ ਵਾਧੂ ਮਿਲਣ ਵਾਲਾ ਸਮਾਂ ਵੀ ਹੱਥੋਂ ਨਾ ਖੁੱਸ ਜਾਏ। ਸਬਰ ਦਾ ਘੁੱਟ ਭਰਨਾ ਹੀ ਬੇਹਤਰ ਸੀ।

"ਜੀ ਬਸ ਦੇ ਮਿੰਟ...ਜਿਹੜੇ ਨਮੈਰੀਕਲ ਹੱਲ ਕਰਨ ਤੇ ਲੱਗੇ ਸਨ..." ਹਮੀਦ ਦੇ ਹਾਲ ਚੋਂ ਬਾਹਰ ਨਿਕਲਣ ਤੇ ਖਰੈਤੀ ਨੇ ਸੁਪਰਡੈਂਟ ਨੂੰ ਵਾਅਦਾ ਯਾਦ ਕਰਾਇਆ।

"ਕਿਉਂ ? ਬਾਪੂ ਵਾਲਾ ਰਾਜ਼ ਹੈ? ਉਦੋਂ ਤਾਂ ਸੌ ਰੁਪਿਆ ਦਿੰਦੇ ਨੂੰ ਗੋਲੀ ਵੱਜੀ ਸੀ..ਬਾਕੀਆਂ ਨੂੰ ਵੀ ਹਟਾ ਤਾ ਸੀ ਵੱਡੇ ਸਾਹਿਬ ਨੇ.."

ਇਕੋ ਝਟਕੇ ਨਾਲ ਹੱਥੋਂ ਸੀਟ ਖੋਹ ਕੇ ਸੁਪਰਡੈਂਟ ਨੇ ਜਿਵੇਂ ਖਰੈਤੀ ਦੀ ਉਸ ਜ਼ਿਆਦਤੀ ਦਾ ਮਜ਼ਾ ਚਖਾ ਦਿੱਤਾ ਸੀ।

ਖਰੈਤੀ ਸੁੰਨ ਹੋ ਗਿਆ। ਇਕੱਲੀ ਆਨਸਰ-ਸ਼ੀਟ ਖੁੱਸੀ ਹੁੰਦੀ ਤਾਂ ਸਬਰ ਹੋ ਸਕਦਾ ਸੀ। ਇਥੇ ਤਾਂ ਸਾਰੇ ਪਰਿਵਾਰ ਦੇ ਸੁਫ਼ਨਿਆਂ ਦੇ ਮਹਿਲ ਹੇਠੋਂ ਨੀਂਹ ਹੀ ਖਿਸਕ ਗਈ ਸੀ।

ਹਾਰੇ ਜੁਆਰੀਏ ਵਾਂਗ ਮੂੰਹ ਲਟਕਾਈ ਬੈਠੇ ਖਰੈਤੀ ਦਾ ਸੀਟ ਤੋਂ ਉਠਣ ਨੂੰ ਦਿਲ ਨਹੀਂ ਸੀ ਕਰਦਾ। ਉਹ ਜਾਵੇ ਤਾਂ ਕਿੱਥੇ? ਹੁੱਲੜਬਾਜ਼ਾਂ ਦੇ ਸ਼ੋਰ-ਸ਼ਰਾਬੇ ਨੇ ਸੱਚਮੁੱਚ ਉਸ ਨੂੰ ਅੱਧ ਅਸਮਾਨੋਂ ਗੋਰ ਲਿਆ ਸੀ।

ਹਾਲ ਚੋਂ ਬਾਹਰ ਨਿਕਲਦੇ ਖਰੈਤੀ ਦੀਆਂ ਅੱਖਾਂ ਅੱਗੇ ਭੱਬੂ-ਤਾਰੇ ਨੱਚ ਰਹੇ ਸਨ। ਤਪਦਿਕ ਦਾ ਮਰੀਜ਼ ਬਣਿਆ ਬਾਪ, ਗਲ ਤਕ ਗੰਦਗੀ 'ਚ ਧਸੀ ਮਾਂ, ਵਧੀਆ ਵਰ ਦੀ ਆਸ 'ਚ ਕੁਆਰੀ ਰਹਿ ਗਈ ਭੈਣ ਅਤੇ ਮੂਰਛਤ ਹੋਏ ਲਛਮਣ ਵਰਗੇ ਭਰਾ ਦੀ ਦੇਹ। ਕਿੰਨੇ ਹੀ ਪੰਡਿਤ ਅਕਸ ਤਾਰਿਆਂ ਚੋਂ ਉਭਰ-ਉਭਰ ਉਹਦਾ ਮੂੰਹ ਚਿੜਾ ਰਹੇ ਸਨ।

ਬਾਹਰ ਹਮੀਦ ਦੁਆਲੇ ਮੁੰਡੇ ਕੁੜੀਆਂ ਦਾ ਝੁਰਮਟ ਬੱਝਾ ਹੋਇਆ ਸੀ। ਸੁਮਿਦਾ ਹਮੀਦ ਦੇ ਮੋਢਿਆਂ ਤੇ ਚੜ੍ਹ ਚੜ੍ਹ ਉੱਚੀ-ਉੱਚੀ ਹਿਣਹਣਾ ਰਹੀ ਸੀ।

ਸ਼ਾਰਕ ਕੋਲ ਦੀ ਲੰਘਦੇ ਖਰੈਤੀ ਨੂੰ ਲੱਗਿਆ ਜਿਵੇਂ ਉਸ ਦੇ ਪਰਾਂ ਨੂੰ ਨਿਗਲਣ ਵਾਲੇ ਮੱਛੀਆਂ ਦੇ ਇਸ ਝੁੰਡ ਦਾ ਨਾਇਕ ਹਮੀਦ ਮੁਰਖ ਡੱਡੂ ਵਾਲੀ ਕਹਾਣੀ ਸਵਾਦ ਲੈ-ਲੈ ਦੁਹਰਾ ਰਿਹਾ ਹੋਵੇ।

## ਬਲਾਤਕਾਰ

ਜਦੋਂ ਵੀ ਭੁੱਲਰ ਉਦਾਸ ਹੁੰਦਾ, ਉਹ ਆਪਣੇ ਦੇਸਤ ਸਤੀਸ਼ ਨੂੰ ਫ਼ੋਨ ਕਰਦਾ। ਸਤੀਸ਼ ਖਰਾਂਟ ਅਕਸਾਈਜ਼ ਇੰਸਪੈਕਟਰ ਸੀ। ਸ਼ਹਿਰ ਦੇ ਸਾਰੇ ਹੋਟਲਾਂ ਵਾਲੇ ਉਸ ਤੋਂ ਡਰਦੇ ਸਨ।

ਉਹ ਮਨਮਰਜ਼ੀ ਦੇ ਹੋਟਲ 'ਚ ਜਾਂਦੇ। ਘੁੱਟ ਘੁੱਟ ਲਾ ਕੇ ਹਵਾ ਪਿਆਜ਼ੀ ਹੁੰਦੇ। ਫਿਰ ਕਿਸੇ ਹਸੀਨ ਔਰਤ ਦੀ ਬਗਲ 'ਚ ਗ਼ਮ ਗ਼ਲਤ ਕਰਦੇ।

ਅੱਜ ਵੀ ਭੁੱਲਰ ਉਦਾਸ ਸੀ ਤੇ ਉਸ ਨੇ ਸਤੀਸ਼ ਨੂੰ ਬੁਲਾਇਆ ਸੀ।

ਅੱਜ ਕਚਹਿਰੀ ਵਿਚ ਉਸਨੇ ਫ਼ਾਤਮਾ ਨੂੰ ਸਜ਼ਾ ਸੁਣਾਈ ਸੀ। ਜੇਬਾਂ ਕੱਟਣ ਦੇ ਦੇਸ਼ 'ਚ। ਹੁਣ ਉਹ ਆਪਣੇ ਫੈਸਲੇ ਤੇ ਆਪ ਹੀ ਕਿੰਤੂ ਕਰ ਰਿਹਾ ਸੀ।

ਦੇਹਾਂ ਧਿਰਾਂ ਦੀਆਂ ਦਲੀਲਾਂ ਸੁਣਦਿਆਂ, ਉਸਨੂੰ ਮਾਮੂਲੀ ਜਿਹੀ ਗੱਲ 'ਤੇ ਗੁੱਸਾ ਆ ਗਿਆ ਸੀ। ਉਹ ਬਰਦਾਸ਼ਤ ਨਹੀਂ ਸੀ ਕਰ ਸਕਿਆ ਕਿ ਸਫ਼ਾਈ ਪੇਸ਼ ਕਰਦੀ, ਫ਼ਾਤਮਾ ਉਲਟ ਥਾਣੇਦਾਰ ਉੱਤੇ ਹੀ ਇਲਜ਼ਾਮ ਲਾਵੇ।

ਫ਼ਾਤਮਾ ਮੁਤਾਬਿਕ ਉਹ ਗ਼ਰੀਬ ਸੀ, ਵਿਧਵਾ ਸੀ ਅਤੇ ਤਿੰਨ ਬੱਚਿਆਂ ਦੀ ਮਾਂ ਵੀ। ਪਤੀ ਨੂੰ ਮਰਿਆਂ ਦੇ ਵਰ੍ਹੇ ਹੋ ਗਏ ਸਨ। ਛੇ ਮਹੀਨੇ ਪਤੀ ਨੇ ਮੰਜਾ ਮੱਲੀ ਰੱਖਿਆ। ਘਰ ਵਿਚਲਾ ਨਿੱਕ-ਸੁੱਕ ਬਿਮਾਰੀ ਨਿਗਲ ਗਈ। ਬੱਚਿਆਂ ਦਾ ਪੇਟ ਥਾਪੜਨ ਲਈ ਫ਼ਾਤਮਾ ਨੂੰ ਫੈਕਟਰੀ 'ਚ ਨੌਕਰੀ ਕਰਨੀ ਪੈਂਦੀ ਸੀ।

ਇਕ ਰਾਤ ਜਦੋਂ ਉਹ ਕੰਮ ਤੋਂ ਵਾਪਸ ਆ ਰਹੀ ਸੀ ਤਾਂ ਸ਼ਰਾਬੀ ਥਾਣੇਦਾਰ ਨੇ ਉਸਨੂੰ ਚੌਕ 'ਚ ਘੇਰ ਲਿਆ। ਬਲਾਤਕਾਰ ਕਰਨਾ ਚਾਹਿਆ। ਜਦੋਂ ਥਾਣੇਦਾਰ ਨੂੰ ਕਾਮਯਾਬੀ ਨਾ ਮਿਲੀ ਤਾਂ ਉਸਨੇ ਇਹ ਕੇਸ ਮੜ੍ਹ ਦਿੱਤਾ।

ਫ਼ਾਤਮਾ ਦੀ ਇਹ ਦਲੀਲ ਭੁੱਲਰ ਨੂੰ ਕੋਰਾ ਝੂਠ ਲੱਗੀ। ਭੁੱਲਰ ਦਾ ਖਿਆਲ ਸੀ, ਫ਼ਾਤਮਾ ਵਰਗੀਆਂ ਬਦਚਲਣ ਔਰਤਾਂ ਗਵਾਹਾਂ ਨੂੰ ਡਰਾਉਣ ਲਈ ਅਜਿਹੇ ਬੇਹੂਦਾ ਦੇਸ਼ ਲਾਉਂਦੀਆਂ ਹਨ।

ਫ਼ਾਤਮਾ ਦੀ ਦਲੀਲ ਰੱਦ ਕਰਨ ਦਾ ਇਕ ਹੋਰ ਕਾਰਨ ਵੀ ਸੀ। ਉਹ ਥਾਣੇਦਾਰ ਨੂੰ ਨਿੱਜੀ ਤੌਰ ਤੇ ਵੀ ਜਾਣਦਾ ਸੀ। ਥਾਣੇਦਾਰ ਦੇ ਰਿਟਾਇਰ ਹੋਣ ਵਿਚ ਦੋ ਸਾਲ ਰਹਿੰਦੇ ਸਨ। ਇਸ ਉਮਰ 'ਚ ਉਹ ਮੂੰਹ ਕਾਲਾ ਕਰੇਗਾ?

ਥਾਣੇਦਾਰ ਵੈਸੇ ਵੀ ਭੁੱਲਰ ਦੇ ਮੂੰਹ ਮੁਲਾਹਜ਼ੇ ਵਾਲਾ ਸੀ। ਹਾਲੇ ਕੱਲ੍ਹ ਹੀ ਵਿਸਕੀ ਦੀ ਪੇਟੀ ਰੱਖ ਕੇ ਗਿਆ ਸੀ। ਉਸ 'ਤੇ ਸ਼ੱਕ ਨਹੀਂ ਸੀ ਕੀਤਾ ਜਾ ਸਕਦਾ।

ਸਾਰੇ ਪੱਖਾਂ ਨੂੰ ਧਿਆਨ ਵਿਚ ਰੱਖਦਿਆਂ ਭੁੱਲਰ ਨੇ ਫੈਸਲਾ ਸੁਣਾਇਆ ਸੀ। ਜੁਰਮਾਨਾ ਭਰਨ ਲਈ ਫ਼ਾਤਮਾ ਕੱਲ੍ਹ ਨੂੰ ਪੰਜ ਸੌ ਰੁਪਏ ਲੈ ਕੇ ਆਏ। ਨਹੀਂ, ਸਿੱਧੀ ਜੇਲ੍ਹ ਜਾਏਗੀ।

ਜੁਰਮਾਨਾ ਦਾ ਹੁਕਮ ਸੁਣ ਕੇ ਫ਼ਾਤਮਾ ਇਉਂ ਤਿਲਮਿਲਾ ਉੱਠੀ ਜਿਵੇਂ ਸੀਨੇ 'ਚ ਤੀਰ ਲੱਗਾ ਹੋਵੇ। ਇੰਨੇ ਪੈਸੇ ਤਾਂ ਉਹ ਸਾਰੀ ਉਮਰ ਨਹੀਂ ਭਰ ਸਕਦੀ।

ਜੁਰਮਾਨਾ ਮੁਆਫ਼ ਕਰਾਉਣ ਲਈ ਉਹ ਰੋਈ, ਕੁਰਲਾਈ ਅਤੇ ਨੱਕ ਰਗੜਿਆ।

ਜਦੋਂ ਭੁੱਲਰ 'ਤੇ ਕੋਈ ਅਸਰ ਨਾ ਹੋਇਆਂ ਤਾਂ ਉਸਨੇ ਆਖਰੀ ਅਪੀਲ ਕੀਤੀ। ਪੰਜ ਸੌ ਰੁਪਏ ਉਹ ਕਦੇ ਵੀ ਨਹੀਂ ਭਰ ਸਕੇਗੀ। ਆਪਣੀ ਇਜ਼ਤ ਤੋਂ ਸਿਵਾ ਉਸ ਕੋਲ ਵੇਚਣ ਲਈ ਵੀ ਕੁਝ ਨਹੀਂ। ਜੇ ਇਜ਼ਤ ਵੇਚਣੀ ਹੁੰਦੀ ਤਾਂ ਥਾਣੇਦਾਰ ਨੂੰ ਨਰਾਜ਼ ਨਾ ਕਰਦੀ। ਜੇ ਜੱਜ ਰਹਿਮ ਕਰੇ ਤਾਂ ਜੁਰਮਾਨੇ ਦੀ ਥਾਂ ਕੁਝ ਦਿਨਾਂ ਦੀ ਕੈਦ ਕਰ ਦੇਵੇ।

ਫ਼ਾਤਮਾ ਦੇ ਇਸ ਮਕਰ ਤੋਂ ਭੁੱਲਰ ਆਪੇ ਤੋਂ ਬਾਹਰ ਹੋ ਗਿਆ ਸੀ। ਹੁਣ ਇਸ ਵਿਚ ਕੋਈ ਸ਼ੱਕ ਨਹੀਂ ਸੀ ਕਿ ਫ਼ਾਤਮਾ ਇਕ ਪੇਸ਼ਾਵਰ ਮੁਜਰਮ ਸੀ। ਰੋਣਾ ਧੋਣਾ ਅਤੇ ਜੁਰਮਾਨੇ ਨਾਲੋਂ ਕੈਦ ਨੂੰ ਤਰਜੀਹ ਦੇ ਕੇ ਜੱਜ ਦੀ ਹਮਦਰਦੀ ਜਿੱਤਣ ਦਾ ਇਹ ਪੁਰਾਣਾ ਤਰੀਕਾ ਹੰਢੇ ਵਰਤੇ ਮੁਜਰਮ ਹੀ ਵਰਤਦੇ ਹਨ।

ਖਿਝੇ ਭੁੱਲਰ ਨੇ ਧੱਕੇ ਮਰਵਾ ਕੇ ਉਸ ਨੂੰ ਅਦਾਲਤ ਤੋਂ ਕਢਵਾ ਦਿੱਤਾ ਸੀ। ਹੁਣ ਘਰ ਆਏ ਭੁੱਲਰ ਨੂੰ ਲੱਗਦਾ ਸੀ, ਉਸ ਦਾ ਫੈਸਲਾ ਗ਼ਲਤ ਸੀ। ਸ਼ਾਇਦ ਫ਼ਾਤਮਾ ਸੱਚ ਬੋਲ ਰਹੀ ਸੀ। ਜੇ ਉਹ ਜੇਬ ਕਤਰੀ ਹੁੰਦੀ ਤਾਂ ਪੰਜ ਸੌ ਲਈ ਇੰਨੀਆਂ ਲੇਲੜੀਆਂ ਨਾ ਕੱਢਦੀ। ਜੇ ਉਸ ਕੋਲ ਸੱਚਮੁੱਚ ਪੰਜ ਸੌ ਰੁਪਏ ਹੁੰਦੇ ਤਾਂ ਉਹ ਬੱਚਿਆਂ ਨੂੰ ਰੁਲਦਾ ਛੱਡ ਕੇ ਜੇਲ੍ਹ ਨੂੰ ਤਰਜੀਹ ਨਾ ਦਿੰਦੀ।

ਥਾਣੇਦਾਰ ਦਾ ਵੀ ਮਨ ਸਾਫ਼ ਨਹੀਂ ਸੀ ਲੱਗਦਾ। ਉਸ ਨੂੰ ਕੱਲ੍ਹ ਹੀ ਭੁੱਲਰ ਦੀ ਕੋਠੀ ਦਾ ਰਾਹ ਕਿਉਂ ਦਿਖਾਈ ਦਿੱਤਾ ? ਅੱਗੇ ਤਾਂ ਕਦੇ ਉਸਨੇ ਮਠਿਆਈ ਦਾ ਡੱਬਾ ਤਕ ਨਹੀਂ ਸੀ ਭੇਜਿਆ।

ਜ਼ਰੂਰ ਦਾਲ 'ਚ ਕੁਝ ਕਾਲਾ ਸੀ।

ਇਹ ਕਾਲਖ ਉਸ ਨੂੰ ਪਹਿਲਾਂ ਕਿਉਂ ਨਾ ਦਿਖਾਈ ਦਿੱਤੀ ? ਇਸ ਗੱਲ ਤੇ ਉਹ ਝੂਰ ਰਿਹਾ ਸੀ।

ਡੁਲ੍ਹੇ ਬੇਰਾਂ ਦਾ ਕੁਝ ਨਹੀਂ ਸੀ ਵਿਗੜਿਆ। ਉਹ ਕੱਲ੍ਹ ਨੂੰ ਵੀ ਫ਼ਾਤਮਾ ਨੂੰ ਬਰੀ ਕਰ ਸਕਦਾ ਸੀ। ਜੁਰਮਾਨਾ ਘਟਾ ਸਕਦਾ ਸੀ। ਪਰ ਉਹ ਇੰਝ ਕਰ ਨਹੀਂ ਸਕੇਗਾ। ਇਕ ਵਾਰ ਸੁਣਾਇਆ ਫੈਸਲਾ ਏਨੀ ਆਸਾਨੀ ਨਾਲ ਨਹੀਂ ਬਦਲਿਆ ਜਾ ਸਕਦਾ।

ਕਿਵੇਂ ਨਾ ਕਿਵੇਂ ਉਹ ਸੱਪ ਵੀ ਮਾਰਨਾ ਚਾਹੁੰਦਾ ਸੀ ਅਤੇ ਲਾਠੀ ਵੀ ਬਚਾਈ ਰੱਖਣਾ ਚਾਹੁੰਦਾ ਸੀ।

ਉਹ ਆਪਣੇ ਕੋਲੋਂ ਪੈਸੇ ਭਰ ਕੇ ਵੀ ਫ਼ਾਤਮਾ ਦਾ ਖਹਿੜਾ ਛੱਡ ਸਕਦਾ ਸੀ। ਪਰ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਉਸ ਦੇ ਚਾਲ-ਚਲਣ ਤੇ ਧੱਬਾ ਲੱਗ ਸਕਦਾ ਸੀ। ਅਮਲੇ-ਫੈਲੇ ਅਤੇ ਵਕੀਲਾਂ ਨੇ ਸੋਚਣਾ ਸੀ, ਜੱਜ ਨੇ ਫ਼ਾਤਮਾ ਨੂੰ ਕੋਠੀ ਬੁਲਾ ਲਿਆ ਹੋਣੈ। ਉਹ ਸੋਹਣੀ ਵੀ ਤਾਂ ਘੱਟ ਨਹੀਂ ਸੀ।

ਇਸ ਸਮੱਸਿਆਂ ਨੂੰ ਹੱਲ ਕਰਨ ਲਈ ਉਹ ਸਤੀਸ਼ ਦੀ ਮਦਦ ਲੈਣਾ ਚਾਹੁੰਦਾ ਸੀ। ਕਿਸੇ ਵਾਕਫ਼ ਰਾਹੀਂ ਜੁਰਮਾਨਾ ਭਰ ਕੇ ਉਹ ਆਪਣਾ ਮਾਨਸਿਕ ਤਣਾਓ ਦੂਰ ਕਰ ਸਕਦਾ ਸੀ।

ਭੁੱਲਰ ਦੀ ਗੱਲ ਸੁਣ ਕੇ ਸਤੀਸ਼ ਖੂਬ ਹੱਸਿਆ ਸੀ।

"ਜੇ ਆਪਣੇ ਫੈਸਲਿਆਂ ਬਾਰੇ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਸੋਚਦਾ ਰਿਹਾ ਤਾਂ ਦਿਨਾਂ 'ਚ ਪਾਗਲ ਹੋ ਜਾਏਗਾ। ਕਚਹਿਰੀ ਨੂੰ ਕਚਹਿਰੀ ਹੀ ਛੱਡ ਆਇਆ ਕਰ। ਘਰ ਨਾ ਚੁੱਕ ਲਿਆਇਆ ਕਰ।" ਸਤੀਸ਼ ਨੇ ਪੰਜ ਸੌ ਭਰਨ ਦੀ ਥਾਂ ਮਸਲੇ ਨੂੰ ਭੁੱਲ ਜਾਣ ਦੀ ਸਲਾਹ ਦਿੱਤੀ ਸੀ।

ਮਸ਼ਵਰਾ ਠੀਕ ਹੀ ਸੀ। ਕਚਹਿਰੀ ਅਤੇ ਘਰ ਵਿਚ ਕੁਝ ਫ਼ਰਕ ਹੋਣਾ ਹੀ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ।

"ਜੇ ਪੰਜ ਸੌ ਰੜਕਦੇ ਹੀ ਹਨ ਤਾਂ ਗਲੈਮਰ 'ਚ ਚਲਦੇ ਹਾਂ। ਹੂਰਾਂ ਦੇਖ ਕੇ ਫ਼ਾਤਮਾ ਭੁੱਲ ਜਾਏਗੀ।" ਕਹਿਕਹੇ ਲਾਉਂਦਾ ਸਤੀਸ਼ ਭੁੱਲਰ ਨੂੰ ਗਲੈਮਰ ਦੇ ਸਬਜ਼-ਬਾਗ਼ ਦਿਖਾ ਕੇ ਭਰਮਾਉਣ ਲੱਗਾ।

ਸਤੀਸ਼ ਜਿਸ ਕਾਵਿਕ ਢੰਗ ਨਾਲ ਗਲੈਮਰ ਦੀਆਂ ਅਪਸਰਾਵਾਂ ਦਾ ਜ਼ਿਕਰ ਕਰ ਰਿਹਾ ਸੀ, ਉਸ ਨਾਲ ਤਾਂ ਵਿਸ਼ਵਾਸਿੱਤਰ ਦਾ ਵੀ ਤਪ ਭੰਗ ਹੋ ਜਾਵੇ। ਭੁੱਲਰ ਤਾਂ ਸਾਧਾਰਨ ਮਨੁੱਖ ਸੀ। ਚੰਡੀਗੜ੍ਹ ਵਾਲੀ ਅੰਜੂ ਦਾ ਨਖ਼ਰਾ, ਜੰਮੂ ਵਾਲੀ ਸੁਰਿੰਦਰ ਦੀ ਪੇਸ਼ਕਾਰੀ ਅਤੇ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਵਾਲੀ ਮੰਜੂ ਦੀ ਪਤਲੀ ਕਮਰ। ਸੱਭੇ ਤਾਂ ਮਾਨਣ ਵਾਲੀਆਂ ਚੀਜ਼ਾਂ ਸਨ।

ਭੁੱਲਰ ਨੇ ਗਲੈਮਰ ਦਾ ਨਾਂ ਬਹੁਤ ਸੁਣਿਆ ਸੀ ਪਰ ਕਦੇ ਅਨੰਦ ਮਾਨਣ ਦਾ ਸੁਭਾਗ ਪ੍ਰਾਪਤ ਨਹੀਂ ਸੀ ਹੋਇਆ।  
ਇਸ ਹੋਟਲ ਬਾਰੇ ਮਸ਼ਹੂਰ ਸੀ ਕਿ ਇਥੇ ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀ ਦੀਆਂ ਕੁੜੀਆਂ ਆਉਂਦੀਆਂ ਸਨ। ਨਾਲੇ ਦਿਲ ਬਹਿਲਾ  
ਜਾਂਦੀਆਂ ਨਾਲੇ ਫੈਸ਼ਨਾਂ ਲਈ ਖਰਚ ਕੱਢ ਲਿਜਾਂਦੀਆਂ।

ਬਲਿਯੂ ਫਿਲਮਾਂ ਦੀਆਂ ਪੱਟੀਆਂ ਕਈ ਵੱਡੇ ਘਰਾਂ ਦੀਆਂ ਨੂੰਹਾਂ ਧੀਆਂ ਵੀ ਇਸ ਹੋਟਲ ਦੀ ਸ਼ਾਨ ਵਧਾਉਂਦੀਆਂ  
ਸਨ। ਸ਼ਾਇਦ ਇਸੇ ਲਈ ਇਸ ਹੋਟਲ ਦੇ ਰੇਟ ਬੜੇ ਉੱਚੇ ਸਨ।

ਅਜਿਹੀ ਕਿਸੇ ਅਮੀਰਜ਼ਾਦੀ ਦੇ ਸਾਥ ਦੀ ਕਲਪਨਾ ਕਰਦੇ ਉਹ ਗਲੈਮਰ ਹੋਟਲ ਵੱਲ ਵਧਣ ਲੱਗੇ।  
ਹੋਟਲ ਤਕ ਪਹੁੰਚਦਾ-ਪਹੁੰਚਦਾ ਭੁੱਲਰ ਸੁਚਮੁੱਚ ਫ਼ਾਤਮਾ ਨੂੰ ਭੁੱਲ ਗਿਆ। ਜੇ ਕੋਈ ਉਸ ਨੂੰ ਯਾਦ ਸੀ ਤਾਂ ਉਹ  
ਸੀ ਅੰਜੂ, ਮੰਜੂ ਜਾਂ ਸੁਰਿੰਦਰ।

ਪਿੰਡ ਦੇ ਗੋਹਾਰਿਆਂ ਵਾਂਗ ਵੈਸੇ ਤਾਂ ਹੋਟਲ ਦੀ ਸ਼ਾਨੋ-ਸ਼ੌਕਤ ਦਾ ਅੰਦਾਜ਼ਾ ਉਸ ਦੀ ਟਿਮਟਿਮਾਉਂਦੀ ਪੰਜ  
ਮੰਜ਼ਲੀ ਇਮਾਰਤ ਤੋਂ ਹੀ ਲਾਇਆ ਜਾ ਸਕਦਾ ਸੀ, ਪਰ ਭੁੱਲਰ ਨੇ ਚੇਰ ਅੱਖ ਨਾਲ ਆਲਾ-ਦੁਆਲਾ ਵੀ ਵੇਖਿਆ।

ਹੋਟਲ ਦੀ ਨੁੱਕਰ ਵਿਚ ਦਸ ਕੁ ਮਾਰੂਤੀ, ਪੰਜ ਛੇ ਫੀਅਟ ਅਤੇ ਤਿੰਨ ਚਾਰ ਅਮਬੈਸਡਰ ਕਾਰਾਂ ਬੜੇ ਸਲੀਕੇ  
ਨਾਲ ਪਾਰਕ ਕੀਤੀਆਂ ਹੋਈਆਂ ਸਨ। ਸੱਜੇ ਪਾਸੇ ਇੰਡੋਸਜੂਕੀ ਮੇਟਰ-ਸਾਇਕਲ ਖੜ੍ਹੇ ਸਨ। ਗਰਾਸੀ ਲਾਅਨ ਸਿਗਰਟਾਂ  
ਫੂਕਦੇ ਅਤੇ ਸੀਟੀਆਂ ਮਾਰਦੇ ਕਾਲਜੀਏਟਾਂ ਨਾਲ ਭਰਿਆ ਹੋਇਆ ਸੀ। ਭੰਵਰੇ ਹਨ ਤਾਂ ਗੁਲਾਬ ਵੀ ਹੋਣਗੇ। ਭੁੱਲਰ ਨੇ  
ਦੂਰ ਦੀ ਸੋਚੀ।

ਬੁਲ੍ਹਾਂ ਤੇ ਜੀਭ ਫੇਰ ਕੇ ਉਹ ਹਾਲ ਵਿਚ ਦਾਖਲ ਹੋਏ।

ਸਤੀਸ਼ ਕਮਰੇ ਦੀਆਂ ਚਾਬੀਆਂ ਲੈਣ ਲਈ ਕਾਊਂਟਰ ਵੱਲ ਤੁਰ ਗਿਆ। ਹਾਲ ਦਾ ਜਾਇਜ਼ਾ ਲੈਣ ਲਈ ਭੁੱਲਰ  
ਇਕ ਨੁੱਕਰ ਵਿਚ ਖੜ੍ਹੇ ਗਿਆ।

ਪ੍ਰਵੇਸ਼-ਦੁਆਰ ਤੋਂ ਲੈ ਕੇ ਕਾਊਂਟਰ ਤੱਕ 'ਰੈਡਕਾਰਪਿਟ' ਵਿਛੀ ਹੋਈ ਸੀ। ਕਾਰਪਿਟ ਦੇ ਦੋਹੀਂ ਪਾਸੀਂ ਟੇਬਲ ਲੱਗੇ  
ਹੋਏ ਸਨ। ਮੇਜ਼ ਦੁਆਲੇ ਬੈਠੀਆਂ ਟੇਲੀਆਂ ਹਾਸੇ-ਠੱਠੇ ਵਿਚ ਮਸਰੂਫ਼ ਸਨ। ਛਣਕਦੇ ਗਲਾਸਾਂ ਦੀਆਂ ਸੰਗੀਤਮਈ ਧੁਨਾਂ  
ਬੇਫਿਕਰ ਹਾਸਿਆਂ ਵਿਚ ਘੁਲ ਕੇ ਵਾਤਾਵਰਨ ਨੂੰ ਨਸ਼ਿਆਉਣ ਲੱਗਦੀਆਂ।

ਲਾਈਟਾਂ ਡਿਮ ਸਨ। ਕੋਈ ਅੱਖਾਂ ਅੱਡ ਕੇ ਵੀ ਚਮਕਦੇ ਚਿਹਰਿਆਂ ਦੀ ਅਸਲੀਅਤ ਨਹੀਂ ਸੀ ਪਛਾਣ ਸਕਦਾ।

ਘੁੰਮ ਘੁਮਾ ਕੇ ਭੁੱਲਰ ਦੀ ਨਜ਼ਰ ਆਖਰੀ ਦੋ ਮੇਜ਼ਾਂ ਤੇ ਜਾ ਟਿਕਦੀ। ਉਥੇ ਜੋੜੀਆਂ ਦੀ ਥਾਂ ਮੁਟਿਆਰਾਂ ਦਾ  
ਝੁਰਮਟ ਸੀ। ਨੇੜੇ-ਨੇੜੇ ਬੈਠੀਆਂ ਵੀ ਉਹ ਇਕ ਦੂਜੀ ਤੋਂ ਕੇਹਾਂ ਦੂਰ ਸਨ। ਕੋਈ ਗੱਲਬਾਤ ਨਹੀਂ। ਕੋਈ ਕਹਿਕਹਾ ਨਹੀਂ।  
ਇਕ ਤਨਾਅ-ਪੂਰਨ ਸਥਿਤੀ ਸੀ। ਮੁਕਾਬਲੇ ਦੀ ਹੋੜ ਸੀ।

ਪ੍ਰਵੇਸ਼-ਦੁਆਰ ਖੁਲ੍ਹਦਿਆਂ ਹੀ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਚਿਹਰਿਆਂ ਤੇ ਆਸ ਦੀ ਕਿਰਨ ਦੌੜਦੀ, ਸੁਸਤੀ ਤਿਆਗ ਕੇ ਉਹ  
ਆਪਣੇ ਵਾਲਾਂ ਦੀਆਂ ਲਿਟਾਂ ਨੂੰ ਝੜਕਦੀਆਂ, ਕਜਰਾਰੀਆਂ ਅੱਖਾਂ ਮਟਕਾ-ਮਟਕਾ ਮਹਿਮਾਨਾਂ ਨੂੰ ਆਕਰਸ਼ਤ ਕਰਦੀਆਂ।

ਉਹ ਭਾਗਾਂ ਵਾਲੀ ਹੁੰਦੀ, ਜਿਹੜੀ ਕਿਸੇ ਨੂੰ ਪਸੰਦ ਆ ਜਾਂਦੀ। ਉਹ ਮਹਿਮਾਨ ਦੁਆਲੇ ਪੈਲਾਂ ਪਾਉਂਦੀ, ਉਸ  
ਦੀਆਂ ਬਾਹਾਂ ਵਿਚ ਲੁੜਕੀ ਪੌੜੀਆਂ ਚੜ੍ਹ ਜਾਂਦੀ।

ਬਾਕੀ ਦੀਆਂ ਸੁਖ ਦਾ ਸਾਹ ਲੈਂਦੀਆਂ। ਇਕ ਬਲਾ ਟਲੀ। ਹੁਣ ਉਸ ਦਾ ਹੀ ਨੰਬਰ ਲੱਗੇਗਾ। ਹਰ ਕੋਈ ਸੋਚਦੀ।

ਸਭ ਮੁਟਿਆਰਾਂ ਦੀ ਨਜ਼ਰ ਭੁੱਲਰ 'ਤੇ ਸੀ। ਇਕ ਨੇ ਤਾਂ ਉਸ ਨੂੰ ਕੋਲ ਆਉਣ ਦਾ ਇਸ਼ਾਰਾ ਵੀ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਸੀ।



ਕੁੜੀ ਦਾ ਉੱਚਾ ਲੰਬਾ ਕੱਦ ਦੇਖ ਕੇ ਭੁੱਲਰ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਮਧਰੇ ਕੱਦ ਨੇ ਗਲਿਆਨੀ ਆਈ। ਅੱਡੀਆਂ ਚੁੱਕ ਕੇ ਵੀ ਉਹ ਉਸ ਦੇ ਹੇਠਾਂ ਤਕ ਨਹੀਂ ਪੁੱਜ ਸਕੇਗਾ।

ਅਗਲੇ ਹੀ ਪਲ ਉਸ ਨੇ ਆਪਣੀ ਡਾਈ ਕੀਤੀ ਦਾਹੜੀ ਤੇ ਹੱਥ ਫੇਰਿਆ, ਪੱਗ ਠੀਕ ਕੀਤੀ ਅਤੇ ਹੁਣੇ-ਹੁਣੇ ਆਈ ਹੀਣ ਭਾਵਨਾ ਨੂੰ ਤਿਆਗ ਕੇ ਜੱਜਾਂ ਵਾਲੇ ਰੋਹਬ ਨਾਲ ਇਸ਼ਾਰੇ ਦਾ ਜਵਾਬ ਦੇਣ ਲੱਗਾ।

ਇਸ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਕਿ ਭੁੱਲਰ ਕੁੜੀ ਨੂੰ ਲੈ ਕੇ ਪੌੜੀਆਂ ਚੜ੍ਹਦਾ, ਮੁਟਿਆਰ ਤੇ ਕੋਈ ਹੋਰ ਹੱਥ ਮਾਰ ਗਿਆ।

"ਸਾਲਾ ਮੈਨੇਜਰ ਨਾਲ ਹੀ ਬਹਿਸੀ ਜਾਂਦੈ। ਜੇ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਟਾਈਮ ਖਰਾਬ ਕਰਦਾ ਰਿਹਾ ਤਾਂ ਚੰਗਾ-ਚੰਗਾ ਮਾਲ ਬੁਕ ਹੋ ਜਾਣੈ।" ਸੋਚਦਾ ਭੁੱਲਰ ਕਾਊਂਟਰ ਵੱਲ ਤੁਰ ਪਿਆ।

ਹੋਟਲ ਵੱਡਾ ਜ਼ਰੂਰ ਸੀ ਪਰ ਕੁੜੀਆਂ ਦੀ ਕਮੀ ਲੱਗਦੀ ਸੀ। ਉਹ ਜਲਦੀ-ਜਲਦੀ ਕਿਸੇ ਸੋਹਣੀ ਕੁੜੀ ਤੇ ਕਬਜ਼ਾ ਕਰਨਾ ਚਾਹੁੰਦਾ ਸੀ।

ਜਿੰਨੀਆਂ ਕੁ ਮੁਟਿਆਰਾਂ ਦਾ ਉਸ ਨੇ ਜਾਇਜ਼ਾ ਲਿਆ ਸੀ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚੋਂ ਨਾ ਕੋਈ ਉਸ ਨੂੰ ਅਮੀਰਜ਼ਾਦੀ ਲੱਗੀ ਸੀ ਅਤੇ ਨਾ ਹੀ ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀ ਦੀ ਵਿਦਿਆਰਥਣ। ਉਹ ਤਾਂ ਸਾਧਾਰਣ ਜਿਹੀਆਂ ਔਰਤਾਂ ਸਨ। ਪੈਸਾ ਖਿੱਚਣ ਦੀ ਕਾਹਲ ਵਿਚ ਸਨ। ਸ਼ਾਇਦ ਫ਼ਾਤਮਾ ਵਾਂਗ ਕਿਸੇ ਨੂੰ ਕੋਈ ਮਜਬੂਰੀ ਹੋਵੇ।

ਇਕ ਵਾਰ ਫੇਰ ਫ਼ਾਤਮਾ ਉਸ ਦੇ ਅੱਗੇ ਆ ਖੜੋਤੀ।

ਸਤੀਸ਼ ਮੈਨੇਜਰ ਨਾਲ ਬਹਿਸ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਮੈਨੇਜਰ ਦੇ ਤੇਵਰ ਚੜ੍ਹੇ ਹੋਏ ਸਨ। ਸਤੀਸ਼ ਦਾ ਚਿਹਰਾ ਉਤਰਿਆ ਹੋਇਆ ਸੀ।

ਭੁੱਲਰ ਦਾ ਮੂੰਹ ਹੋਰ ਵੀ ਖਰਾਬ ਹੋ ਗਿਆ।

ਜੱਜ ਨੂੰ ਕੋਲ ਆਇਆ ਦੇਖ ਕੇ ਮੈਨੇਜਰ ਨੇ ਜਿਸ ਅੰਦਾਜ਼ ਨਾਲ ਚਾਬੀਆਂ ਦਾ ਗੁੱਛਾ ਵੇਟਰ ਵੱਲ ਸੁੱਟਿਆ, ਉਸ ਤੋਂ ਭੁੱਲਰ ਨੂੰ ਸਮਝਣ ਵਿਚ ਦੇਰ ਨਾ ਲੱਗੀ ਕਿ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਕਿਹੋ ਜਿਹਾ ਸਵਾਗਤ ਹੋਣ ਵਾਲਾ ਹੈ।

"ਕੰਜਰ ਦਾ ਐਵੈ ਫੜ੍ਹਾਂ ਮਾਰਦਾ ਸੀ। ਇੰਡੇ ਵੱਡੇ ਹੋਟਲ ਵਿਚ ਅਜਿਹੇ ਟਟ-ਪੁੰਝੀਏ ਨੂੰ ਕੌਣ ਪੁੱਛਦੈ? ਸਾਲਾ ਬੇਇਜ਼ਤ ਕਰਾ ਕੇ ਛੱਡੂ।" ਮਨ ਹੀ ਮਨ ਸਤੀਸ਼ ਨੂੰ ਕੇਸਦੇ, ਗਰਦਨ ਸੁੱਟੀ ਸਤੀਸ਼ ਦੇ ਪਿੱਛੇ-ਪਿੱਛੇ ਪੌੜੀਆਂ ਚੜ੍ਹਦੇ ਭੁੱਲਰ ਕੋਲ ਹੋਰ ਕੋਈ ਚਾਰਾ ਨਹੀਂ ਸੀ।

ਪੌੜੀਆਂ ਚੜ੍ਹਦੇ ਸਤੀਸ਼ ਨੂੰ ਵੀ ਇਕ ਚੜ੍ਹਦੀ ਅਤੇ ਇਕ ਲਹਿੰਦੀ ਸੀ।

ਸਤੀਸ਼ ਚਾਹੁੰਦਾ ਸੀ, ਕਮਰਾ ਪਹਿਲੀ ਮੰਜ਼ਿਲ ਤੇ ਮਿਲੇ। ਅਸਲੀ ਨਜ਼ਾਰਾ ਇਸ ਮੰਜ਼ਿਲ ਤੇ ਸੀ। ਹਰ ਕਮਰਾ ਪੰਜ ਸਿਤਾਰਾ ਹੋਟਲ ਵਾਂਗ ਸਜਿਆ ਹੋਇਆ। ਨਵੀਂ ਤੋਂ ਨਵੀਂ ਕੁੜੀ ਕਮਰੇ ਵਿਚ ਠਹਿਰਾਈ ਜਾਂਦੀ। ਉਹ ਸਾਰੀ ਰਾਤ ਲਈ ਇਕੋ ਗਾਹਕ ਲਈ ਰਾਖਵੀਂ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਕੋਈ ਕਾਹਲ ਨਹੀਂ। ਕਿਸੇ ਬਾਹਰਲੇ ਦੀ ਦਖਲ-ਅੰਦਾਜ਼ੀ ਨਹੀਂ। ਧੀਮੇ-ਧੀਮੇ ਮਿਜ਼ਾਜ ਨਾਲ ਜੇ ਚਾਹੇ, ਕਿਵੇਂ ਚਾਹੇ ਕਰਦੇ ਜਾਓ।

ਸਤੀਸ਼ ਨਾਲ ਇਕ ਜੱਜ ਆਇਆ ਸੀ। ਜੱਜ ਦਾ ਸਟੈਂਡਰਡ ਇਸੇ ਮੰਜ਼ਿਲ ਤੇ ਕਮਰੇ ਦੀ ਮੰਗ ਕਰਦਾ ਸੀ।

ਮੈਨੇਜਰ ਨੇ ਕਮਰਾ ਦੂਜੀ ਮੰਜ਼ਿਲ ਤੇ ਦਿੱਤਾ ਸੀ। ਉਥੇ ਗੱਲ ਹੋਰ ਹੈ। ਲਾਈਨ ਵਿਚ ਲੱਗੇ, ਭੁਗਤੇ ਅਤੇ ਜਾਓ।

ਹੋਟਲ ਵਾਲਿਆਂ ਨੂੰ ਕੀ ਸੱਪ ਸੁੰਘ ਗਿਆ? ਸਤੀਸ਼ ਦੀ ਸਮਝੋਂ ਬਾਹਰ ਸੀ। ਅੱਗੇ ਉਸ ਨਾਲ ਚਾਹੇ ਅਕਸਾਈਜ਼ ਦਾ ਕਮਿਸ਼ਨਰ ਹੁੰਦਾ, ਚਾਹੇ ਪੁਲਿਸ ਦਾ ਸਿਪਾਹੀ। ਉਹ ਜਵਾਈ ਵਾਂਗ ਸੇਵਾ ਕਰਦੇ। ਅੱਜ ਨਾ ਮੈਨੇਜਰ ਨੇ ਕੁਰਸੀ ਛੱਡੀ ਨਾ ਬੈਠਣ ਲਈ ਕਿਹਾ, ਜੱਜ ਦੀ ਵੀ ਪਰਵਾਹ ਨਾ ਕੀਤੀ। ਸਤੀਸ਼ ਤੋਂ ਕੀ ਗੁਸਤਾਖੀ ਹੋ ਸਕਦੀ ਹੈ?

ਪਿਛਲੇ ਮਹੀਨੇ ਉਸ ਨੇ ਬੀਅਰ ਬਾਰ ਦਾ ਚਲਾਨ ਜ਼ਰੂਰ ਕੀਤਾ ਸੀ। ਪਰ ਉਹ ਰੁਟੀਨ ਮੈਟਰ ਹੈ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੇ ਚਲਾਨ ਤਾਂ ਉਹ ਹਰ ਮਹੀਨੇ ਕਰਦੇ ਹਨ। ਪੰਜ ਚਾਰ ਸੌ ਦੇ ਜੁਰਮਾਨੇ ਨਾਲ ਹੋਟਲ ਵਾਲਿਆਂ ਦੀ ਕਿਹੜਾ ਟੰਗ ਟੁੱਟਦੀ ਹੈ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਕਾਰਗੁਜ਼ਾਰੀ ਪੈ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਇਸੇ ਗੱਲ ਤੇ ਨਰਾਜ਼ ਹੋਣਗੇ। ਕੋਈ ਹੋਰ ਵਜ੍ਹਾ ਨਹੀਂ। ਉਹ ਉੱਨੀ ਕਰਨ ਇਕੀ ਕਰਨ, ਸਤੀਸ਼ ਨੇ ਕਦੇ ਟੰਗ ਨਹੀਂ ਅੜਾਈ। ਨਵੇਂ ਪੈਸੇ ਦਾ ਰਵਾਦਾਰ ਨਹੀਂ। ਭੁੱਲਰ ਵਰਗੇ ਦੋਸਤਾਂ ਨੂੰ ਖੁਸ਼ ਕਰਨ ਲਈ ਹੀ ਤਾਂ ਉਹ ਹੋਟਲ ਵਾਲਿਆਂ ਤੋਂ ਰਿਸ਼ਵਤ ਨਹੀਂ ਲੈਂਦਾ। ਜਿਉਂਦੇ ਰਹਿਣ ਭੁੱਲਰ ਵਰਗੇ। ਇਹਨਾਂ ਦੇ ਸਿਰੋਂ ਸਤੀਸ਼ ਨੇ ਲੱਖਾਂ ਰੁਪਏ ਕਮਾਏ ਸਨ। ਇਹ ਸ਼ਰਾਬ ਅਤੇ ਸ਼ਬਾਬ ਦਾ ਸ਼ੈਕੀਨ ਹੈ। ਅਕਸਾਈਜ਼ ਵਾਲਿਆਂ ਨੂੰ ਸ਼ਰਾਬ ਦਾ ਘਾਟਾ ? ਇਸ ਸ਼ਹਿਰ ਵਿਚ ਸ਼ਬਾਬ ਦੀ ਵੀ ਕੋਈ ਕਮੀ ਨਹੀਂ। ਪੈਸੇ ਖਰਚ ਕੇ ਭਾਵੇਂ ਅਸਮਾਨੋਂ ਪਰੀ ਬੁਲਾ ਲਉ। ਹਰ ਹੋਟਲ 'ਚ ਧੰਦਾ ਚਲਦਾ ਹੈ। ਧੰਦਾ ਚਲਦਾ ਹੋਵੇ ਤਾਂ ਹੋਟਲਾਂ ਵਾਲੇ ਉਸ ਨੂੰ ਨਾਂਹ ਨਹੀਂ ਕਰ ਸਕਦੇ। ਅਜਿਹੇ ਜੱਜਾਂ ਨੂੰ ਪੰਜ ਸੱਤ ਦਿਨਾਂ ਬਾਅਦ ਇਕ ਦੇ ਵਿਸਕੀ ਦੀਆਂ ਬੋਤਲਾਂ ਅਤੇ ਪੰਜ ਚਾਰ ਸਜਾਵਟੀ ਗਲਾਸ ਦੇ ਕੇ ਭਾਵੇਂ ਇਹਨਾਂ ਦੇ ਮੋਢਿਆਂ 'ਤੇ ਚੜ੍ਹੇ ਰਹੇ। ਕਦੇ ਰੰਗ-ਰਲੀਆਂ ਹੋ ਜਾਣ ਤਾਂ ਭਾਵੇਂ ਖਾਲੀ ਕਾਗਜ਼ਾਂ 'ਤੇ ਦਸਖਤ ਕਰਾ ਲਓ।

ਭੁੱਲਰ ਦਾ ਪਹਿਲਾਂ ਹੀ ਮੂਡ ਠੀਕ ਨਹੀਂ। ਦੂਜੀ ਮੰਜ਼ਲ 'ਤੇ ਜਾ ਕੇ ਉਸ ਨੇ ਹੋਰ ਉਦਾਸ ਹੋ ਜਾਣੈ। ਸਤੀਸ਼ ਦਾ ਭਾਂਡਾ ਫੁੱਟਣ ਹੀ ਵਾਲਾ ਸੀ। ਉਸ ਦੇ ਹੱਥੋਂ ਸੋਨੇ ਦਾ ਆਂਡਾ ਦੇਣ ਵਾਲੀ ਮੁਰਗੀ ਖੁੱਸ ਜਾਈ ਸੀ। ਉਸ ਨੂੰ ਇਸੇ ਗੱਲ ਦਾ ਗ਼ਮ ਸੀ।

ਦੂਜੀ ਮੰਜ਼ਲ ਤਕ ਪਹੁੰਚਦੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਸਾਹ ਚੜ੍ਹ ਗਿਆ। ਲੱਖ ਯਤਨ ਕਰਨ ਤੇ ਵੀ ਭੁੱਲਰ ਦੀ ਰੌਕਣੀ ਨਹੀਂ ਸੀ ਰੁਕ ਰਹੀ। ਉਹ ਮੱਥੇ ਤੋਂ ਵਹਿ ਤੁਰੀ ਪਸੀਨੇ ਦੀ ਨਦੀ ਤੋਂ ਵੀ ਦੁਖੀ ਸੀ।

"ਹੁਣੇ ਤੰਗ ਹੋ ਗਿਆ ਤਾਂ ਅੱਗੇ ਕੀ ਕਰੋਗਾ ?" ਤਨਾਅ-ਪੂਰਨ ਮਾਹੌਲ ਨੂੰ ਸੁਖਾਵਾਂ ਬਣਾਉਣ ਲਈ ਸਤੀਸ਼ ਨੇ ਸੁਰਲੀ ਛੱਡੀ। ਰੇਲਿੰਗ ਨਾਲ ਢੇਅ ਲਾ ਕੇ ਦਮ ਮਾਰਦੇ ਭੁੱਲਰ ਨੂੰ ਦੇਖ ਕੇ ਉਸ ਨੂੰ ਹਾਸਾ ਆ ਗਿਆ ਸੀ।

ਵੇਲਾ ਹੱਸਣ ਦਾ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਉਸ ਦੀ ਟਿੱਚਰ ਵੱਲ ਬਿਨਾਂ ਧਿਆਨ ਦਿੱਤੇ ਭੁੱਲਰ ਕਮਰਿਆਂ 'ਤੇ ਲਟਕਦੀਆਂ ਨੇਮ ਪਲੇਟਾਂ ਤੇ ਉਕਰੇ ਨਾਂ ਪੜ੍ਹਦਾ ਰਿਹਾ। ਇਕ ਨੰਬਰ ਕਮਰਾ ਮੰਜੂ ਦਾ। ਰੇਲਿੰਗ ਤੇ ਝੂਟਦੇ ਮੁੰਡਿਆਂ ਦੀ ਨਜ਼ਰ ਇਸ ਕਮਰੇ 'ਤੇ ਸੀ। ਤਿੰਨ ਨੰਬਰ 'ਤੇ ਕੋਈ ਪਲੇਟ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਕੋਈ ਬਹੁਤੇ ਗਾਹਕ ਨਹੀਂ ਸਨ। ਦੋ ਮੋਟੇ-ਮੋਟੇ ਸੇਠ ਕਮਰੇ ਅੱਗੇ ਟਹਿਲ ਰਹੇ ਸਨ ਅਤੇ ਪਾਨ ਚਬਾ ਰਹੇ ਸਨ।

ਚੈਂਬਾ ਕਮਰਾ ਖਾਲੀ ਸੀ, ਜਿਹੜਾ ਭੁੱਲਰ ਹੋਰਾਂ ਨੂੰ ਉਡੀਕ ਰਿਹਾ ਸੀ।

"ਇਸ ਦਾ ਮਤਲਬ ਅੰਜੂ ਅਤੇ ਮੰਜੂ ਦੋਵੇਂ ਆਈਆਂ ਹੋਈਆਂ ਹਨ। ਬਈ ਵਾਹ !" ਅੰਜੂ ਮੰਜੂ ਦਾ ਨਾਂ ਪੜ੍ਹ ਕੇ ਭੁੱਲਰ ਦਾ ਸਾਰਾ ਥਕੇਵਾਂ ਲਹਿ ਗਿਆ।

"ਇਥੇ ਜਿਹੜੀਆਂ ਵੀ ਆਉਂਦੀਆਂ ਨੇ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਨਾਂ ਅੰਜੂ, ਮੰਜੂ ਅਤੇ ਸੁਰਿੰਦਰ ਹੀ ਹੁੰਦੈ। ਵਾਹ ਪਏ ਤੋਂ ਹੀ ਪਤਾ ਲੱਗੂ, ਕਿਸ ਨਾਲ ਮੱਥਾ ਲਗਦੈ।" ਸਤੀਸ਼ ਨੂੰ ਦੂਜੀ ਮੰਜ਼ਲ 'ਤੇ ਖੜਾ ਹੋਣਾ ਭੁੱਲਿਆ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਉਹ ਭੁੱਲਰ ਦੀਆਂ ਉੱਚ ਅਕਾਂਕਸ਼ਾਵਾਂ ਨੂੰ ਕਾਬੂ ਵਿਚ ਰੱਖਣਾ ਚਾਹੁੰਦਾ ਸੀ।

ਸਤੀਸ਼ ਹੋਟਲਾਂ ਦੇ ਸਭਿਆਚਾਰ ਨੂੰ ਸਮਝਦਾ ਸੀ। ਕਿਸੇ ਨੂੰ ਕੁਝ ਪਤਾ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦਾ, ਅਗਲੀ ਕੋਣ ਹੈ ? ਕਿੱਥੋਂ ਆਈ ਹੈ ? ਕਿਧਰ ਜਾਏਗੀ ? ਕਈਆਂ ਦੇ ਮੁੜ ਦਰਸ਼ਨ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦੇ। ਉਹ ਕਿਸੇ ਖਾਸ ਅੰਜੂ ਮੰਜੂ ਦੀ ਗਰੰਟੀ ਨਹੀਂ ਲੈ ਸਕਦਾ।

ਉਹ ਕਮਰੇ ਵਿਚ ਵੜਨ ਹੀ ਲੱਗੇ ਸਨ ਕਿ ਕੜਕ ਦੇਣੇ ਇਕ ਨੰਬਰ ਕਮਰੇ ਦਾ ਦਰਵਾਜ਼ਾ ਖੁੱਲ੍ਹਾ। ਅੰਜੂ ਦੀ ਝਲਕ ਲੈਣ ਲਈ ਭੁੱਲਰ ਨੇ ਪੈਰ ਮਲੇ।

ਅਪਸਰਾਵਾਂ ਵਰਗੀ, ਪੰਦਰਾਂ ਕੁ ਸਾਲਾਂ ਦੀ ਅੰਜੂ ਦਰਵਾਜ਼ੇ 'ਚ ਖਲੋਤੀ ਅਗਲੇ ਗਾਹਕ ਨੂੰ ਅੰਦਰ ਬੁਲਾ ਰਹੀ ਸੀ।

ਗਾਹਕ ਝਿਜਕ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਉਸ ਦੀ ਨਜ਼ਰ ਬੈਂਡ 'ਤੇ ਹੱਕ ਰਹੇ ਆਪਣੇ ਸਾਥੀ ਤੇ ਸੀ। ਸਾਥੀ ਨੇ ਨਾ ਹਾਲੇ ਕੁੜਤਾ ਪਾਇਆ ਸੀ ਨਾ ਪੈਂਟ। ਅੰਜੂ ਦੀ ਇਸ ਕਾਹਲ 'ਤੇ ਉਹ ਬੁੜਬੁੜਾ ਰਿਹਾ ਸੀ।

"ਸੰਗਦਾ ਕਾਹਤੋਂ ਹੈਂ ਸ਼ੇਰਾ, ਮਾਰ ਥਾਪੀ ਤੇ ਚਲੇ ਜਾ ਅੰਦਰ। ਇਸ ਹਮਾਮ 'ਚ ਸਭ ਨੰਗੇ ਨੇ।" ਸੋਚਦੇ ਭੁੱਲਰ ਦੇ ਖੁਸ਼ਕ ਹੋਠਾਂ 'ਤੇ ਮੁਸਕਰਾਹਟ ਫੈਲੀ।

ਕਮਰੇ 'ਚ ਵੜਦਿਆਂ ਹੀ ਕੁਝ ਸਕਿੰਟਾਂ ਦੀ ਇਹ ਖੁਸ਼ੀ ਖੰਭ ਲਾ ਗਈ। ਕਮਰੇ 'ਚ ਫੈਲੀ ਅਜੀਬ ਬੂ ਨੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਸਵਾਗਤ ਕੀਤਾ। ਪੱਖੇ ਦੀ ਫੁੱਲ ਸਪੀਡ ਵੀ ਬੂ ਦਾ ਕੁਝ ਨਾ ਵਿਗਾੜ ਸਕੀ।

ਪਸੀਨਾ ਪੂੰਝਣ ਲਈ ਜਦੋਂ ਭੁੱਲਰ ਨੇ ਤੌਲੀਆ ਚੁੱਕਿਆ ਤਾਂ ਖਾਧਾ ਪੀਤਾ ਬਾਹਰ ਆਉਣ ਲੱਗਾ। ਤੌਲੀਏ 'ਚੋਂ ਕੋਈ ਜਾਣੀ ਪਹਿਚਾਣੀ ਬੂ ਆ ਰਹੀ ਸੀ।

ਵੱਟਾਂ ਵਾਲੀ ਮੈਲੀ ਚਾਦਰ, ਸੋਢੇ ਵਾਲੀਆਂ ਖ਼ਾਲੀ ਬੋਤਲਾਂ ਅਤੇ ਇਧਰ ਉਧਰ ਖਿੱਲਰੇ ਸਲਾਦ ਦੇ ਟੁਕੜੇ ਵੀ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਮੂੰਹ ਚਿੜਾਉਣ ਲੱਗੇ।

ਕੁਝ ਦੇਰ ਲਈ ਉਨ੍ਹਾਂ ਚੁੱਪ ਵਰਤ ਗਈ।

ਸਤੀਸ਼ ਨੂੰ ਲੱਗ ਰਿਹਾ ਸੀ, ਜਿਵੇਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਜਾਣ ਬੁੱਝ ਕੇ ਜ਼ਲੀਲ ਕੀਤਾ ਜਾ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਇਸ ਕਮਰੇ ਵਿਚੋਂ ਹੁਣੇ ਕੋਈ ਅੰਜੂ ਮੰਜੂ ਗਈ ਹੋਈ ਹੈ। ਸਫਾਈ ਕਰਾਏ ਬਗ਼ੈਰ ਹੀ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਇਸ ਕਮਰੇ ਵਿਚ ਧੱਕ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ ਸੀ।

ਅੱਧੇ ਘੰਟੇ ਤੱਕ ਕਿਸੇ ਵੇਟਰ ਨੇ ਦਰਸ਼ਨ ਨਾ ਦਿੱਤੇ।

"ਆਪਾਂ ਬੱਸ ਝਲਕ ਜਿਹੀ ਲੈਣੀ ਹੈ। ਕਰਨਾ ਕਰਾਉਣਾ ਕੁਝ ਨਹੀਂ।" ਚੁੱਪ ਤੋੜਨ ਲਈ ਆਖੇ ਭੁੱਲਰ ਦੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਸ਼ਬਦਾਂ ਵਿਚ ਵਿਅੰਗ ਸੀ ਜਾਂ ਬੇਵਸੀ, ਸਤੀਸ਼ ਸਮਝਣ ਦੀ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਕਰ ਰਿਹਾ ਸੀ।

'ਘੱਟ ਅੰਦਰ ਜਾ ਲੈਣ ਦੇ, ਫੇਰ ਦੇਖਾਂਗਾ ਤੇਰਾ ਬ੍ਰਹਮਚਾਰੀਪੁਣਾ।' ਮੇਜ਼ 'ਤੇ ਗਲਾਸ ਅਤੇ ਪਲੇਟਾਂ ਸਜਾਉਂਦੇ ਵੇਟਰ ਨੂੰ ਦੇਖ ਕੇ ਸਤੀਸ਼ ਦੇ ਦਮ ਵਿਚ ਦਮ ਆਇਆ। ਉਹ ਭੁੱਲਰ ਨੂੰ ਬਹਿਲਾਉਣ ਦਾ ਯਤਨ ਕਰਨ ਲੱਗਾ।

"ਇਹ ਤਾਂ ਡਿਪਲੋਮੈਟ ਚੁੱਕੀ ਫਿਰਦੈ। ਤੈਨੂੰ ਮੇਰੇ ਬਰਾਂਡ ਦਾ ਪਤਾ ਤਾਂ ਹੈ, ਮੈਂ ਕਦੇ ਪੀਟਰ ਸਕਾਟ ਤੋਂ ਘੱਟ ਨਹੀਂ ਪੀਤੀ।" ਵੇਟਰ ਦੇ ਬਾਹਰ ਜਾਂਦਿਆਂ ਹੀ ਭੁੱਲਰ ਅੰਦਰ ਦੱਬਿਆ ਗੁੱਸਾ ਲਾਵੇ ਵਾਂਗ ਵਹਿ ਤੁਰਿਆ।

"ਆਖਿਆ ਤਾਂ ਕੰਜਰ ਦੇ ਨੂੰ ਪੀਟਰ ਸਕਾਟ ਹੀ ਸੀ। ਨਹੀਂ ਮਿਲਦੀ ਹੋਈ। ਵੈਸੇ ਇਥੇ ਪੀਣ ਦਾ ਤਾਂ ਬਹਾਨਾ ਹੀ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਆਪਣੀ ਵਾਰੀ ਉਡੀਕਣ ਦਾ..ਫੇਰ ਵੀ ਮੈਂ ਹੇਠਾਂ ਜਾ ਕੇ ਦੇਖਦਾਂ।"

ਵਾਰ-ਵਾਰ ਹੁੰਦੀ ਬੇਇੱਜ਼ਤੀ ਦਾ ਰਾਜ਼ ਜਾਨਣ ਲਈ ਭਰਿਆ ਪੀਤਾ ਸਤੀਸ਼ ਹੇਠਾਂ ਉਤਰ ਗਿਆ।

ਇਕ ਵਾਰ ਗਿਆ ਤਾਂ ਹੇਠ ਛਾਉਣੀ ਪਾ ਕੇ ਹੀ ਬੈਠ ਗਿਆ।

ਵਿਹਲੇ ਬੈਠੇ ਭੁੱਲਰ ਨੂੰ ਫੇਰ ਫ਼ਾਤਮਾ ਨੇ ਆ ਘੇਰਿਆ। ਜੇ ਉਹ ਗਰੀਬ ਹੋਈ ? ਪੰਜ ਸੌ ਕਿਥੋਂ ਲਿਆਏਗੀ ? ਹੋ ਸਕਦਾ ਹੈ, ਉਹ ਨਿਰਦੋਸ਼ ਹੀ ਹੋਵੇ ?

"ਚਲੋ ! ਪਏ ਠੱਠੇ ਖੂਹ 'ਚ, ਮੈਨੂੰ ਕੀ ? ਮੇਰਾ ਕੰਮ ਫ਼ੈਸਲਾ ਕਰਨਾ ਹੈ। ਜੁਰਮਾਨਾ ਭਰਨਾ ਨਹੀਂ।" ਮਨ ਨੂੰ ਸਮਝਾਉਂਦਾ ਭੁੱਲਰ ਬੋਤਲ ਨਾਲ ਖੇਡਣ ਲੱਗਾ।

"ਚਲੋ ! ਅੱਗੇ ਕਿਹੜਾ ਇਹ ਬਰਾਂਡ ਪੀਤਾ ਨਹੀਂ। ਜਿੰਨਾ ਚਿਰ ਪੀਟਰ ਨਹੀਂ ਆਉਂਦੀ, ਇਹ ਸਹੀ।" ਫ਼ਾਤਮਾ ਤੋਂ ਪਿੱਛਾ ਛੁਡਾਉਣ ਲਈ ਮਨ ਨਾਲ ਸਮਝੋਤਾ ਕਰਕੇ ਭੁੱਲਰ ਨੇ ਵੱਡਾ ਸਾਰਾ ਪੈਂਗ ਅੰਦਰ ਸੁੱਟਿਆ।

ਸਤੀਸ਼ ਪਤਾ ਨਹੀਂ ਕਿਥੇ ਮਰ ਗਿਆ ਸੀ। ਆਉਣ 'ਚ ਹੀ ਨਹੀਂ ਸੀ ਆ ਰਿਹਾ।

ਥੋੜ੍ਹਾ ਜਿਹਾ ਸਰੂਰ ਆਇਆ ਤਾਂ ਭੁੱਲਰ ਕਮਰਿਆਂ ਅੱਗੇ ਗੇੜੇ ਦੇਣ ਲੱਗਾ।

ਪਹਿਲੇ ਗਾਹਕ ਭੁਗਤਦੇ ਜਾ ਰਹੇ ਸਨ। ਨਵਾਂ ਕੋਈ ਨਹੀਂ ਸੀ ਆਇਆ। ਮੰਜੂ ਕਮਰਾ ਖ਼ਾਲੀ ਕਰਕੇ ਚਲੀ ਗਈ ਸੀ। ਤਿੰਨ ਨੰਬਰ ਅੱਗੇ ਖੜ੍ਹੇ ਸੇਠ ਵੀ ਦਿਖਾਈ ਨਹੀਂ ਸੀ ਦੇ ਰਹੇ। ਉਹ ਅੰਦਰ ਹੋਣਗੇ। ਉਸ ਤੋਂ ਪਿੱਛੋਂ ਉਹ ਵੀ ਫ਼ਾਰਗ ਹੋ ਜਾਣੀ ਸੀ। ਅੰਜੂ ਦੇ ਕਮਰੇ ਅੱਗੇ ਕੇਵਲ ਇਕੋ ਗਾਹਕ ਸੀ। ਸਤੀਸ਼ ਹੇਠਾਂ ਹੀ ਬੈਠਾ ਰਿਹਾ ਤਾਂ ਖ਼ਾਲੀ ਹੱਥ ਹੀ ਮੁੜਨਾ ਪਏਗਾ।

ਸਮਾਂ ਵੀ ਕਾਫ਼ੀ ਹੋ ਗਿਆ ਸੀ। ਚਹਿਲ ਪਹਿਲ ਘੱਟਦੀ ਜਾ ਰਹੀ ਸੀ। ਬੈੱਲ ਖੜਕਾ ਕੇ ਸਤੀਸ਼ ਨੂੰ ਉੱਪਰ ਬੁਲਾਉਣ ਲਈ ਭੁੱਲਰ ਕਮਰੇ 'ਚ ਮੁੜ ਆਇਆ। ਜਿਵੇਂ ਬੈੱਲ ਸੁਣਨ ਵਾਲਾ ਕੋਈ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਬਟਨ ਦਬਾ-ਦਬਾ ਉਹ ਹੰਭ ਗਿਆ।

ਘੰਟੇ ਬਾਅਦ ਜਦੋਂ ਸਤੀਸ਼ ਆਇਆ ਤਾਂ ਭੁੱਲਰ ਅੱਧੀ ਬੋਤਲ ਚੜ੍ਹਾ ਚੁੱਕਾ ਸੀ। ਸਟਰਾਂਗ ਵਿਸਕੀ ਨੇ ਦਿਮਾਗ ਦੇ ਜਾਮ ਹੋਏ ਦਰਵਾਜ਼ੇ ਖੋਲ੍ਹ ਦਿੱਤੇ ਸਨ। ਉਹ ਅੰਦਰਲਾ ਭੁੱਲਰ ਜਾਗ ਪਿਆ ਸੀ। ਬਾਹਰਲਾ ਜੱਜ ਛਾਂਈ-ਮਾਂਈ ਹੋ ਚੁੱਕਾ ਸੀ।

"ਚੱਲ ਯਾਰ ਪਹਿਲਾਂ ਅੱਖਾਂ ਤੱਤੀਆਂ ਕਰੀਏ। ਜਦੋਂ ਦੇ ਇਸ ਕੁੱਤੀ ਨੈਕਰੀ ਵਿਚ ਆਏ ਹਾਂ, ਕੈਦੀ ਬਣ ਕੇ ਰਹਿ ਗਏ ਹਾਂ।" ਸਰੂਰ 'ਚ ਆਇਆ ਭੁੱਲਰ ਭੁੱਲ ਗਿਆ ਸੀ ਕਿ ਉਸ ਨੇ ਸਤੀਸ਼ ਨੂੰ ਪੀਟਰ ਸਕਾਟ ਲੈਣ ਲਈ ਭੇਜਿਆ ਸੀ। ਉਹ ਸਤੀਸ਼ ਨੂੰ ਕਾਰੀਡੋਰ ਵੱਲ ਧੁਹਣ ਲੱਗਾ।

"ਤੂੰ ਹੁਕਮ ਕਰ, ਤੈਨੂੰ ਕਿਹੜੀ ਚਾਹੀਦੀ ਹੈ ? ਇਥੇ ਹੀ ਹਾਜ਼ਰ ਹੋਏਗੀ।" ਮੈਨੇਜਰ ਨਾਲ ਤੂੰ ਤੂੰ ਮੈਂ ਮੈਂ ਕਰਨ ਪਿੱਛੋਂ ਸਤੀਸ਼ ਹੌਸਲੇ ਵਿਚ ਸੀ। ਉਸ ਨੇ ਮਨਮਰਜ਼ੀ ਦਾ ਵੇਟਰ ਹੀ ਬੁਲਾ ਲਿਆ ਸੀ।

ਜਦੋਂ ਤੱਕ ਭੁੱਲਰ ਇਹ ਦੱਸੇ ਕਿ ਉਹਨੂੰ ਕਿਹੜੀ ਹੂਰ ਚਾਹੀਦੀ ਹੈ, ਸਤੀਸ਼ ਨੇ ਨਾਲ ਲਿਆਂਦੀ ਪੀਟਰ ਸਕਾਟ ਵਿਚੋਂ ਇਕ ਵੱਡਾ ਸਾਰਾ ਪੈਂਗ ਅੰਦਰ ਸੁੱਟਿਆ।

'ਲੈ ਬਈ ਤਿੰਨ ਨੰਬਰ ਵਾਲੀ ਲੈ ਆ।' ਭੁੱਲਰ ਨੂੰ ਬਾਹਰ ਟਹਿਲਦੇ ਸੇਠ ਬਹੁਤ ਅਮੀਰ ਲੱਗੇ ਸਨ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਪਸੰਦ ਘਟੀਆ ਨਹੀਂ ਹੋ ਸਕਦੀ। ਇਸੇ ਤਰਕ ਦੇ ਅਧਾਰ 'ਤੇ ਉਸ ਨੇ ਤਿੰਨ ਨੰਬਰ ਦੀ ਫ਼ਰਮਾਇਸ਼ ਕੀਤੀ।

"ਸਾਰੀ ਸਰ ! ਉਹ ਤਾਂ ਪਟਰੋਲ ਵਾਲੇ ਸਹਿਗਲ ਸਾਹਿਬ ਆਪਣੇ ਨਾਲ ਲਿਆਏ ਸਨ ਆਪਣੇ ਅਫ਼ਸਰਾਂ ਲਈ। ਉਹ ਤਾਂ ਕਦੋਂ ਦੇ ਚਲੇ ਗਏ।" ਖਚਰਾ ਜਿਹਾ ਹਾਸਾ ਹੱਸ ਕੇ ਵੇਟਰ ਨੇ ਮਜਬੂਰੀ ਜ਼ਾਹਰ ਕੀਤੀ।

"ਸਭ ਬਕਵਾਸ। ਬਹਾਨੇਬਾਜ਼ੀ....।" ਭੁੱਲਰ ਆਪੇ ਤੋਂ ਬਾਹਰ ਹੋ ਗਿਆ ਸੀ। ਮੇਜ਼ 'ਤੇ ਮੁੱਕਾ ਮਾਰਨ ਲੱਗਿਆਂ ਉਸ ਦੀ ਕੂਹਣੀ ਗਲਾਸਾਂ ਨਾਲ ਟਕਰਾਈ। ਟੁੱਟਦੇ ਗਲਾਸਾਂ ਦੇ ਖੜਕੇ ਨਾਲ ਸਾਰਾ ਹੋਟਲ ਗੂੰਜਣ ਲੱਗਾ।

ਸਤੀਸ਼ ਦਾ ਸਾਰਾ ਨਸ਼ਾ ਲਹਿ ਗਿਆ। ਉਹ ਧੁਰ ਅੰਦਰ ਤੱਕ ਕੰਬ ਗਿਆ। ਚੌੜੀਆਂ-ਚੌੜੀਆਂ ਛਾਤੀਆਂ ਵਾਲੇ ਵੇਟਰ ਉਸ ਦੀਆਂ ਅੱਖਾਂ ਅੱਗੇ ਘੁੰਮਣ ਲੱਗੇ। ਅਨੁਸ਼ਾਸ਼ਣ ਭੰਗ ਹੋਣ ਤੇ ਉਹ ਕਿਸੇ ਦਾ ਲਿਹਾਜ਼ ਨਹੀਂ ਕਰਦੇ। ਝੱਟ ਧੌਣ 'ਚ ਜੜ੍ਹ ਦਿੰਦੇ ਹਨ।

"ਚੱਲ ਇਕ ਨੰਬਰ ਵਾਲੀ ਅੰਜੂ ਨੂੰ ਹੀ ਬੁਲਾ।" ਮੌਕਾ ਸੰਭਾਲਣ ਦੀ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਕਰਦਿਆਂ ਸਤੀਸ਼ ਨੇ ਵੇਟਰ ਦੀ ਜੇਬ 'ਚ ਪੰਜਾਹ ਦਾ ਨੋਟ ਪਾ ਕੇ ਅੰਜੂ ਲਈ ਤਰਲਾ ਲਿਆ।

"ਉਹ ਵੀ ਚੰਡੀਗੜ੍ਹ ਵਾਲੀ ਬੱਸ ਚੜ੍ਹ ਗਈ ਹੈ। ਲਓ ਦੇਖ ਲਓ ਕਮਰਾ ਖਾਲੀ ਪਿਆ।" ਵਿੰਡੇ ਦਾ ਪਰਦਾ ਇਕ ਪਾਸੇ ਹਟਾਉਂਦਾ ਵੇਟਰ ਪਹਿਲੇ ਹੀ ਅੰਦਾਜ਼ ਵਿਚ ਬੁੜਬੁੜਾਇਆ।

"ਕੋਈ ਹੈ ਵੀ ਜਾਂ ਸਭ ਮਰ ਗਈਆਂ।" ਸਤੀਸ਼ ਤੋਂ ਵੀ ਹੋਰ ਬਰਦਾਸ਼ਤ ਨਹੀਂ ਸੀ ਹੋ ਰਿਹਾ। ਬਹਿਕਿਆ-ਬਹਿਕਿਆ ਉਹ ਚਿਲਾਇਆ। ਪੀਟਰ ਸਕਾਟ ਮੰਗਵਾਉਣ ਲਈ ਉਸ ਨੂੰ ਘੰਟਾ ਕਾਊਂਟਰ 'ਤੇ ਬੈਠਣਾ ਪਿਆ ਸੀ। ਉਹ ਮੈਨੇਜਰ ਦੀ ਇਸ ਬੇਰੁਖੀ ਨੂੰ ਹਾਲੇ ਤੱਕ ਹਜ਼ਮ ਨਹੀਂ ਸੀ ਕਰ ਸਕਿਆ।

"ਇਸ ਵਕਤ ਤੁਹਾਡੇ ਸਟੈਂਡਰਡ ਦੀ ਕੋਈ ਨਹੀਂ, ਮੇਟੀ ਹੇਮਾ ਹੈ ਜਾਂ ਮੱਧਰੀ ਭੂਰੇ...ਰੇਖਾ ਲੱਗੀ ਹੋਈ ਹੈ...ਉਸ ਫਿੰਨੀ ਜਿਹੀ ਨੂੰ ਤੁਸੀਂ ਜਾਣਦੇ ਹੀ ਹੋ...ਉਹ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਪਸੰਦ ਨਹੀਂ ਆ ਸਕਦੀ।"

"ਤੈਨੂੰ ਕਿਸ ਨੇ ਆਖਿਆ ਕਿ ਸਾਡਾ ਸਟੈਂਡਰਡ ਹੈ ?" ਸਤੀਸ਼ ਆਖਣਾ ਤਾਂ ਇਹ ਚਾਹੁੰਦਾ ਸੀ ਪਰ ਉਸ ਨੇ ਕੁਝ ਆਖਿਆ ਹੋਰ।

"ਜਿਹੜੀ ਵੀ ਵਿਹਲੀ ਹੈ ਉਸੇ ਨੂੰ ਬੁਲਾ...ਸਾਹਿਬ ਅੱਗੇ ਪੇਸ਼ ਕਰ !"

"ਨਹੀਂ ਸਾਰੀਆਂ ਨੂੰ ਪੇਸ਼ ਕਰੋ। ਜਿਹੜੀ ਪਸੰਦ ਆਏਗੀ ਰੱਖ ਲਵਾਂਗੇ।" ਭੁੱਲਰ ਸਤੀਸ਼ ਨਾਲ ਸਹਿਮਤ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਉਹ ਸਾਰੀਆਂ ਨੂੰ ਕਮਰੇ 'ਚ ਹਾਜ਼ਰ ਕਰਨਾ ਚਾਹੁੰਦਾ ਸੀ।

"ਨਹੀਂ ਨਹੀਂ। ਇਥੇ ਨਹੀਂ ਕਿਸੇ ਆਉਣਾ। ਸਾਨੂੰ ਹੀ ਹਾਲ 'ਚ ਜਾਣਾ ਪੈਣਾ ਹੈ।" ਸਤੀਸ਼ ਨੂੰ ਹੋਟਲ ਦੇ ਕਾਇਦੇ ਕਾਨੂੰਨ ਦਾ ਪਤਾ ਸੀ। ਇਹ ਫਰਮਾਇਸ਼ ਪੂਰੀ ਹੋਣ ਵਾਲੀ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਇਸ ਲਈ ਉਸ ਨੇ ਭੁੱਲਰ ਦੀ ਗੱਲ ਟੋਕੀ।

"ਚੱਲ ਫੇਰ ਉੱਠ ਜਲਦੀ ਕਰ....ਚੱਲ ਜਿਥੇ ਚੱਲਣੈ।" ਖਿਸਕੀ ਪੈਂਟ ਨੂੰ ਉੱਪਰ ਚੁੱਕਦਾ ਅਤੇ ਟੇਢੀ ਹੋਈ ਪੱਗ ਨੂੰ ਠੀਕ ਕਰਦਾ ਭੁੱਲਰ ਹਾਲ ਵੱਲ ਤੁਰ ਪਿਆ।

ਹਾਲ ਭਾਂ-ਭਾਂ ਕਰ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਡਿਮ ਲਾਈਟਾਂ ਬੁੱਝ ਗਈਆਂ ਸਨ। ਵੱਡੀ ਲਾਈਟ ਹਾਲ ਨੂੰ ਰੁਸ਼ਨਾ ਰਹੀ ਸੀ।

ਸਾਰੇ ਮੇਜ਼ ਖਾਲੀ ਸਨ। ਕੇਵਲ ਇਕੋ ਕੈਬਨ ਅੱਗੇ ਪਰਦਾ ਸੀ। ਸੁਰਿੰਦਰ, ਹੇਮਾ, ਭੂਰੇ ਜਾਂ ਰੇਖਾ, ਜਿਹੜੀ ਵੀ ਸੀ, ਉਸੇ ਕੈਬਨ ਵਿਚ ਬੈਠੀ ਸੀ।

ਕੈਬਨ ਕੋਲ ਜਾ ਕੇ ਵੇਟਰ ਨੇ ਅਚਾਨਕ ਹੀ ਪਰਦਾ ਹਟਾ ਦਿੱਤਾ।

ਇਕ ਅੱਧਖੜ ਉਮਰ ਦੀ ਔਰਤ ਕੰਧ ਨਾਲ ਢੇਅ ਲਾਈ ਬੈਠੀ ਸੀ। ਉਹ ਉੱਘ ਰਹੀ ਸੀ। ਅੱਖਾਂ 'ਤੇ ਅਚਾਨਕ ਪਈ ਰੌਸ਼ਨੀ ਕਾਰਨ ਉਹ ਤ੍ਰਬਕ ਗਈ। ਮੋਢਿਆਂ ਤੱਕ ਸਰਕ ਆਈ ਚੁੰਨੀ ਨੂੰ ਠੀਕ ਕਰਦੀ ਉਹ ਸੰਭਲੀ।

"ਆਓ ਜਨਾਬ...!" ਖੜੀ ਹੋ ਕੇ, ਸਾਹਮਣੇ ਪਈ ਪਲੇਟ ਨੂੰ ਇਕ ਪਾਸੇ ਹਟਾਉਂਦੀ ਸੁਰਿੰਦਰ ਨੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਸਵਾਗਤ ਕੀਤਾ।

ਭੁੱਲਰ ਸ਼ਰਾਬੀ ਸੀ। ਪੈਰ ਥਿੜਕ ਰਹੇ ਸਨ। ਕਦੇ ਇਕ ਚੀਜ਼ ਦੇ ਦੋ ਅਕਸ ਵੀ ਦਿਖਾਈ ਦੇਣ ਲੱਗਦੇ। ਫੇਰ ਵੀ ਇਸ ਦਾ ਮਤਲਬ ਇਹ ਨਹੀਂ ਸੀ ਕਿ ਉਸ ਨੂੰ ਕੋਈ ਸੁੱਧ-ਬੁੱਧ ਨਹੀਂ ਸੀ।

ਅਦਾਲਤੀ ਭਾਸ਼ਾ ਸੁਣਦਿਆਂ ਹੀ ਭੁੱਲਰ ਦੇ ਕੰਨ ਖੜ੍ਹੇ ਹੋ ਗਏ। ਸਾਰਾ ਨਸ਼ਾ ਉਤਰ ਗਿਆ। ਉਹਨੂੰ ਲੱਗਾ, ਉਹ ਕਿਸੇ ਸਾਜਿਸ਼ ਦਾ ਸ਼ਿਕਾਰ ਹੋ ਗਿਐ।

ਹਾਲੇ ਤਕ ਭੁੱਲਰ ਦੀ ਨਜ਼ਰ ਸੁਰਿੰਦਰ ਦੇ ਸ਼ਰਬਤੀ ਹੋਠਾਂ 'ਤੇ ਟਿਕੀ ਹੋਈ ਸੀ। ਸੁਰਿੰਦਰ ਦੀਆਂ ਫੜ ਫੜ ਵੱਜਦੀਆਂ ਅੱਧ ਨੰਗੀਆਂ-ਛਾਤੀਆਂ ਵੀ ਉਸ ਨੂੰ ਭਰਮਾ ਰਹੀਆਂ ਸਨ।

ਜਾਣੀ ਪਹਿਚਾਣੀ ਅਵਾਜ਼ ਸੁਣ ਕੇ ਭੁੱਲਰ ਨੇ ਸੁਰਿੰਦਰ ਦੇ ਅਗਲੇ ਦੰਦਾਂ ਵੱਲ ਤੱਕਿਆ। ਉਹੋ ਚਿੱਟੇ ਦੰਦ। ਦੰਦਾਂ 'ਚ ਲਿਸ਼ਕਾਂ ਮਾਰਦੀਆਂ ਸੋਨੇ ਦੀਆਂ ਮੋਖਾਂ। ਖੁਣੀ ਠੇਡੀ।

ਭੁੱਲਰ ਨਾਲ ਮਜ਼ਾਕ ਕੀਤਾ ਜਾ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਕੋਣ ਆਖਦਾ ਸੀ ਇਹ ਸੁਰਿੰਦਰ ਹੈ। ਇਹ ਤਾਂ ਫ਼ਾਤਮਾ ਸੀ। ਉਹ ਖੱਬੇ ਮੱਥੇ 'ਤੇ ਖੁਣਿਆ ਚੰਦ ਤਾਰਾ ਤਾਂ ਪਾਊਡਰ ਦੀ ਤਹਿ ਥੱਲੇ ਛੁਪਾ ਸਕਦੀ ਸੀ ਪਰ ਗਰਦਨ ਉਪਰਲਾ ਚਾਰ ਉਂਗਲ ਜਿੱਡਾ ਨਿਸ਼ਾਨ ਨਹੀਂ ਸੀ ਛੁਪਾ ਸਕਦੀ। ਭੁੱਲਰ ਨੂੰ ਸਾਹਮਣੇ ਖੜ੍ਹਾ ਦੇਖ ਕੇ ਫ਼ਾਤਮਾ ਨੂੰ ਤ੍ਰੇਲੀ ਆ ਗਈ। ਉਹ ਰੰਗੇ ਹੱਥੀਂ ਫੜੀ ਗਈ ਸੀ। ਹੁਣ ਉਹ ਅਦਾਲਤ ਵਿਚ ਜਾ ਕੇ ਇਹ ਨਹੀਂ ਆਖ ਸਕੇਗੀ ਕਿ ਉਹ ਪਹਿਲਾਂ ਵੀ ਨਿਰਦੋਸ਼ ਸੀ ਅਤੇ ਅੱਜ ਵੀ।

ਅਗਲੇ ਹੀ ਪਲ ਉਹ ਸੰਭਲੀ। ਭੁੱਲਰ ਉਸ ਨੂੰ ਥਾਣੇਦਾਰ ਦਾ ਹੀ ਰੂਪ ਲੱਗਾ।

"ਬੱਸ ਪੰਜਾਹ ਹੀ ਲਾਵਾਂਗੀ। ਪੰਜ ਸੌ ਹੋਣ 'ਚ ਇੰਨੇ ਹੀ ਘੱਟ ਨੇ।" ਹੌਸਲਾ ਕਰ ਕੇ ਉਹ ਅੱਗੇ ਵਧੀ ਅਤੇ ਭੁੱਲਰ ਦਾ ਹੱਥ ਫੜਨ ਲੱਗੀ।

ਭੁੱਲਰ ਦਾ ਸਿਰ ਚਕਰਾ ਗਿਆ। ਪੈਰਾਂ ਹੇਠੋਂ ਜ਼ਮੀਨ ਖਿਸਕਣ ਲੱਗੀ। ਉਹ ਕਿਹੜਾ ਮੂੰਹ ਲੈ ਕੇ ਕੱਲ੍ਹ ਨੂੰ ਇਨਸਾਫ਼ ਦੀ ਕੁਰਸੀ 'ਤੇ ਬੈਠੇਗਾ। ਉਹ ਚਾਹੁਣ ਲੱਗਾ ਕਿ ਜ਼ਮੀਨ ਫਟ ਜਾਏ ਅਤੇ ਉਹ ਉਸ ਵਿਚ ਸਮਾ ਜਾਵੇ। ਇਸ ਕਲਯੁਗ ਵਿਚ ਇਹ ਸੰਭਵ ਨਹੀਂ ਸੀ।

ਇਕੋ ਝਟਕੇ ਨਾਲ ਉਸ ਨੇ ਹੱਥ ਛੁਡਾਇਆ ਅਤੇ ਬਾਹਰ ਨਿਕਲਣ ਵਾਲੇ ਦਰਵਾਜ਼ੇ ਵੱਲ ਦੌੜਿਆ।

ਫ਼ਾਤਮਾ ਅਤੇ ਵੇਟਰ ਹੱਸਣ ਲੱਗੇ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਹਾਸੇ ਵਿਚ ਛੁਪੇ ਕਈ ਸਵਾਲ ਤੀਰਾਂ ਵਾਂਗ ਉਸ ਦਾ ਪਿੱਛਾ ਕਰਨ ਲੱਗੇ।

ਜੁਰਮਾਨਾ ਇਕੱਠਾ ਕਰਨ ਲਈ ਫ਼ਾਤਮਾ ਨੂੰ ਕਈਆਂ ਦੀ ਬਗਲ 'ਚ ਬੈਠਣਾ ਪਿਆ ਸੀ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਬਲਾਤਕਾਰਾਂ ਦਾ ਦੇਸ਼ੀ ਕੋਣ ਸੀ ?

ਸੜਕਾਂ 'ਤੇ ਦੌੜ ਰਹੇ ਭੁੱਲਰ ਕੋਲ ਇਸ ਸਵਾਲ ਦਾ ਜਵਾਬ ਤਾਂ ਸੀ ਪਰ ਸੱਚ ਕਬੂਲਣ ਦੀ ਹਿੰਮਤ ਨਹੀਂ ਸੀ।

## ਵਾ-ਵਰੇਲਾ

ਰਮੇਸ਼ ਦੇ ਸਾਹਮਣੇ ਵਾਲੀ ਟੈਕਸ ਕਲਰਕ ਦੀ ਕੁਰਸੀ ਇਕ ਹਫਤੇ ਤੋਂ ਖਾਲੀ ਪਈ ਸੀ। ਜਦੋਂ ਵੀ ਉਸ ਦੀ ਨਜ਼ਰ ਉਸ ਖਾਲੀ ਕੁਰਸੀ ਵੱਲ ਜਾਂਦੀ, ਉਹ ਦਾ ਤ੍ਰਾਹ ਨਿਕਲ ਜਾਂਦਾ।

ਜਿਸ ਦਿਨ ਤੋਂ ਇਸ ਬਾਦਸ਼ਾਹੀ ਕੁਰਸੀ ਦੇ ਮਾਲਕ ਸੁੰਦਰ ਨੂੰ ਵਿਜੀਲੈਂਸ ਵਾਲਿਆਂ ਨੇ ਫੜਿਆ ਸੀ, ਉਸੇ ਦਿਨ ਤੋਂ ਇਹ ਕੁਰਸੀ ਖਾਲੀ ਸੀ। ਮੁੜ ਇਸ ਸੀਟ 'ਤੇ ਕਿਸੇ ਦੀ ਆਰਡਰ ਕਰਾਉਣ ਦੀ ਹਿੰਮਤ ਨਹੀਂ ਸੀ ਪਈ। ਨਹੀਂ ਤਾਂ ਪਹਿਲਾਂ ਟੈਕਸ ਕਲਰਕ ਦੀ ਇਸ ਕੁਰਸੀ 'ਤੇ ਬੈਠਣ ਲਈ ਮਨਿਸਟਰ ਦੀ ਸਿਫਾਰਸ਼ ਤੋਂ ਘੱਟ ਨਹੀਂ ਸੀ ਸਰਦਾ। ਸੀਟ ਭਾਗਾਂ ਵਾਲੀ ਸੀ। ਸਾਰਾ ਦਿਨ ਕੰਮ ਵਾਲਿਆਂ ਦਾ ਇਥੇ ਮੇਲਾ ਲੱਗਦਾ ਸੀ ਤੇ ਨੇਟਾਂ ਦੀ ਬਾਰਸ਼ ਹੁੰਦੀ ਸੀ।

ਖਾਲੀ ਕੁਰਸੀ ਕੋਲ ਬੈਠੇ ਰਮੇਸ਼ ਨੂੰ ਲੱਗਦਾ, ਇਸ ਵੱਡੀ ਮਸ਼ੀਨਰੀ ਦਾ ਛੋਟਾ ਜਿਹਾ ਪੁਰਜਾ ਹੁੰਦੇ ਹੋਏ ਵੀ ਉਹ ਬਹੁਤ ਵੱਡਾ ਗੁਨਾਹਗਾਰ ਹੈ। ਫਾਇਲਾਂ ਤੋਂ ਵਿਹਲਾ ਹੋ ਜਦੋਂ ਵੀ ਉਹ ਉੱਪਰ ਤੱਕਦਾ, ਉਸ ਦੀ ਨਿਗਾਹ ਸਾਹਮਣੇ ਸੀਮਿੰਟ ਦੇ ਚਬੂਤਰੇ 'ਤੇ ਜਾ ਟਿਕਦੀ।

ਚਬੂਤਰਾ ਹਫਤੇ ਤੋਂ ਖਾਲੀ ਸੀ। ਫੇਰ ਵੀ ਰਮੇਸ਼ ਨੂੰ ਲੱਗਦਾ, ਬੁੱਢਾ ਹਾਲੇ ਵੀ ਪਰਨਾ ਵਿਛਾਈ ਪਾਸੇ ਪਰਤ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਦਮੇ ਦੇ ਖਾਧੇ ਬੁੱਢੇ ਦੇ ਫੇਫੜਿਆਂ ਵਿਚੋਂ ਵਗਦੇ ਤੇਜ਼ ਸਾਹਾਂ ਦੀ ਆਵਾਜ਼ ਉਸ ਦੇ ਕੰਨਾਂ ਵਿਚ ਗੂੰਜਦੀ। ਬੁੱਢੇ ਦੀ ਅੰਦਰ ਧਸੀ ਇਕੋ-ਇਕ ਅੱਖ ਸ਼ਿਵਜੀ ਦਾ ਤੀਸਰਾ ਨੇਤਰ ਬਣ ਕੇ ਪਰਲੇ ਦਾ ਸੁਨੇਹਾ ਦੇਣੋਂ ਨਹੀਂ ਸੀ ਹਟ ਰਹੀ।

ਬੁੱਢਾ ਤਿੰਨ ਦਿਨ ਚਬੂਤਰੇ ਨਾਲ ਚਿਪਕਿਆ ਰਿਹਾ। ਸਾਰੇ ਦਫ਼ਤਰ ਵਿਚ ਉਸ ਦੇ ਚਰਚੇ ਛਿੜ ਪਏ। ਹਰ ਕੋਈ ਆਖਦਾ, ਬੁੱਢੇ ਦਾ ਕੀ ਕਸੂਰ ਹੈ ? ਪੰਜਾਹ ਰੁਪਏ ਉਹ ਖਿੜੇ ਮੱਥੇ ਦੇਣ ਨੂੰ ਤਿਆਰ ਏ। ਉਸ ਨੇ ਤਾਂ ਸਾਰੀ ਜੇਬ ਢੇਰੀ ਕਰ ਦਿੱਤੀ। ਜਦੋਂ ਹੋਰ ਉਸ ਕੋਲ ਕੁਝ ਹੈ ਹੀ ਨਹੀਂ ਤਾਂ ਦੇਵੇ ਕਿੱਥੋਂ ? ਫੇਰ ਉਹ ਤਾਂ ਰਾਜਸਥਾਨ ਜਾ ਕੇ ਮਨੀਆਰਡਰ ਭੇਜਣ ਨੂੰ ਵੀ ਤਿਆਰ ਹੈ। ਜਿੱਦੀ ਸੁੰਦਰ ਸੈਂ ਦੇ ਨੇਟ ਤੋਂ ਹੇਠਾਂ ਨਹੀਂ ਸੀ ਉਤਰਿਆ। ਉਸ ਨੂੰ ਪਤੈ, ਮੁੜ-ਮੁੜ ਪੰਜਾਬ ਆਉਣ ਖਾਲਾ ਜੀ ਦਾ ਬਾੜਾ ਨਹੀਂ। ਸੁੰਦਰ ਨੂੰ ਵੀਹ ਸਾਲਾ ਤਜਰਬੇ 'ਤੇ ਮਾਣ ਸੀ, ਇਕ ਅੱਧਾ ਦਿਨ ਧੱਕੇ ਖਾ ਕੇ ਆਪੇ ਬੁੱਢਾ ਪੈਸੇ ਤਿਆਰ ਕਰ ਲਏਗਾ। ਇਹੋ ਜਿਹੇ ਬੁੱਢੇ ਦੀਆਂ ਵੀਹ ਜੇਬਾਂ ਹੁੰਦੀਆਂ ਨੇ। ਕਿਸੇ ਨਾ ਕਿਸੇ ਵਿਚੋਂ ਕੱਢ ਲਏਗਾ। ਉਸ ਨੂੰ ਵਿਸ਼ਵਾਸ ਸੀ।

ਇਸੇ ਲਈ ਭੇਲਾ ਜਿਹਾ ਮੂੰਹ ਬਣਾ ਕੇ ਉਹ ਬੁੱਢੇ ਨੂੰ ਟਾਲਦਾ ਰਿਹਾ :

"ਤੂੰ ਉਸ ਬੈਂਚ 'ਤੇ ਬੈਠ ਬਾਬਾ....ਜਦੋਂ ਵੀ, ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਦਸਖਤ ਹੋ ਗਏ, ਮੈਂ ਆਪੇ ਹਾਕ ਮਾਰ ਲੂੰ।"

ਬੁੱਢਾ ਤਿੰਨ ਦਿਨ 'ਹਾਕ' ਉਡੀਕਦਾ ਰਿਹਾ। ਇਕ-ਇਕ ਕਰ ਕੇ ਪੰਜਾਹਾਂ ਵਿਚੋਂ ਵੀਹ ਨੇਟ ਖੁਰ ਗਏ।

ਕਲਯੁਗੀ ਬੁੱਢਾ ਬਹੁਤਾ ਸਬਰ ਨਾ ਕਰ ਸਕਿਆ। ਚੌਥੇ ਦਿਨ ਉਹ ਸੈਂ ਰੁਪਏ ਦਾ ਇੰਤਜ਼ਾਮ ਕਰ ਕੇ ਹੀ ਦਫ਼ਤਰ ਵੜਿਆ।

ਦਸ ਦਸ ਵਾਲੇ ਕੜ ਕੜ ਕਰਦੇ ਦਸ ਨੇਟ ਦੇਖ ਕੇ ਸੁੰਦਰ ਗਦਗਦ ਹੋ ਗਿਆ। ਪਾਨ ਨਾਲ ਸੂਰੇ ਹੋਏ ਬੁੱਲ੍ਹਾਂ 'ਤੇ ਇਕ ਜੇਤੂ ਮੁਸਕਰਾਹਟ ਫੈਲ ਗਈ। ਪਿਆਰ ਨਾਲ ਉਸ ਨੇ ਬੁੱਢੇ ਦੇ ਕੁੱਬੇ ਮੇਢਿਆਂ 'ਤੇ ਹੱਥ ਰੱਖਿਆ ਅਤੇ ਮਲਕੜੇ ਜਿਹੇ ਕਾਪੀ ਉਸ ਦੇ ਝੋਲੇ ਵਿਚ ਪਾ ਦਿੱਤੀ।

ਪੈਸੇ ਗਿਣ ਕੇ ਸੁੰਦਰ ਹਾਲੇ ਕੁਰਸੀ 'ਤੇ ਬੈਠਿਆ ਵੀ ਨਹੀਂ ਸੀ ਕਿ ਕਮਰਾ ਲਾਲ ਬੂਟਾਂ ਅਤੇ ਖਾਕੀ ਪੱਗਾਂ ਵਾਲਿਆਂ ਨਾਲ ਭਰ ਗਿਆ। ਇਕ ਮਿੰਟ ਲਈ ਸੁੰਦਰ ਬੈਂਚਲ ਜਿਹਾ ਗਿਆ। ਸਮਝ ਨਹੀਂ ਆਈ ਕੀ ਕਰੇ ?

"ਅਸੀਂ ਵਿਜੀਲੈਂਸ ਵਾਲੇ ਹਾਂ। ਚੁੱਪ ਕਰਕੇ ਬੈਠਾ ਰਹਿ। ਕਾਰਵਾਈ ਹੋਣ ਦੇ।" ਆਖਦੇ ਇਕ ਨੌਜਵਾਨ ਨੇ, ਜਦੋਂ ਉਸ ਦੀ ਜੇਬ ਵਿਚੋਂ ਨੋਟ ਕੱਢੇ ਤਾਂ ਸੁੰਦਰ ਦੇ ਮੱਥੇ 'ਤੇ ਪਸੀਨੇ ਦੀਆਂ ਬੂੰਦਾਂ ਦੀ ਝੜੀ ਲੱਗ ਗਈ। ਉਸ ਦੀਆਂ ਲੱਤਾਂ ਕੰਬਣ ਲੱਗੀਆਂ ਅਤੇ ਦਿਲ ਦੀ ਧੜਕਣ ਤੇਜ਼ ਹੋ ਗਈ।

ਹੈਲੀ-ਹੈਲੀ ਸਾਰਾ ਦਫ਼ਤਰ ਹੀ ਕੰਬਣ ਲੱਗਾ। ਡੈਰ ਭੈਰ ਹੋਏ ਸਾਰੇ ਸੁੰਦਰ ਦੁਆਲੇ ਜੁੜ ਗਏ। ਉਹ ਕੀ ਕਰਨ ? ਕਿਧਰ ਜਾਣ ? ਕਿਸੇ ਨੂੰ ਕੁਝ ਨਾ ਸੁੱਝਿਆ। ਇਕ ਬਾਬੂ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਕਮਰੇ ਵੱਲ ਦੌੜਿਆ। ਉਹ ਤਾਂ ਪਹਿਲਾਂ ਹੀ ਦੌਰੇ ਦੇ ਬਹਾਨੇ ਟਲ ਗਏ ਸਨ। ਪਿਛੋਂ ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਪਤਾ ਲੱਗਾ ਕਿ ਸਾਹਿਬ ਨੂੰ ਛਾਪੇ ਦੀ ਪਹਿਲਾਂ ਹੀ ਸੂਹ ਸੀ। ਉਸ ਨੇ ਜਾਣ ਬੁੱਝ ਕੇ ਦੜ ਵੱਟ ਲਈ ਸੀ।

ਪਾਣੀ ਦੇ ਛਿੱਟੇ ਪੈਦਿਆਂ ਹੀ ਸੁੰਦਰ ਦੇ ਹੱਥ ਸੂਰੇ ਹੋ ਗਏ। ਟਪ-ਟਪ ਗਿਰਦੇ ਪਾਣੀ ਵਿਚੋਂ ਕਈਆਂ ਦੇ ਖੂਨ ਦੀ ਮਹਿਕ ਆਈ। ਬੁੱਤ ਬਣਿਆ ਸੁੰਦਰ ਕਠਪੁਤਲੀ ਵਾਂਗ ਪੁਲਿਸ ਦੇ ਇਸ਼ਾਰਿਆਂ 'ਤੇ ਨੱਚਦਾ ਰਿਹਾ। ਸੁੰਨ ਹੋਏ ਸਾਰੇ ਪੁਲਿਸ ਦੀ ਲਿਖਾਪੜ੍ਹੀ ਦੇਖਦੇ ਰਹੇ। ਕੋਈ ਉਸ ਦੀ ਮਦਦ ਲਈ ਅੱਗੇ ਨਾ ਵਧਿਆ। ਕਿਸੇ ਨੇ ਉਸ ਦਾ ਪੱਖ ਨਾ ਪੂਰਿਆ। ਜਿਵੇਂ ਸਭ ਦੇ ਮੂੰਹਾਂ ਨੂੰ ਹੀ ਜਿੰਦਰੇ ਵੱਜ ਗਏ ਸਨ। ਸੁੰਦਰ ਦੇ ਕਮੀਜ਼ ਦਾ ਪਾਰਸਲ ਬਣ ਗਿਆ। ਕਿਸੇ ਦੀ ਹਿੰਮਤ ਨਾ ਪਈ, ਘਰ ਜਾ ਕੇ ਉਸ ਲਈ ਨਵਾਂ ਕਮੀਜ਼ ਫੜ ਲਿਆਵੇ ਜਾਂ ਆਪਣਾ ਹੀ ਉਤਾਰ ਦੇਵੇ। ਸੁੰਦਰ ਨੂੰ ਬਨੈਣ ਨਾਲ ਹੀ ਥਾਣੇ ਵੱਲ ਤੁਰਨਾ ਪਿਆ ਸੀ।

ਸਾਰਾ ਦਿਨ ਦਫ਼ਤਰ ਵਿਚ ਮਾਤਮ ਛਾਇਆ ਰਿਹਾ। ਸਭ ਡਰੇ ਸਹਿਮੇ ਆਪਣੀਆਂ ਆਪਣੀਆਂ ਕੁਰਸੀਆਂ ਵਿਚ ਦੁਬਕ ਗਏ।

ਸੁੰਦਰ ਦੀ ਗੋਗੜ ਅਤੇ ਧੱਕਾ ਸਾਰੇ ਦਫ਼ਤਰ ਵਿਚ ਮਸ਼ਹੂਰ ਸੀ। ਫੇਰ ਵੀ ਫਿਕਰ ਸਭਨਾਂ ਨੂੰ ਪੈ ਗਿਆ ਸੀ। ਹਰ ਇਕ ਬਾਬੂ ਨੇ ਮਨ ਹੀ ਮਨ ਸਹੁੰ ਖਾਧੀ, ਉਹ ਰਿਸ਼ਵਤ ਨਹੀਂ ਲਏਗਾ। ਸਭ ਦੇ ਹੱਥ ਆਪਣੇ ਆਪ ਕੰਨਾਂ ਨੂੰ ਲੱਗ ਗਏ। ਇਹੋ ਜਿਹੀ ਬੁਰੀ ਤਾਂ ਰੱਬ ਵੈਰੀ ਨਾਲ ਵੀ ਨਾ ਕਰੇ।

"ਕਿੰਨਾ ਮਾੜਾ ਵਕਤ ਆ ਗਿਆ ? ਕਿਸੇ ਤੋਂ ਪੈਸੇ ਲੈਣ ਦਾ ਕੋਈ ਹੱਜ ਐ ? ਕੀ ਪਤਾ ਕਿਹੜਾ ਸੱਪ ਬਣ ਕੇ ਡੰਗ ਮਾਰ ਜੇ।"

ਲੰਚ ਲਈ ਜੁੜੇ ਬਾਬੂਆਂ ਦੀ ਇਕੋ ਰਾਏ ਸੀ।

"ਅੱਗੋਂ ਤੋਂ ਨਾ ਅਸੀਂ ਰਿਸ਼ਵਤ ਲਵਾਂਗੇ ਅਤੇ ਨਾ ਹੀ ਕਿਸੇ ਅਫਸਰ ਦੀ ਵਗਾਰ ਕਰਾਂਗੇ।" ਅਗਾਂਹ-ਵਧੂ ਅਖਵਾਉਂਦੇ ਮਨੋਹਰ ਨੇ ਸਭ ਦੀਆਂ ਭਾਵਨਾਵਾਂ ਦੀ ਤਰਜਮਾਨੀ ਕਰਕੇ ਫ਼ੈਸਲਾ ਸੁਣਾਇਆ।

ਆਨੇ ਬਹਾਨੇ ਉਹਨਾਂ ਇਹ ਫ਼ੈਸਲਾ ਅਫਸਰ ਦੇ ਕੰਨੀਂ ਵੀ ਪਾ ਦਿੱਤਾ। ਉਹ ਤਾਂ ਮੁਫਤ ਦੀ ਬਦਨਾਮੀ ਝਲਦੇ ਹਨ। ਉਹਨਾਂ ਦੀ ਰਿਸ਼ਵਤ ਦਾ ਵੱਡਾ ਹਿੱਸਾ ਤਾਂ ਅਫਸਰਾਂ ਦੇ ਕੰਮ ਹੀ ਆਉਂਦਾ ਹੈ। ਕਿਸੇ ਜ਼ਿੰਮੇ ਕੰਨਟੀਨ ਦਾ ਬਿਲ ਹੈ, ਕਿਸੇ ਜ਼ਿੰਮੇ ਡੀ.ਸੀ. ਆਫਿਸ ਦਾ ਭੁਗਤਾਨ ਤੇ ਕਿਸੇ ਜ਼ਿੰਮੇ ਆਡਿਟ ਪਾਰਟੀ ਦੀ ਦੇਖਭਾਲ। ਨਿੱਤ ਦਿਹਾੜੇ ਨਵੀਂ ਤੋਂ ਨਵੀਂ ਵਗਾਰ ਅਲੱਗ।



ਰਮੇਸ਼ ਆਪਣੀ ਸੌਂਹ 'ਤੇ ਅੜਿਆ ਹੋਇਆ ਸੀ। ਇਕ ਹਫਤੇ ਤੋਂ ਉਸ ਨੇ ਪੈਸੇ ਦਾ ਮੂੰਹ ਨਹੀਂ ਸੀ ਦੇਖਿਆ। ਪਰ ਸਾਹਿਬ 'ਤੇ ਕੋਈ ਅਸਰ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਜਿੰਨੀ ਵਾਰ ਵੀ ਉਸ ਦੇ ਮਹਿਮਾਨ ਆਏ, ਉਸ ਨੇ ਪਹਿਲਾਂ ਵਾਂਗ ਹੀ ਰਮੇਸ਼ ਨੂੰ ਮਹਿਮਾਨ-ਨਵਾਜ਼ੀ ਨਿਭਾਉਣ ਦਾ ਹੁਕਮ ਸੁਣਾਇਆ। ਰਮੇਸ਼ ਜਿਵੇਂ ਦਫਤਰ ਦਾ ਬਾਬੂ ਨਹੀਂ, ਕੰਨਟੀਨ ਦਾ ਠੇਕੇਦਾਰ ਸੀ। ਸਬਰ ਦਾ ਘੁੱਟ ਭਰੀ, ਉਹ ਆਰਡਰ ਸੁਣਦਾ ਰਿਹਾ ਅਤੇ ਖਿੜਿਆ-ਖਿੜਿਆ ਨਿਭਾਉਂਦਾ ਵੀ ਰਿਹਾ। ਅਫਸਰ ਨੂੰ ਨਿਰਾਸ ਕਿਵੇਂ ਕਰੇ ? ਕੋਈ ਹੋਰ ਪਹਿਲ ਕਰੇ ਤਾਂ ਉਹ ਵੀ ਸਿਰ ਮਾਰ ਦੇਵੇ।

ਰਮੇਸ਼ ਦਾ ਮਨ ਉਚਾਟ ਸੀ। ਕਿਧਰੇ ਦਿਲ ਨਹੀਂ ਸੀ ਲੱਗ ਰਿਹਾ। ਇਕ ਹਫਤੇ ਵਿਚ ਹੀ ਉਸ ਦਾ ਦੀਵਾਲਾ ਨਿਕਲਣ ਵਾਲਾ ਹੋ ਗਿਆ ਸੀ। ਜੇਬ ਵਿਚਲੇ ਇਕ ਸੌ ਰੁਪਏ ਤਾਂ ਹਵਾ ਵਾਂਗ ਉੱਡ ਗਏ। ਦਸਾਂ ਦੀ ਸਬਜ਼ੀ, ਪੰਝੀਆਂ ਦਾ ਪਟਰੌਲ ਅਤੇ ਬੱਚਿਆਂ ਦੀਆਂ ਕਿਤਾਬਾਂ ਖਰੀਦਦੇ ਦਾ, ਉਸ ਦਾ ਦਿਲ ਬੈਠਣ ਲੱਗਾ। ਪਹਿਲੀ ਵਾਰ ਉਸ ਨੂੰ ਮਹਿਸੂਸ ਹੋਇਆ ਕਿ ਚੀਜ਼ਾਂ ਦੇ ਭਾਅ ਤਾਂ ਅਸਮਾਨ ਛੂਹਣ ਲੱਗੇ ਹਨ। ਪਹਿਲਾਂ ਉਸ ਦੀ ਜੇਬ ਨੇਟਾਂ ਨਾਲ ਭਰੀ ਰਹਿੰਦੀ। ਸਕੂਟਰ 'ਤੇ ਬੈਠ ਕੇ, ਫਲਾਂ ਦਾ ਝੋਲਾ ਭਰ ਕੇ ਅਤੇ ਬੱਚਿਆਂ ਲਈ ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਸਕੂਲ ਦੀਆਂ ਵਰਦੀਆਂ ਖਰੀਦ ਕੇ ਪਹਿਲਾਂ ਉਸ ਨੂੰ ਆਪਣਾ ਆਪ ਵੱਡਾ-ਵੱਡਾ ਲੱਗਦਾ ਸੀ।

ਬਦਲੇ ਹਾਲਾਤਾਂ ਮੁਤਾਬਿਕ ਉਸ ਨੇ ਘਰੇ ਕਈ ਨਵੀਆਂ ਹਦਾਇਤਾਂ ਜਾਰੀ ਕੀਤੀਆਂ। ਬਿਜਲੀ ਦਾ ਖਾਸ ਖਿਆਲ ਰੱਖਿਆ ਜਾਵੇ। ਕੋਈ ਵੀ ਬੱਤੀ ਵਾਧੂ ਨਾ ਜਲੇ। ਬੱਚਿਆਂ ਦੀ ਕਾਪੀ ਦਾ ਜਿੰਨਾ ਚਿਰ ਵਰਕਾ-ਵਰਕਾ ਨਾ ਭਰ ਜਾਏ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਨਵੀਂ ਕਾਪੀ ਨਾ ਦਿੱਤੀ ਜਾਵੇ। ਬੱਚਿਆਂ ਦਾ ਰਿਕਸ਼ਾ ਬੰਦ। ਉਹ ਖੁਦ ਬੱਚਿਆਂ ਨੂੰ ਛੱਡ ਕੇ ਆਇਆ ਕਰੇਗਾ। ਟਿਊਸ਼ਨ ਵੀ ਬੰਦ। ਪੰਜ ਵਜੇ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਉਹ ਝੱਖ ਹੀ ਤਾਂ ਮਾਰਦਾ ਹੈ। ਖੁਦ ਪੜ੍ਹਾਇਆ ਕਰੇਗਾ।

ਕੁਝ ਕੁ ਬੰਦਸ਼ਾਂ ਉਸ ਨੇ ਆਪਣੇ 'ਤੇ ਵੀ ਲਾਈਆਂ : ਦਫਤਰ ਉਹ ਸਕੂਟਰ ਦੀ ਥਾਂ ਬੱਸ 'ਤੇ ਜਾਏਗਾ। ਸਿੱਧੀ ਪੰਜ ਰੁਪਏ ਦੀ ਬੱਚਤ। ਚਾਰ ਸਿਗਰਟਾਂ ਘੱਟ ਪੀਏਗਾ। ਤਾਸ਼ ਦੀ ਬਾਜ਼ੀ ਬੰਦ। ਨਾਂਹ ਨਾਂਹ ਕਰਦੇ ਤੀਹ ਖੁੱਲ੍ਹ ਹੀ ਜਾਂਦੇ ਹਨ।

ਇੰਨਾ ਕੁਝ ਕਰਨ ਦੇ ਬਾਵਜੂਦ ਵੀ ਗੱਲ ਬਣ ਨਹੀਂ ਸੀ ਰਹੀ। ਗੱਲ ਬਣੇ ਵੀ ਕਿਵੇਂ ? ਪਿਛਲੇ ਪੰਜਾਂ ਸਾਲਾਂ 'ਚ ਉਸ ਨੇ ਕਈ ਗੁਣਾਂ ਖਰਚੇ ਵਧਾ ਲਏ ਸਨ। ਤਨਖਾਹ ਕੱਟ ਕਟਾ ਕੇ ਸਾਰੀ ਬਾਈ ਸੌ ਮਿਲਦੀ ਸੀ। ਖਰਚਾ ਤਿੰਨ ਹਜ਼ਾਰ ਤੋਂ ਉੱਪਰ। ਤਨਖਾਹ ਤਾਂ ਪਹਿਲੀ ਨੂੰ ਹੀ ਵੰਡੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਬਾਕੀ ਦੇ ਤੀਹ ਦਿਨਾਂ ਲਈ ਤਾਂ ਉਪਰਲੀ ਕਮਾਈ ਹੀ ਚਾਹੀਦੀ ਹੈ। ਉਸ ਦਾ ਸੱਤਾਂ ਦਿਨਾਂ ਵਿਚ ਹੀ ਨੌਕ ਵਿਚ ਦਮ ਆ ਗਿਆ। ਬਾਕੀ ਕਿਵੇਂ ਗੁਜ਼ਰੇਗੀ, ਉਸ ਨੂੰ ਸਮਝ ਨਹੀਂ ਸੀ ਆ ਰਹੀ।

"ਕਿਉਂ ਬਈ ਕਾਕਾ ਕੀਤਾ ਮੇਰਾ ਕੰਮ ?" ਬੁੱਢੇ ਹੱਥਾਂ ਦੀ ਛੋਹ ਨੇ ਕਲਪਨਾ ਦੇ ਅਕਾਸ਼ 'ਚ ਉਡਾਰੀਆਂ ਲਾਉਂਦੇ ਰਮੇਸ਼ ਨੂੰ ਧਰਤੀ 'ਤੇ ਧੂਹ ਲਿਆਂਦਾ। ਬੁੱਢੇ ਨੂੰ ਅਚਾਨਕ ਸਾਹਮਣੇ ਆਇਆ ਦੇਖ ਕੇ ਉਹ ਸਿਰ ਤੋਂ ਪੈਰਾਂ ਤਕ ਕੰਬ ਗਿਆ। ਰਮੇਸ਼ ਨੇ ਬੁੱਢੇ ਦੇ ਝੁਰੜੀਆਂ ਵਾਲੇ ਹੱਥ ਨੂੰ ਗਹੁ ਨਾਲ ਤੱਕਿਆ। ਉਹ ਖਾਲੀ ਸਨ। ਉਸ ਨੂੰ ਥੋੜ੍ਹੀ ਜਿੰਨੀ ਰਾਹਤ ਮਿਲੀ।

"ਆ ਜਾ। ਬਹਿ ਜਾ ਬਾਬਾ। ਕਾਪੀ ਤਾਂ ਪਰਸੋਂ ਦੀ ਤਿਆਰ ਪਈ ਆ। ਬੱਸ ਮੈਂ ਲੱਭ ਕੇ ਦਿੰਨਾਂ।" ਪੂਰੀ ਹਲੀਮੀ ਨਾਲ ਰਮੇਸ਼ ਨੇ ਬੁੱਢੇ ਦਾ ਸਵਾਗਤ ਕੀਤਾ। ਸਹਾਰਾ ਦੇ ਕੇ ਉਸ ਨੂੰ ਕੋਲ ਪਏ ਸਟੂਲ 'ਤੇ ਬੈਠਣ ਵਿਚ ਮਦਦ ਕੀਤੀ।

ਦਰਾਜ਼ ਅਲਮਾਰੀਆਂ ਸਭ ਫਰੋਲ ਸੁੱਟੇ। ਕਾਪੀ ਲੱਭ ਹੀ ਨਹੀਂ ਸੀ ਰਹੀ। ਖਬਰੇ ਕਿੱਥੇ ਰੱਖ ਕੇ ਭੁੱਲ ਗਿਆ ਸੀ ਉਹ।

"ਧਿਆਨ ਨਾਲ ਲੱਭ ਲੈ ਕਾਕਾ, ਮੈਂ ਤੇਰਾ ਹੱਕ ਨਹੀਂ ਰੱਖਦਾ।"

ਖੰਘੂਰੇ ਮਾਰ ਕੇ ਆਖੇ ਬੁੱਢੇ ਦੇ ਇਹ ਸ਼ਬਦ ਉਸ ਦੇ ਸੀਨੇ ਵਿਚ ਛੁਰੀ ਵਾਂਗ ਉਤਰ ਗਏ। ਘਬਰਾਹਟ ਨਾਲ ਉਸ ਦੇ ਹੱਥ ਕੰਬਣ ਲੱਗੇ ਅਤੇ ਦਿਲ ਦੀ ਧੜਕਣ ਤੇਜ਼ ਹੋ ਗਈ। ਉਸ ਨੇ ਚੋਰ ਅੱਖਾਂ ਨਾਲ ਬੁੱਢੇ ਦੀਆਂ ਅੱਖਾਂ ਵਿਚ ਤੱਕਿਆ। ਉਹ ਸੂਹੀਆਂ ਹੋ ਚੱਲੀਆਂ ਸਨ।

ਪੰਜ ਚਾਰ ਕਰਾਰੀਆਂ-ਕਰਾਰੀਆਂ ਗਾਲ਼ਾਂ ਉਸ ਨੇ ਆਪਣੀ ਕਮਜ਼ੋਰ ਹੁੰਦੀ ਜਾ ਰਹੀ ਯਾਦਾਸ਼ਤ ਨੂੰ ਕੱਢੀਆਂ। ਕਾਪੀ ਪਤਾ ਨਹੀਂ ਕਿੱਥੇ ਧਰ ਬੈਠਾ। ਹੁਣ ਬੁੱਢਾ ਆਖੇਗਾ, ਉਹ ਫੀਸ ਲੈਣ ਦਾ ਮਾਰਾ ਜਾਣ ਬੁੱਢ ਕੇ ਨਹੀਂ ਲੱਭਦਾ। ਬੁੱਢਾ ਕੀ, ਜਿਹੜਾ ਵੀ ਸੁਣ ਉਹੋ ਕਹੂ।

"ਮੇਰੀ ਕਾਪੀ ਤਾਂ ਕਾਕਾ ਆਹ ਪਈ ਆ..." ਰਮੇਸ਼ ਨੇ ਸੁਖ ਦਾ ਸਾਹ ਲਿਆ, ਜਦੋਂ ਬੁੱਢੇ ਨੇ ਕਾਪੀਆਂ ਦੇ ਢੇਰ 'ਚੋਂ ਆਪਣੀ ਕਾਪੀ ਕੱਢ ਕੇ ਰਮੇਸ਼ ਅੱਗੇ ਰੱਖੀ।

"ਲਓ ਫੜੋ। ਲਾਓ ਇਥੇ ਅੰਗੂਠਾ।"

ਅੰਗੂਠਾ ਲਾ ਕੇ ਬੁੱਢੇ ਨੇ ਜੇਬ ਵਿਚ ਹੱਥ ਮਾਰਿਆ। ਅੱਗੇ ਹੋ ਕੇ ਰਮੇਸ਼ ਨੇ ਉਹਦੇ ਹੱਥ ਫੜ ਲਏ।

"ਇਹ ਕੀ ਪਾਪ ਚੜ੍ਹਾਉਣੈ ! ਤੂੰ ਮੇਰੇ ਬਾਪ ਵਰਗੀਂ। ਮੈਂ ਤਾਂ ਅੱਗੇ ਹੀ ਤੇਰਾ ਏਨਾ ਵਕਤ ਜ਼ਾਇਆ ਕਰਤਾ।" ਮਿੰਨਤਾਂ ਤਰਲੇ ਕਰਦਾ ਉਹ ਬੁੱਢੇ ਨੂੰ ਦਰਵਾਜ਼ੇ ਤੱਕ ਛੱਡਣ ਆਇਆ। ਉਸ ਦੀਆਂ ਪਾਰਖੂ ਨਿਗਾਹਾਂ ਨੇ ਦੂਰ-ਦੂਰ ਤੱਕ ਪੜਤਾਲ ਕੀਤੀ। ਗੈਰਜ ਪਿੱਛੇ ਬੋਹੜ ਹੇਠਾਂ ਅਤੇ ਮੈਟਾਡੋਰ ਵਿਚ। ਸੁਕਰ ਹੈ ਵਿਜੀਲੈਂਸ ਵਾਲੇ ਕਿਧਰੇ ਨਹੀਂ ਸਨ।

ਸੀਟ 'ਤੇ ਬੈਠਦਿਆਂ ਹੀ ਲਗਾਤਾਰ ਉਸ ਨੇ ਦੋ ਤਿੰਨ ਸਿਗਰਟਾਂ ਫੂਕੀਆਂ। ਉਹ ਇੰਨਾ ਕਿਉਂ ਡਰ ਗਿਆ ? ਸੁੰਦਰ ਨੇ ਤਾਂ ਅੱਤ ਚੁੱਕੀ ਹੋਈ ਸੀ। ਰਮੇਸ਼ ਤਾਂ ਕਦੇ ਕਿਸੇ ਨਾਲ ਨਹੀਂ ਅੜਿਆ। ਜਿੰਨੇ ਕੋਈ ਦੇ ਦੇਵੇ, ਲੈ ਲੈਂਦਾ ਹੈ। ਫੇਰ ਉਸ ਨੂੰ ਕਾਰਦਾ ਡਰ ?

ਉਸ ਦੇ ਮੂੰਹੋਂ ਆਪ-ਮੁਹਾਰੇ ਇਕ ਦੇ ਗਾਲ਼ਾਂ ਸੁੰਦਰ ਨੂੰ ਨਿਕਲ ਗਈਆਂ। ਜੇ ਸੌਹਰੇ ਨੇ ਇੰਨਾ ਧੱਕਾ ਨਾ ਕੀਤਾ ਹੁੰਦਾ ਤਾਂ ਉਸ ਦਾ ਪੰਜਾਹ ਦਾ ਨੋਟ ਖਰਾ ਹੋ ਜਾਣਾ ਸੀ।

ਰਮੇਸ਼ ਨੇ ਰਜਿਸਟਰ ਫਰੋਲਿਆ। ਘੱਟੋ-ਘੱਟ ਸੱਤ ਅੱਠ ਬੰਦਿਆਂ ਨੇ ਕਾਪੀਆਂ ਲੈਣ ਆਉਣਾ ਸੀ। ਕਿਧਰੇ ਪਹਿਲਾਂ ਵਾਲੀ ਨਮੋਸ਼ੀ ਹੀ ਨਾ ਹੋਵੇ, ਸੋਚਦਿਆਂ ਉਸ ਨੇ ਸਾਰੀਆਂ ਕਾਪੀਆਂ ਨੰਬਰਵਾਰ ਲਾਈਆਂ। ਜਦੋਂ ਵੀ ਕੋਈ ਕਾਪੀ ਲੈਣ ਆਇਆ, ਉਹ ਝੱਟ ਫੜਾ ਦੇਵੇਗਾ। ਕਿਸੇ ਨੂੰ ਗਿਲਾ ਕਰਨ ਦਾ ਮੌਕਾ ਨਹੀਂ ਦੇਵੇਗਾ।

ਸੁੰਦਰ ਸਸਪੈਂਡ ਹੋ ਗਿਆ। ਉਸ ਨੂੰ ਕੀ ਫਰਕ ਪੈਂਦੈ। ਧੀਆਂ ਪੁੱਤ ਵਿਆਹ ਦਿੱਤੇ ਹਨ। ਲੱਖਾਂ ਰੁਪਿਆ ਵੱਢ ਸੁੱਟਿਐ। ਦੋ ਸਾਲ ਨੂੰ ਉੱਝ ਹੀ ਰਿਟਾਇਰ ਹੋ ਜਾਣਾ ਸੀ। ਰਮੇਸ਼ ਸਸਪੈਨਸ਼ਨ ਨਹੀਂ ਸਹਾਰ ਸਕਦਾ। ਉਸ ਕੋਲ ਬਹੁਤਾ ਬੈਂਕ ਬੈਲੈਂਸ ਨਹੀਂ। ਸਾਰਾ ਸੱਤ ਅੱਠ ਹਜ਼ਾਰ ਐ। ਇੰਨੇ ਕੁ ਤਾਂ ਇਕੋ ਅਫਸਰ ਨੇ ਲੈ ਲੈਣੇ ਨੇ।

ਉਸ ਨੂੰ ਪਤਾ ਹੈ, ਸੁੰਦਰ ਦਾ ਦੋ ਦਿਨਾਂ ਵਿਚ ਹੀ ਪੰਜ ਹਜ਼ਾਰ ਲੱਗ ਗਿਆ ਸੀ। ਵਿਜੀਲੈਂਸ ਵਾਲਿਆਂ ਤੋਂ ਲੈ ਕੇ ਸ਼ੈਸ਼ਨ ਕੋਰਟ ਤੱਕ ਹਰ ਇਕ ਨੇ ਉਸ ਨੂੰ ਬੇਹੇ ਕੜਾਹ ਵਾਂਗ ਲਿਆ ਸੀ।

ਵਰਮੇ ਵਕੀਲ ਦਾ ਮੁਨਸ਼ੀ ਜਿਉਂ ਹੀ ਇਕ ਬਾਬੂ ਨੂੰ ਲੈ ਕੇ ਰਮੇਸ਼ ਦੀ ਕੁਰਸੀ ਕੋਲ ਰੁਕਿਆ, ਰਮੇਸ਼ ਦਾ ਦਿਲ ਕੀਤਾ, ਕੁਰਸੀ ਛੱਡ ਕੇ ਭੱਜ ਜਾਏ। ਕਿਸੇ ਨੂੰ ਨਹੀਂ ਸੀ ਪਤਾ, ਇਸ ਬਿੱਲੀਆਂ ਅੱਖਾਂ ਵਾਲੇ ਨੇ ਹੀ ਬੁੱਢੇ ਨੂੰ ਉਂਗਲ ਲਾ ਕੇ ਵਿਜੀਲੈਂਸ ਵਾਲਿਆਂ ਦਾ ਰਾਹ ਪਤਾ ਦੱਸਿਆ ਸੀ।

ਮੁਨਸ਼ੀ ਉਸ ਕੋਲ ਆ ਕੇ ਮਿੰਨਾ ਮਿੰਨਾ ਮੁਸਕਰਾਇਆ। ਰਮੇਸ਼ ਦੀ ਉਸ ਨਾਲ ਅੱਖ ਮਿਲਾਉਣ ਦੀ ਹਿੰਮਤ ਨਾ ਪਈ। ਨੀਵੀਂ ਪਾਈ ਉਸ ਨੇ ਰਜਿਸਟਰ ਬਾਬੂ ਦੇ ਅੱਗੇ ਰੱਖਿਆ, ਦਸਖਤ ਕਰਾਏ ਅਤੇ ਕਾਪੀ ਫੜਾ ਦਿੱਤੀ।

ਰਮੇਸ਼ ਨੂੰ ਲੱਗਾ, ਮੁਨਸ਼ੀ ਉਸ ਵੱਲ ਪੰਜਾਹ ਦਾ ਨੋਟ ਵਧਾਏਗਾ ਜਾਂ ਆਖੇਗਾ, ਤੇਰੀ ਫੀਸ ਆ ਗਈ। ਜਾਂਦਾ ਹੋਇਆ ਲੈ ਲਈ। ਜਿਵੇਂ ਉਹ ਅਕਸਰ ਆਖਿਆ ਕਰਦਾ ਸੀ। ਪਰ ਉਹ ਕੁਝ ਵੀ ਨਹੀਂ ਬੋਲਿਆ। ਕਾਪੀ ਚੁੱਕ ਕੇ ਤੁਰਦਾ ਬਣਿਆ।

"ਸਾਲਾ ਮੇਰੀ ਫੀਸ ਵੀ ਆਪ ਈ ਖਾ ਗਿਆ ਹੋਊ।" ਰਮੇਸ਼ ਨੂੰ ਗੁੱਸਾ ਤਾਂ ਬਹੁਤ ਆਇਆ, ਪਰ ਉਹ ਸਬਰ ਦਾ ਖੁੱਟ ਭਰਨ ਤੋਂ ਬਿਨਾਂ ਕੀ ਕਰ ਸਕਦਾ ਸੀ ?

ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਨਵੇਂ ਸੁਨੇਹੇ ਨੇ, ਬਲਦੀ ਉੱਪਰ ਹੋਰ ਫੂਸ ਪਾ ਦਿੱਤਾ। ਅਗਲੇ ਹਫਤੇ ਸ਼ੁਰੂ ਹੋਣ ਵਾਲੀ ਕਮਿਸ਼ਨਰ ਦੀ ਇਨਸਪੈਕਸ਼ਨ ਦੇ ਸੰਬੰਧ ਵਿਚ 'ਰੈਸਟ-ਹਾਊਸ' 'ਤੇ ਹੋਣ ਵਾਲਾ ਖਰਚਾ, ਉਸ ਦੇ ਜੁੰਮੇ ਲੱਗਿਆ ਸੀ।

ਕਮਿਸ਼ਨਰ ਦੀ ਇਨਸਪੈਕਸ਼ਨ ਕੋਈ ਖੇਡ ਨਹੀਂ। ਘੱਟੋ-ਘੱਟ ਪੰਦਰਾਂ ਵੀਹ ਬੰਦੇ ਉਸ ਨਾਲ ਆਉਣਗੇ। ਹਰ ਇਕ ਉਹਨਾਂ ਵੱਲ ਕੋਤਵਾਲ ਵਾਂਗ ਤੱਕਦਾ ਹੈ। ਉਹ ਬਾਬੂਆਂ ਦੇ ਡਾਕੇ ਫੜਨਗੇ ਅਤੇ ਇਕ-ਇਕ ਚੋਰੀ ਦਾ ਹਿਸਾਬ ਹੋਏਗਾ। ਜੇਬਾਂ ਤਾਂ ਸਾਰੇ ਬਾਬੂਆਂ ਦੀਆਂ ਖਾਲੀ ਸਨ, ਫੇਰ ਇਨਸਪੈਕਸ਼ਨ ਸਿਰੇ ਕਿਵੇਂ ਲੱਗੇਗੀ ?

"ਮੈਂ ਤਾਂ ਛੁੱਟੀ ਹੀ ਲੈ ਲਊਂ। ਜੇ ਹੋਏਗਾ, ਦੇਖੀ ਜਾਊ।" ਨਵੀਂ ਸਿਗਰਟ ਸੁਲਘਾ ਕੇ, ਉਸ ਨੇ ਤਰਕੀਬ ਸੋਚੀ।

"ਤੇਰੀ ਗੈਰਹਾਜ਼ਰੀ 'ਚ ਉਹਨਾਂ ਤੇਰੇ ਕੰਮਾਂ 'ਚੋਂ ਨੁਕਸ ਕੱਢ-ਕੱਢ ਫੇਰ ਲਾ ਦੇਣੈ। ਫੇਰ ਤੈਨੂੰ ਕੈਣ ਬਖਸ਼ੂ।"

ਅਗਲੇ ਹੀ ਪਲ ਸਿਗਰਟ ਦੇ ਆਖਰੀ ਕਸ਼ ਨੇ, ਉਸ ਦੇ ਬੁੱਲ੍ਹ ਸਾੜੇ।

"ਬਾਬੂ ਜੀ ਉਸ ਸਰਦਾਰ ਦੀ ਕਾਪੀ ਤਾਂ ਦਿਉ। ਫੀਸ ਮੈਂ ਫੜ ਲਈ ਏ। ਆਪਾਂ ਸਮਝ ਲਵਾਂਗੇ।" ਸੇਵਾਦਾਰ ਨੇ ਉਸ ਚਬੂਤਰੇ 'ਤੇ ਬੈਠੇ ਸਰਦਾਰ ਵੱਲ ਇਸ਼ਾਰਾ ਕੀਤਾ ਅਤੇ ਬਿਨਾਂ ਰਮੇਸ਼ ਦਾ ਜਵਾਬ ਉਡੀਕ ਕਾਪੀ ਚੁੱਕ ਲਈ।

"ਤੈਨੂੰ ਸ਼ਰਮ ਨਹੀਂ ਆਉਂਦੀ। ਹਾਲੇ ਕੱਲ੍ਹ ਕੀ ਹੋ ਕੇ ਹਟਿਐ। ਤੂੰ ਤਾਂ ਛੜੇ ਮਲੰਗ ਨੇ ਮਰਨਾ ਹੀ ਹੈ, ਸਾਨੂੰ ਵੀ ਕਬੀਲਦਾਰਾਂ ਨੂੰ ਮਰਵਾਏਗਾ।" ਤ੍ਰੇਲੇ-ਤ੍ਰੇਲੀ ਹੋਏ ਰਮੇਸ਼ ਨੇ ਸੇਵਾਦਾਰ ਨੂੰ ਝਿੜਕਿਆ।

"ਕੁਛ ਨੀ ਹੁੰਦਾ। ਪੈਸੇ ਤਾਂ ਮੈਂ ਫੜੇ ਨੇ। ਫਸੂ ਤਾਂ ਮੈਂ ਫਸੂ। ਤੂੰ ਹਿੱਸਾ ਲੈਣਾ ਹੋਊ ਤਾਂ ਲੈ ਲਈਂ, ਨਹੀਂ ਤੇਰੀ ਮਰਜ਼ੀ।" ਆਖਦਾ ਸੇਵਾਦਾਰ ਸਰਦਾਰ ਵੱਲ ਤੁਰ ਪਿਆ।

ਉਹ ਕਿਸ ਜਾਲ ਵਿਚ ਉਲਝ ਗਿਐ ? ਕਿਸੇ ਤੋਂ ਪੈਸੇ ਮੁਨਸ਼ੀ ਲੈ ਗਿਆ, ਕਿਸੇ ਤੋਂ ਸੇਵਾਦਾਰ ! ਇਹ ਕਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੀ ਇਮਾਨਦਾਰੀ ਹੈ ?

ਘਰ ਦਾ ਖਰਚ, ਕਮਿਸ਼ਨਰ ਦਾ ਦੌਰਾ ਅਤੇ ਕੰਟੀਨ ਦਾ ਬਿਲ, ਇਕ ਵਾਰ ਫੇਰ ਉਸ ਦੇ ਜਿਹਨ ਵਿਚ, ਹਥੌੜਿਆਂ ਵਾਂਗ ਵੱਜਣ ਲੱਗੇ। ਉਹ ਮੰਝਧਾਰ ਵਿਚ ਫਸ ਗਿਐ। ਪਿੱਛੇ ਹਟੇਗਾ ਤਾਂ ਭੁੱਖਾ ਮਰੇਗਾ। ਅੱਗੇ ਵਧੇਗਾ, ਜਲ ਜਾਏਗਾ।

ਰਮੇਸ਼ ਨੂੰ ਉਬਾਸੀਆਂ ਤੇ ਉਬਾਸੀਆਂ ਆਉਣ ਲੱਗੀਆਂ। ਇਹ ਚਾਹ ਦੀ ਤਲਬ ਸੀ ਜਾਂ ਦਿਮਾਗੀ ਪ੍ਰੇਸ਼ਾਨੀ ਦੀ ਨਿਸ਼ਾਨੀ, ਉਸ ਨੂੰ ਸਮਝ ਨਾ ਆਈ।

ਇਕ ਕਾਪੀ ਚੁੱਕ ਕੇ ਉਸ ਨੇ ਜੇਬ ਵਿਚ ਪਾ ਲਈ ਤੇ ਕੰਟੀਨ ਵੱਲ ਹੋ ਲਿਆ। ਨਾਲੇ ਠੇਕੇਦਾਰ ਦੀ ਕਾਪੀ ਮੇੜ ਆਏਗਾ, ਨਾਲੇ 'ਸਟਰਾਂਗ' ਜਿਹੀ ਚਾਹ ਪੀਏਗਾ। ਉਸ ਨੇ ਸੋਚਿਆ।

"ਵਾਹ ਰਮੇਸ਼ ਜੀ ! ਮੈਂ ਆਉਣ ਹੀ ਲੱਗਿਆ ਸੀ", ਆਖਦਿਆਂ ਠੇਕੇਦਾਰ ਨੇ ਕਾਪੀ ਗੱਲੇ ਵਿਚ ਸੁੱਟ ਲਈ ਅਤੇ ਪੰਜਾਹ ਦਾ ਨੋਟ ਕੱਢ ਕੇ, ਉਸ ਵੱਲ ਵਧਾਇਆ।

"ਉਹ ਰਹਿਣ ਦੇ ਬਈ ਰਹਿਣ ਦੇ...ਦੇਖਿਆ ਨੀ ਕੀ ਭਾਣਾ ਵਰਤਿਐ..." ਇਕ ਵਾਰ ਫੇਰ ਰਮੇਸ਼ ਨੂੰ ਦਿਨੇ ਹੀ ਤਾਰੇ ਦਿਖਾਈ ਦੇਣ ਲੱਗੇ। ਉਸ ਨੂੰ ਲੱਗਾ, ਹੁਣੇ ਵਿਜੀਲੈਂਸ ਵਾਲੇ ਉਸ ਦੀ ਗਿੱਚੀ ਨੱਪਣ ਵਾਲੇ ਸਨ।

"ਸਾਰੇ ਇਕੋ ਜੇ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦੇ। ਅਗਲੇ ਦੇ ਘਰੇ ਬੈਠੇ ਦਾ ਕੰਮ ਹੋ ਗਿਆ। ਹੋਰ ਉਸ ਨੂੰ ਕੀ ਚਾਹੀਦੈ ? ਮੈਂ ਤਾਂ ਭਾਈ ਫੜ ਲਿਆਇਆਂ। ਤੂੰ ਹੱਥ ਨਾਲ ਨਹੀਂ ਫੜਨੇ, ਮੈਂ ਤੇਰੇ ਬਿੱਲ ਵਿੱਚੋਂ ਕੱਟ ਦਿਊਂਗਾ। ਠੇਕੇਦਾਰ ਹੱਥੋਂ ਫੜ ਕੇ ਉਸ ਨੂੰ ਨੁੱਕਰ ਵਿਚ ਲੈ ਗਿਆ।

'ਲੋਕਾਂ ਦਾ ਵੀ ਨੱਕ 'ਚ ਦਮ ਆਇਆ ਪਿਐ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਕੰਮ ਕਿਹੜੇ ਸਹੀ ਹੁੰਦੇ ਨੇ। ਕਾਗਜ਼ੀ ਕਾਰਵਾਈ ਪੂਰੀ ਕਰਨੀ ਪਵੇ ਤਾਂ ਵੀਹ ਸਾਲ ਕਾਪੀ ਨਾ ਬਣ ਸਕੇ। ਸਾਰੇ ਬੁੜ੍ਹੇ ਨੂੰ ਗਾਲ੍ਹਾਂ ਕੱਢਦੇ ਨੇ। ਦਫ਼ਤਰਾਂ ਦੇ ਚੱਕਰ ਕੱਢਣੇ ਕੋਈ ਸੌਖੇ ਨੇ।'

ਠੇਕੇਦਾਰ ਨਾਲੇ ਕੰਮ ਦੀਆਂ ਗੱਲਾਂ ਸਮਝਾਉਂਦਾ ਰਿਹਾ, ਨਾਲੇ ਗਰਮ ਚਾਹ ਦੀਆਂ ਚੁਸਕੀਆਂ ਲੈਂਦਾ ਰਿਹਾ।

ਇਸ ਵਾਰ ਰਮੇਸ਼ ਤੋਂ ਨਾਂਹ ਨਾ ਹੋ ਸਕੀ, ਹਿਸਾਬ ਕਿਤਾਬ ਲਾ ਕੇ ਦੇਖਿਆ, ਇੰਨਾ ਕੁ ਬਿੱਲ ਤਾਂ ਹੁਣ ਤੱਕ ਬਣ ਗਿਆ ਸੀ। ਪਹਾੜ ਜਿੱਡਾ ਦਿਨ ਹਾਲੇ ਬਾਕੀ ਸੀ। ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਮਿਲਣ ਗਿਲਣ ਵਾਲਿਆਂ ਦੀ ਗਿਣਤੀ ਕਿਹੜਾ ਘੱਟ ਹੈ। ਡਾਰਾਂ ਦੀਆਂ ਡਾਰਾਂ ਆਉਂਦੀਆਂ ਨੇ। ਠੇਕੇਦਾਰ ਠੀਕ ਆਖਦੈ। ਰੰਗੀ ਹੱਥੀਂ ਫੜੇ ਜਾਣ ਤੋਂ ਬਚੇ। ਅਰਜ਼ੀ ਪਰਚਿਆਂ ਨਾਲ ਕੱਖ ਨਹੀਂ ਵਿਗੜਦਾ।

ਸੀਟ ਤੱਕ ਵਾਪਸ ਆਉਂਦਾ ਰਮੇਸ਼ ਕਾਫੀ ਰਾਹਤ ਮਹਿਸੂਸ ਕਰ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਇਹ ਕਰਾਰੀ ਚਾਹ ਦਾ ਅਸਰ ਸੀ ਜਾਂ ਠੇਕੇਦਾਰ ਦੀਆਂ ਗੱਲਾਂ ਦਾ ਜਾਂ ਸਿਰੇਂ ਲੱਥੇ ਕਰਜ਼ੇ ਦਾ, ਇਸ ਨਾਲ ਕੋਈ ਫ਼ਰਕ ਨਹੀਂ ਪੈਂਦਾ।

ਉਸ ਦਾ ਮਨ ਸਿਗਰਟ ਸੁਲਗਾਉਣ ਲਈ ਮਚਲਿਆ। ਪਰ ਡੱਬੀ ਖ਼ਾਲੀ ਸੀ। ਜੇਬ ਦੇਖੀ। ਬੱਸ ਦਾ ਕਿਰਾਇਆ ਹੀ ਬਚਿਆ ਸੀ।

ਜੇਬ ਖ਼ਾਲੀ ਦੇਖ ਕੇ ਉਸ ਦੇ ਚਿਹਰੇ 'ਤੇ ਪਿਲੱਤਣ ਛਾ ਗਈ। ਸਾਹਮਣੇ ਖੜ੍ਹ ਕੇ ਨੋਟ ਗਿਣਦਾ ਸੇਵਾਦਾਰ, ਉਸ ਨੂੰ ਵਿਹੁ ਵਰਗਾ ਲੱਗਿਆ।

"ਜਾ ਭੱਜ ਕੇ ਡੱਬੀਆਂ ਸਿਗਰਟਾਂ ਦੀਆਂ ਫੜ ਲਿਆ" ਖਿਝੇ ਖਿਝਾਏ ਉਸ ਨੇ ਸੇਵਾਦਾਰ ਨੂੰ ਹੁਕਮ ਸੁਣਾਇਆ।

ਕੁਝ ਦੇਰ ਸੇਵਾਦਾਰ ਖੜ੍ਹਾ ਬਿਟਰ-ਬਿਟਰ ਤੱਕਦਾ ਰਿਹਾ। ਸਿਗਰਟਾਂ ਲਈ ਪੈਸੇ ਉਡੀਕਦਾ ਰਿਹਾ।

ਉਸ ਦੇ ਦਿਲ ਦੀ ਗੱਲ ਬੁੱਝ ਕੇ, ਰਮੇਸ਼ ਨੇ ਜਦੋਂ ਅੱਖਾਂ ਲਾਲ ਪੀਲੀਆਂ ਕੀਤੀਆਂ ਤਾਂ ਸੇਵਾਦਾਰ ਦੀ ਅਕਲ 'ਤੇ ਪਿਆ ਪਰਦਾ ਹਟਿਆ। ਉਹ ਤਾਂ ਭੁੱਲਿਆ ਫਿਰਦਾ ਸੀ, ਰਮੇਸ਼ ਦੇ ਹਿੱਸੇ ਦੀ ਅਮਾਨਤ ਹਾਲੇ ਉਸ ਕੋਲ ਹੀ ਸੀ। ਰਮੇਸ਼ ਨੂੰ ਵਿਹਲਾ ਬੈਠਾ ਦੇਖ ਕੇ, ਸੱਜੇ ਪਾਸੇ ਵਾਲਾ ਜਗਤਾਰ ਕੁਰਸੀ ਘੜੀਸ ਕੇ ਉਸ ਦੇ ਕੋਲ ਆ ਬੈਠਾ।

"ਤੂੰ ਸੁਣਿਐ ਬਈ ਬਠਿੰਡੇ ਵਾਲਾ ਬਹਾਦਰ ਸੁੰਦਰ ਵਾਲੀ ਸੀਟ 'ਤੇ ਆਰਡਰ ਕਰਾ ਲਿਆਇਐ। ਉਹ ਸਿੱਧੂ ਨੂੰ ਲੈ ਕੇ ਤਿੰਨ ਦਿਨ ਮੰਤਰੀ ਦੀ ਕੋਠੀ ਬੈਠਾ ਰਿਹਾ। ਕਹਿੰਦੇ ਪੂਰਾ ਦਸ ਹਜ਼ਾਰ ਖਰਚਿਐ।"

"ਉੱਡਦੀ-ਉੱਡਦੀ ਸੁਣੀ ਤਾਂ ਹੈ। ਏਨੇ ਪੈਸੇ ! ਪੂਰੇ ਕਿਥੋਂ ਕਰੂ ?"

"ਆਉਂਦਾ ਹੀ ਮਾਰ-ਧਾੜ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰ ਦੂ। ਮਨਿਸਟਰ ਦਾ ਬੰਦੈ। ਕਿਹੜਾ ਭੜੂਆ ਰੋਕੂ। ਇਹੋ ਜਿਹੇ ਨੂੰ ਵਿਜੀਲੈਂਸ ਵਾਲੇ ਵੀ ਨੀ ਫੜਦੇ।" ਜਗਤਾਰ ਨੇ ਇਉਂ ਹਉਕਾ ਭਰਿਆ, ਜਿਵੇਂ ਬਹਾਦਰ ਉਸ ਦਾ ਦੁਸ਼ਮਣ ਹੋਵੇ।

ਹੌਲੀ-ਹੌਲੀ ਜਗਤਾਰ ਨੇ ਹੋਰ ਵੀ ਰਾਜ਼ ਖੋਲ੍ਹੇ। ਮਨੇਹਰ ਦੇ ਪਿੱਛੇ ਲੱਗ ਕੇ ਸੁਰਿੰਦਰ ਨੇ ਵੀ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਰਸੋਈ ਦਾ ਬਿੱਲ ਦੇਣੋਂ ਨਾਂਹ ਕਰ ਦਿੱਤੀ ਹੈ। ਉਸ ਨੇ ਸਿੱਧਾ ਆਖਤਾ "ਨਾ ਲਵਾਂ...ਨਾ ਦੇਵਾਂ। ਜੇ ਕਰਨੈ, ਕਰ ਲੈ।" ਘੱਟ ਤਾਂ ਇਕੱਲਾ ਮਨੇਹਰ ਹੀ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਹੁਣ ਉਹ ਦੇ ਹੋ ਗਏ। ਸ਼ਾਂਤ ਹੋ ਰਿਹਾ ਵਾਤਾਵਰਣ ਫੇਰ ਵਿਗੜ ਚੱਲਿਆ ਸੀ। ਮਨੇਹਰ ਤਾਂ ਭਲਾ ਯੂਨੀਅਨਇਸਟ ਹੋਇਆ। ਸੁਰਿੰਦਰ ਨੂੰ ਕੀ ਚੱਟੀ ਪਈ ਸੀ, ਵੱਡਾ ਇਨਕਲਾਬੀ ਬਣਨ ਦੀ।

ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਮਨੇਹਰ ਦੀ ਏ.ਸੀ. ਆਰ. ਖਰਾਬ ਕਰ ਦਿੱਤੀ ਹੈ। ਕਮਿਸ਼ਨਰ ਸਾਹਿਬ ਉਸ ਦੀ ਬਦਲੀ ਲਈ ਰਾਜ਼ੀ ਹੋ ਗਏ ਸਨ। ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਕਮਿਸ਼ਨਰ ਸਾਹਿਬ ਨੂੰ ਦਸਿਐ, ਇਸ ਇਕ ਗੰਦੀ ਮੱਛਲੀ ਨੇ ਸਾਰਾ ਤਲਾਬ ਗੰਦਾ ਕਰ ਦਿਤੈ। ਸੁਰਿੰਦਰ ਦੀਆਂ ਵੀ ਸਾਰੀਆਂ ਪੁਰਾਣੀਆਂ ਪੜਤਾਲਾਂ ਮੁੜ ਖੁੱਲ੍ਹ ਗਈਆਂ ਨੇ। ਉਸ ਨੂੰ ਸਸਪੈਂਡ ਕਰਨ ਦੇ ਬਹਾਨੇ ਲੱਭਣ ਲਈ ਮੁਰਦੇ ਉਖੇੜ ਲਏ ਗਏ ਨੇ।

ਚੁੱਪ ਕਰਿਆ ਰਮੇਸ਼ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਆਪਣੇ ਨਾਲ ਤੁਲਨਾ ਕਰਦਾ ਰਿਹਾ। ਉਸ ਨੇ ਤਾਂ ਸਾਹਿਬ ਵਿਰੁੱਧ ਕੋਈ ਗੁਸਤਾਖੀ ਨਹੀਂ ਕੀਤੀ। ਅੱਜ ਤਕ ਸਾਰੇ ਬਿੱਲ ਚੁਕਾਏ ਨੇ। ਮਨੇਹਰ ਤੇ ਸੁਰਿੰਦਰ ਕੁਝ ਵੀ ਕਰਨ, ਉਸ ਦਾ ਕੀ ਵਾਸਤਾ ?

"ਉੱਝ ਆਨੇ-ਬਹਾਨੇ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਮੈਨੂੰ ਵੀ ਤਾੜ ਦਿਤੇ ! ਕਹਿੰਦਾ ਜੇ ਕਮਾਈ ਵਾਲੀ ਸੀਟ 'ਤੇ ਕੰਮ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦਾ ਤਾਂ ਸਟੋਰ ਕੀਪਰ ਲਾ ਦਿੰਨੈ। ਮੈਨੂੰ ਡਰਪੇਕ ਬੰਦਿਆਂ ਦੀ ਲੋੜ ਨਹੀਂ। ਸਟੈਨੇ ਨੂੰ ਸ਼ਾਇਦ ਆਰਡਰ ਡਿਕਟੇਟ ਵੀ ਹੋ ਗਿਆ ਹੋਵੇ...ਕੀ...ਕਰੀਏ...? ਕਿਧਰ ਜਾਈਏ...?"

ਜਗਤਾਰ ਲੇਲੜੀਆਂ ਕੱਢਦਾ ਰਿਹਾ। ਰਮੇਸ਼ ਚੁੱਪ-ਚਾਪ ਉਸ ਦੇ ਚਿਹਰੇ ਦੇ ਬਦਲਦੇ ਪੈਂਤੜੇ ਤੱਕਦਾ ਰਿਹਾ।

ਚਿਹਰੇ ਤੋਂ ਤਿਲਕੀ ਨਜ਼ਰ ਜਦੋਂ ਜਗਤਾਰ ਦੀ ਜੇਬ 'ਤੇ ਆ ਕੇ ਟਿਕੀ, ਰਮੇਸ਼ ਸੁੰਨ ਹੋ ਗਿਆ। ਤਰੋੜ ਮਰੋੜ ਕੇ ਪਾਇਆ ਸੈਂ ਦਾ ਨੇਟ ਬਾਹਰ ਨੂੰ ਝਾਕ ਰਿਹਾ ਸੀ।

"ਮੈਂ ਇਹ ਮੰਗੇ ਨਹੀਂ....ਕੋਈ ਗੱਲੇ-ਗੱਲੀ ਮੇਰੀ ਜੇਬ 'ਚ ਪਾ ਗਿਆ...ਮੈਂ ਸੋਚਿਆ ਇਨਸਪੈਕਸ਼ਨ ਦਾ ਖਰਚਾ ਨਿਕਲ ਜੂ...ਕੋਈ ਬਿੱਲ ਉਤਰ ਜੂ..."

ਜਗਤਾਰ ਇਉਂ ਤਤਲਾ ਉਠਿਆ ਜਿਵੇਂ ਚੋਰੀ ਕਰਦਾ ਫੜਿਆ ਗਿਆ ਹੋਵੇ।

ਰਮੇਸ਼ ਦੀ ਜ਼ਬਾਨ ਵੀ ਤਾਲੂਏ ਨਾਲ ਚਿਪਕ ਗਈ। ਸਾਹਿਬ ਉਸ ਨੂੰ ਵੀ ਕਈ ਵਾਰ ਝਿੜਕ ਚੁੱਕਾ ਸੀ। ਗਲਤੀਆਂ

ਕੱਢ ਕੱਢ ਉਸ ਦੀ ਨੇਟਿੰਗ ਲਾਲ ਕਰ ਦਿੰਦਾ ਹੈ।

ਮਨੇਹਰ ਖਾੜਕੂ ਹੈ। ਸਾਹਿਬ ਨੂੰ ਸਿੱਧਾ ਕਰ ਦੇਵੇਗਾ। ਸੁਰਿੰਦਰ ਵੀ...। ਪਰ ਉਹ ਕੀ ਕਰੇ ? ਬਦਲੀ ਕਰਾ ਕੇ ਕਿੱਥੇ ਜਾਏਗਾ ? ਉਹ ਸੜਿਆਂਦ ਹਰ ਥਾਂ ਉਸ ਦਾ ਸਵਾਗਤ ਕਰੇਗੀ। ਸ਼ਾਰਕਾਂ ਦੇ ਸਮੁੰਦਰ ਵਿਚ ਛੋਟੀ ਮੱਛੀ ਦਾ ਕੀ ਵੱਟੀ ਦਾ ਹੈ। ਉੱਪਰ ਉੱਠੇਗੀ, ਸ਼ਾਰਕ ਖਾਣਗੇ। ਨੀਚੇ ਜਾਏਗੀ, ਦਲਦਲ ਵਿਚ ਫਸੇਗੀ।

ਇਕ ਵਾਰ ਦਿਲ ਕੀਤਾ, ਮਨੇਹਰ ਹੋਰਾਂ ਦੀ ਢਾਈ ਵਿਚ ਹੀ ਰਲ ਜਾਏ। ਅੱਗੇ ਉਹ ਕਿਹੜਾ ਜਗੀਰਦਾਰਾਂ ਦੇ ਜੰਮਿਐ। ਐਥੇ ਸੈਥੇ ਹੋ ਕੇ ਬੀ.ਏ. ਕੀਤੀ ਤਾਂ ਇੱਥੇ ਅਟਕ ਸਕਿਆ।

ਸਟੈਨੇ ਡਿਕਟੇਸ਼ਨ ਲੈ ਕੇ ਆਪਣੇ ਕਮਰੇ ਵਿਚ ਆ ਗਿਆ ਸੀ। ਉਸ ਦੀਆਂ ਟਾਈਪ-ਰਾਈਟਰ 'ਤੇ ਨੱਚਦੀਆਂ ਉਂਗਲਾਂ ਦੀ ਅਵਾਜ਼ ਵਿਚੋਂ ਉਸ ਨੂੰ ਕਈ ਹੁਕਮ ਸੁਣਾਈ ਦੇਣ ਲੱਗੇ। ਕੋਈ ਝੂਠੀ ਸੋਚੀ ਇਨਕੁਆਇਰੀ, ਸਸਪੈਨਸ਼ਨ, ਬਰਖਾਸਤੀ। ਭੁੱਖ ਨੰਗ ਅਤੇ ਦਰ-ਦਰ ਦੀਆਂ ਠੇਹਕਰਾਂ...।

"ਲਓ ਸਾਹਿਬ। " ਆਖਦੇ ਸੇਵਾਦਾਰ ਨੇ ਵੀਹ ਦੇ ਨੇਟ 'ਤੇ ਰੱਖੀਆਂ ਡੱਬੀਆਂ ਉਸ ਨੂੰ ਪੇਸ਼ ਕੀਤੀਆਂ।

ਰਮੇਸ਼ ਨੇ ਇਕ ਵਾਰ ਫੇਰ ਜਗਤਾਰ ਦੀ ਜੇਬ 'ਚ ਲਿਸ਼ਕਦੇ ਨੇਟ ਵੱਲ ਤੱਕਿਆ। ਕੰਨਟੀਨ ਦਾ ਬਿੱਲ ਇਨਸਪੈਕਸ਼ਨ ਦਾ ਖਰਚਾ, ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਨਰਾਜ਼ਗੀ ਵਾਰੀ-ਵਾਰੀ ਸਭ ਦੀਆਂ ਅੱਖਾਂ ਅੱਗੋਂ ਲੰਘੇ। ਜਗਤਾਰ ਨੇ ਸਾਰੀ ਹਿੰਮਤ ਬਟੋਰ ਕੇ ਡੱਬੀ ਹੇਠੋਂ ਵੀਹ ਦਾ ਨੇਟ ਕੱਢਿਆ ਤੇ ਚੁਪਕੇ ਜਿਹੇ ਰਮੇਸ਼ ਦੀ ਜੇਬ 'ਚ ਪਾ ਦਿੱਤਾ।

"ਭੁੱਖੇ ਤਾਂ ਨੀ ਮਰਨਾ...ਜੇ ਹੋਊ ਦੇਖੀ ਜਾਊ।"

ਰਮੇਸ਼ ਬੁੱਤ ਬਣਿਆਂ ਰਿਹਾ। ਉਸ ਨੂੰ ਲੱਗਿਆ, ਹਫਤਾ ਪਹਿਲਾਂ ਉੱਠਿਆ ਵਾ-ਵਰੇਲਾ ਤਾਂ ਕਦੋਂ ਦਾ ਲੰਘ ਚੁੱਕਾ ਹੈ। ਸੁੱਕੇ ਪੱਤੇ ਝੜ ਕੇ ਉੱਡ ਗਏ ਹਨ। ਬਾਕੀ ਸਭ ਕੁਝ ਪਹਿਲਾਂ ਵਾਂਗ ਹੀ ਤਾਂ ਹੈ। ਸਮੁੰਦਰ 'ਚ ਰਹਿ ਕੇ ਮਗਰਮੱਛ ਨਾਲ ਵੈਰ ਲੈਣਾ ਫਜ਼ੂਲ ਹੈ।

ਦਿਲ ਕਰੜਾ ਕਰ ਕੇ ਬਾਕੀ ਬਚਦੀਆਂ ਕਾਪੀਆਂ ਉਸ ਨੇ ਦਰਾਜ਼ ਵਿਚ ਸੁੱਟ ਲਈਆਂ।

ਨਵੀਂ ਡੱਬੀ ਵਿਚੋਂ ਸਿਗਰਟ ਕੱਢ ਕੇ ਸੁਲਗਾਈ ਅਤੇ ਮੇਜ਼ 'ਤੇ ਲੱਤਾਂ ਰੱਖ ਕੇ ਉਹ ਵੀ ਨਵੀਂ ਅਸਾਮੀ ਦੀ ਉਡੀਕ ਕਰਨ ਲੱਗਾ।

## ਠੇਸ ਸਬੂਤ

ਜੰਗੀਰ ਸਿੰਘ ਵਰਗਾ ਹੀ ਸਿੱਧਾ ਸਾਧਾ ਸੀ, ਉਸ ਦਾ ਕੇਸ, ਨਾ ਗਵਾਹਾਂ ਦੇ ਬਿਆਨਾਂ 'ਚ ਕਈ ਵਿੰਗ ਵਲ, ਨਾ ਕੋਈ ਕਾਨੂੰਨੀ ਉਲਝਣ।

ਬਹਿਸ ਸੁਣਦਿਆਂ-ਸੁਣਦਿਆਂ ਹੀ ਮੀਤਪਾਲ ਨੂੰ ਮੁਲਜ਼ਮ ਨੂੰ ਸਜ਼ਾ ਸੁਣਾਉਣ ਦਾ ਮਨ ਬਣਾਉਣ ਵਿਚ ਕੋਈ ਦਿੱਕਤ ਮਹਿਸੂਸ ਨਹੀਂ ਸੀ ਹੋਈ। ਪਰ ਉਸ ਸੰਤ ਸੁਭਾਅ ਦਾ ਆਦਮੀ ਨੇ ਪਤਾ ਨਹੀਂ ਕੀ ਟੂਣਾ ਕਰਾਇਆ ਸੀ, ਜਦੋਂ ਵੀ ਉਸ ਦੇ ਫੈਸਲੇ ਦਾ ਵਕਤ ਆਉਂਦਾ, ਕੋਈ ਨਾ ਕੋਈ ਅਜੀਬ ਘਟਨਾ ਘਟ ਜਾਂਦੀ। ਜੱਜ ਹੁੰਦਿਆਂ ਵੀ ਮੀਤਪਾਲ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਮੁਲਜ਼ਮ ਸਮਝਣ ਲੱਗਦਾ ਅਤੇ ਉਸ ਦੀ ਜੁਬਾਨ ਜੰਗੀਰ ਨੂੰ ਮੁਲਜ਼ਮ ਕਹਿਣ ਤੋਂ ਥਥਲਾਉਣ ਲੱਗਦੀ।

ਫੈਸਲੇ ਲਈ ਰੱਖੀ ਇਹ ਚੈਂਬੀ ਤਾਰੀਖ ਸੀ। ਹੋਰ ਟਾਲ-ਮਟੋਲ ਮਜਿਸਟਰੇਟ ਦੀ ਸ਼ੋਹਰਤ ਨੂੰ ਧੱਬਾ ਲਾ ਸਕਦੀ ਸੀ। ਅਦਾਲਤ ਲੱਗਦਿਆਂ ਹੀ ਉਸ ਨੇ ਜੰਗੀਰ ਸਿੰਘ ਵਾਲੀ ਮਿਸਲ ਚੁੱਕੀ। ਫੈਸਲਾ ਸੁਣਾਉਣ ਲਈ ਉਸ ਨੂੰ ਹਾਕ ਮਰਵਾ ਕੇ ਮਿਸਲ ਦੇ ਵਰਕੇ ਇਧਰ-ਉਧਰ ਕਰਨ ਲੱਗਾ।

ਬੜੀ ਸਧਾਰਣ ਜਿਹੀ ਕਹਾਣੀ ਸੀ। ਚਾਰ ਜਵਾਕਾਂ ਦੇ ਬਾਪ ਕੋਲ ਕੇਵਲ ਤਿੰਨ ਏਕੜ ਜ਼ਮੀਨ ਸੀ। ਪਹਿਲਾਂ ਮਾਪਿਆਂ ਦੀ ਤੇ ਫਿਰ ਆਪਣੀ ਕਬੀਲਦਾਰੀ ਦਾ ਭਾਰ ਢੋਂਦਾ-ਢੋਂਦਾ, ਉਹ ਹੰਭ ਗਿਆ ਸੀ। ਕਦੇ ਛੋਟੀ ਭੈਣ ਦਾ ਵਿਆਹ, ਮਸਾਂ-ਮਸਾਂ ਜੰਮੇ ਦੀ ਛੁੱਟੀ ਅਤੇ ਕਦੇ ਵਿਚਕਾਰਲੀ ਭਾਣਜੀ ਦੀ ਛਕ। ਕਦੇ ਹੜ੍ਹ, ਕਦੇ ਬੀਜ, ਕਦੇ ਖਾਦਾਂ ਅਤੇ ਕਦੇ ਮਾਮਲੇ, ਮੁੰਡਾ ਛੋਟਾ ਸੀ ਤੇ ਜ਼ਮੀਨ ਥੋੜ੍ਹੀ। ਨਾ ਸੀਰੀ ਰੱਖ ਸਕਦੈ। ਨਾ ਮੋਟਰ ਲਗਵਾ ਸਕਦੈ, ਨਾ ਟਰੈਕਟਰ ਖਰੀਦ ਸਕਦੈ। ਕਦੇ ਇੰਜਣ ਲਈ ਤੇਲ, ਕਦੇ ਟਰੈਕਟਰ ਦਾ ਕਿਰਾਇਆ ਅਤੇ ਕੰਬਾਇਨ ਦੀ ਵਢਾਈ, ਹਰ ਵਾਰੀ ਆੜ੍ਹਤੀਆਂ ਦੀ ਬਹੀ ਦਾ ਨਵਾਂ ਵਰਕਾ ਕਾਲਾ ਹੁੰਦਾ। ਵੱਡੀ ਧੀ ਦੇ ਸਿਲੇ ਅਤੇ ਛੋਟੀ ਦੀ ਛੂਛਕ ਨੇ ਤਾਂ ਉਹਦਾ ਧੂੰਆਂ ਹੀ ਕੱਢ ਦਿੱਤਾ। ਬਿਨਾਂ ਜ਼ਮੀਨ ਗਹਿਣੇ ਕਰਾਏ ਆੜ੍ਹਤੀਆਂ ਨੇ ਧੇਲਾ ਨਾ ਦਿੱਤਾ।

ਡੁੱਬਦੇ ਜੰਗੀਰ ਨੂੰ ਬਦਲ ਕੇ ਆਏ ਨਵੇਂ ਪਟਵਾਰੀ ਨੇ ਤਿਣਕੇ ਦਾ ਸਹਾਰਾ ਬਣ ਕੇ ਬਚਾਅ ਲਿਆ। ਉਹ ਪਟਵਾਰੀ ਘੱਟ ਤੇ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਬਾਹਰਲੇ ਮੁਲਕ ਭੇਜਣ ਦਾ ਕੰਮ ਜ਼ਿਆਦਾ ਕਰਦਾ। ਜਿਹੜੇ ਪਿੰਡ ਵੀ ਜਾਂਦਾ, ਅੱਧਾ ਪਿੰਡ ਬਾਹਰ ਨੂੰ ਤੇਰ ਦਿੰਦਾ। ਕਿਸੇ ਨੂੰ ਅਮਰੀਕਾ, ਕਿਸੇ ਨੂੰ ਕਨੇਡਾ ਅਤੇ ਕਿਸੇ ਨੂੰ ਇਰਾਨ। ਕਈ ਕੱਖ ਤੋਂ ਲੱਖ ਹੋ ਗਏ। ਜੰਗੀਰ ਦੇ ਕਾਗਜ਼ ਪੱਤਰ ਫਰੋਲ ਕੇ ਭਰਨ ਗਏ ਜੰਗੀਰ ਨੂੰ ਉਸ ਨੇ ਇਕ ਦਿਨ ਸਮਝਾਇਆ।

"ਕਾਹਨੂੰ ਭੋਂ ਨਾਲ ਟੱਕਰਾਂ ਮਾਰਦੈਂ। ਦੇ ਸਾਲ ਵੀ ਬਾਹਰ ਲਾ ਲਏਂ ਤਾਂ ਬਾਰੇ ਨਿਆਰੇ ਹੋ ਜਾਣਗੇ। ਨਾਲੇ ਜ਼ਮੀਨਾਂ ਛੁੱਟ ਜਾਣਗੀਆਂ ਨਾਲੇ ਕਰਜ਼ਾ ਲਹਿ ਜਾਊ।"

ਜੰਗੀਰ ਦੇ ਖਾਨੇ ਪੈ ਗਈ। ਜ਼ਮੀਨ 'ਚੋਂ ਤਾਂ ਦੇ ਵਕਤ ਦੀ ਰੋਟੀ ਵੀ ਨਸੀਬ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦੀ। ਇਥੇ ਸ਼ਰੀਕਾਂ ਤੋਂ ਡਰਦਾ ਦਿਹਾੜੀ ਵੀ ਨਹੀਂ ਕਰ ਸਕਦਾ। ਬਾਹਰਲੇ ਮੁਲਕ ਵਿਚ ਚਾਹੇ ਕਿਸੇ ਦੀਆਂ ਟੱਟੀਆਂ ਚੁੱਕਦੇ ਰਹੇ, ਕਿਹੜਾ ਕਿਸੇ ਨੇ ਦੇਖਣ ਆਉਣੈ।

ਲੀਬੀਆ ਜਾਣ ਦਾ ਪੰਦਰਾਂ ਹਜ਼ਾਰ ਲੱਗਦਾ ਸੀ। ਕਰਜ਼ਾ ਲੈ ਕੇ ਵੀ ਦਸ ਹਜ਼ਾਰ ਤੋਂ ਵੱਧ ਦੇਣ ਨੂੰ ਤਿਆਰ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਇਹ ਵੀ ਪੁਰਾਣਾ ਲਿਹਾਜ਼ ਕਰ ਕੇ, ਨਹੀਂ ਤਾਂ ਦਾਹੜੀ ਨਾਲੋਂ ਮੁੱਛਾਂ ਵੱਡੀਆਂ ਹੋਈਆਂ ਪਈਆਂ ਸਨ। ਬਾਕੀ ਦਾ ਜ਼ਿੰਮਾ

ਪਟਵਾਰੀ ਨੇ ਲਿਆ ਤਾਂ ਕੰਮ ਬਣਿਆ। ਉਹਦਾ ਬੈਂਕ ਵਾਲਿਆਂ ਨਾਲ ਖਾਣ-ਪੀਣ ਸੀ। ਆਪੇ ਮੱਝਾਂ ਖਰੀਦਣ ਲਈ ਕਰਜ਼ਾ ਮਨਜ਼ੂਰ ਕਰਾ ਦੇਵੇਗਾ।

ਪੰਜ ਹਜ਼ਾਰ ਦੀ ਨੈਕਰੀ ਦੇ ਸੁਫਨੇ ਲੈਂਦਾ ਜੰਗੀਰ ਧੜਾਧੜ ਖਾਲੀ ਕਾਗਜ਼ਾਂ 'ਤੇ ਅੰਗੂਠੇ ਲਾਉਂਦਾ ਰਿਹਾ। ਪਟਵਾਰੀ ਕਿਸੇ ਨੂੰ ਪੰਜ ਦੇਵੇ ਜਾਂ ਪੰਜਾਹ, ਉਸ ਨੇ ਕਦੇ ਨਹੀਂ ਪੁੱਛਿਆ। ਸੱਤ ਦੀ ਥਾਂ ਪੰਜ ਹਜ਼ਾਰ ਘਰ ਲਿਆਇਆ, ਪਟਵਾਰੀ ਉਸ ਨੂੰ ਰੱਬ ਵਰਗਾ ਲੱਗਾ ਸੀ।

ਲੀਬੀਆ ਦੀ ਥਾਂ ਜਦੋਂ ਕਾਬਲ ਦੀਆਂ ਜੇਲ੍ਹਾਂ ਵਿਚ ਧੱਕੇ ਖਾ ਕੇ ਉਹ ਘਰ ਮੁੜਿਆ ਤਾਂ ਉਸ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਦੇਸ਼ ਦੀ ਪੁਲਿਸ ਨੇ ਘੇਰ ਲਿਆ। ਜੇ ਟਰੈਵਲ ਏਜੰਟਾਂ ਨੇ ਜੰਗੀਰ ਸਿੰਘ ਨਾਲ ਧੋਖਾ ਕੀਤਾ ਸੀ ਤਾਂ ਜੰਗੀਰ ਸਿੰਘ ਨੇ ਬੈਂਕ ਨਾਲ ਕਰਜ਼ਾ ਲੈਣ ਸਮੇਂ ਜਿਹੜੀ ਜਮ੍ਹਾਂਬੰਦੀ ਕਾਗਜ਼ਾਂ ਨਾਲ ਲਾਈ ਗਈ ਸੀ, ਉਸ ਮੁਤਾਬਕ ਜੰਗੀਰ ਜ਼ਮੀਨ ਦਾ ਬੇਦਾਗ ਮਾਲਕ ਸੀ। ਅਸਲੀਅਤ ਇਹ ਸੀ ਕਿ ਉਸ ਦੀ ਜਮ੍ਹਾਂਬੰਦੀ ਰਹਿਣ ਦੇ ਇੰਤਕਾਲਾਂ ਨਾਲ ਸੂਰੀ ਹੋਈ ਪਈ ਸੀ। ਮੱਝਾਂ ਖਰੀਦਣ ਦੀਆਂ ਰਸੀਦਾਂ ਵੀ ਜਾਅਲੀ, ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਉਸ ਨੇ ਬੈਂਕ ਨੂੰ ਠੱਗਿਆ ਸੀ।

ਕਿਸੇ ਵੀ ਢੰਗ ਨਾਲ ਪੈਸੇ ਮੁੜਦੇ ਨਜ਼ਰ ਆਉਂਦੇ ਤਾਂ ਸ਼ਾਇਦ ਬੈਂਕ ਵਾਲੇ ਪਰਚਾ ਦਰਜ ਕਰਾਂਦੇ। ਜਦੋਂ ਝੂਠੀਆਂ ਰਿਪੋਰਟਾਂ ਕਰਨ ਕਰਕੇ ਜੰਗੀਰ ਦੇ ਬਰਾਬਰ ਖਲੋਣ ਦਾ ਖਤਰਾ ਦਿੱਸਣ ਲੱਗਾ ਤਾਂ ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਇਹ ਕਦਮ ਚੁੱਕਣਾ ਪਿਆ। ਆਪਣੇ ਪਾਲੇ ਤੋਂ ਡਰਦਿਆਂ ਨੇ ਗਵਾਹੀਆਂ ਵੀ ਵੱਧ ਚੜ੍ਹ ਕੇ ਦਿੱਤੀਆਂ।

ਆਪਣੀ ਸਫ਼ਾਈ ਲਈ ਜੰਗੀਰ ਸਿੰਘ ਕੋਲ ਇਕ ਰਟ ਸੀ। ਕਾਗਜ਼ਾਂ ਪੱਤਰਾਂ ਦਾ ਪਟਵਾਰੀ ਨੂੰ ਪਤਾ ਸੀ। ਉਹ ਤਾਂ ਉਸ ਦੇ ਵਿਸ਼ਵਾਸ ਵਿਚ ਅੰਨ੍ਹਾ ਹੋਇਆ ਅੰਗੂਠੇ 'ਤੇ ਅੰਗੂਠਾ ਲਾਉਂਦਾ ਰਿਹਾ। ਸਗੋਂ ਉਸ ਦਾ ਦੋ ਹਜ਼ਾਰ ਬੈਂਕ ਵਾਲਿਆਂ ਨੇ ਖਾਧਾ ਸੀ। ਕਾਗਜ਼ੀ ਸਬੂਤ ਉਸ ਕੋਲ ਇਕ ਵੀ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਜ਼ਬਾਨੀ ਗੱਲਾਂ ਦੀ ਕਾਨੂੰਨ ਦੀ ਨਜ਼ਰ ਵਿਚ ਕੋਈ ਅਹਿਮੀਅਤ ਨਹੀਂ।

ਜੰਗੀਰ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਉਡੀਕਦਾ ਮੀਤਪਾਲ ਸੋਚ ਰਿਹਾ ਸੀ, ਚੰਗਾ ਹੁੰਦਾ ਜੇ ਉਹ ਪਹਿਲੇ ਦਿਨ ਹੀ ਫ਼ੈਸਲਾ ਸੁਣਾ ਦਿੰਦਾ। ਇੰਨੇ ਦਿਨ ਮਾਨਸਿਕ ਤਨਾਓ 'ਚ ਤਾਂ ਨਾ ਰਹਿਣ ਪੈਂਦਾ। ਉਸ ਦਿਨ ਉਸ ਨੇ ਕਿਸੇ ਹੋਰ ਫ਼ੈਸਲੇ ਨੂੰ ਤਰਜੀਹ ਦਿੱਤੀ ਸੀ। ਦੋਵੇਂ ਪਾਰਟੀਆਂ ਤਕੜੀਆਂ ਸਨ। ਉਸੇ ਦਿਨ ਫ਼ੈਸਲੇ ਨਾ ਸੁਣਾਉਂਦਾ ਤਾਂ ਕਿਸੇ ਪਾਸਿਉਂ ਦੀ ਦਬਾ ਪੈ ਸਕਦਾ ਸੀ।

ਅਗਲੇ ਦਿਨ ਦੇਸ਼ ਦੇ ਮੁਖੀ ਦੇ ਖਿਲਾਫ਼ ਪੜਤਾਲ ਕਰ ਰਹੀ ਪਾਰਲੀਮਾਨੀ ਕਮੇਟੀ ਦੀ ਰਿਪੋਰਟ ਵੱਡੀਆਂ-ਵੱਡੀਆਂ ਸੁਰਖੀਆਂ ਵਿਚ ਛਪੀ ਸੀ। ਮੁਖੀ ਅਤੇ ਉਸ ਦੇ ਸਹਿਯੋਗੀਆਂ ਨੂੰ 64 ਕਰੋੜ ਡਕਾਰਨ ਦੇ ਦੇਸ਼ ਤੋਂ ਬਾਇੱਜ਼ਤ ਬਰੀ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ ਸੀ।

ਰਿਪੋਰਟ ਪੜ੍ਹਦਿਆਂ-ਪੜ੍ਹਦਿਆਂ ਅਖ਼ਬਾਰ ਤੇ ਛਪੇ ਕਾਲੇ ਅੱਖਰ ਛਾਈਂ-ਮਾਈਂ ਹੋ ਜਾਂਦੇ। ਉਹਨਾਂ ਦੀ ਥਾਂ ਦੋ ਅਕਸ ਅੱਖਾਂ ਅੱਗੇ ਆ ਖੜੋਂਦੇ। ਪਹਿਲਾ ਸੀ ਹੱਟੇ-ਕੱਟੇ ਚਿੱਟ ਕੱਪੜੀਏ ਦੇਸ਼ ਦੇ ਮੁੱਖੀ ਦਾ, ਜਿਹੜਾ ਪੰਤਾਲੀਆਂ ਦਾ ਹੋ ਕੇ ਵੀ ਪੈਂਤੀਆਂ ਦਾ ਲੱਗਦਾ ਸੀ। ਦੂਜਾ ਸੀ ਮਾੜਚੂ ਜਿਹੇ, ਅੰਦਰ ਧੱਸੀਆਂ ਅੱਖਾਂ ਵਾਲੇ ਜੰਗੀਰ ਦਾ, ਜਿਹੜਾ ਪੰਤਾਲੀਆਂ ਦਾ ਹੋ ਕੇ ਪੈਂਠਾਂ ਦਾ ਲੱਗਦਾ ਸੀ। ਦੋਹਾਂ ਵਿਚ ਜ਼ਮੀਨ ਅਸਮਾਨ ਦਾ ਫਰਕ ਸੀ। ਇਕ ਨੂੰ ਵਿਰਾਸਤ ਵਿਚ ਹਕੂਮਤ ਮਿਲੀ ਸੀ ਅਤੇ ਦੂਜੇ ਨੂੰ ਭੁੱਖੇ ਨੰਗ। ਪਹਿਲੇ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਖਿਲਾਫ਼ ਪੜਤਾਲ ਕਰਨ ਵਾਲੇ ਜੱਜਾਂ ਦੀ ਚੋਣ ਕਰਨ ਦਾ ਸੰਵਿਧਾਨਕ ਹੱਕ ਹਾਸਲ ਸੀ ਅਤੇ ਦੂਜੇ ਨੂੰ ਇਹ ਵੀ ਨਹੀਂ ਪਤਾ ਕਿ ਜੱਜ ਦੀ ਕੋਠੀ ਨੂੰ ਕਿਹੜਾ ਰਾਹ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਪਹਿਲੇ ਕੋਲ ਇਸ ਹੱਕ ਨੂੰ ਸੁਚੱਜੇ ਢੰਗ ਨਾਲ ਵਰਤਣ ਲਈ ਤੌਰ ਤਰੀਕੇ ਦੱਸਣ ਦੀ ਮਾਹਿਰਾਂ ਦੀ ਵੱਡੀ ਕਤਾਰ ਸੀ ਅਤੇ ਦੂਜੇ ਕੋਲ ਰੱਬ ਤੇ ਭਰੋਸਾ ਰੱਖਣ



ਵਾਲੇ ਭਗਤਾਂ ਦੀ। ਪਹਿਲੇ ਨੇ ਮਾਹਿਰਾਂ ਦੀ ਸਲਾਹ 'ਤੇ ਆਪਣੇ ਠੰਮ੍ਹੇ ਦੇ ਸਹਾਰੇ ਖੜੇ ਚਹੇਤਿਆਂ ਨੂੰ ਚੁਣ ਚੁਣ ਜੱਜਾਂ ਦੀਆਂ ਕੁਰਸੀਆਂ 'ਤੇ ਬਿਠਾਇਆ। ਮੁੱਖੀ ਨੂੰ ਚਿੱਟਾ ਦੁੱਧ ਸਾਬਤ ਕਰਨ ਲਈ ਅੱਡੀ ਚੋਟੀ ਦਾ ਜ਼ੋਰ ਲਾਉਣਾ ਉਹਨਾਂ ਦਾ ਪਹਿਲਾ ਫ਼ਰਜ਼ ਸੀ। ਦੂਜੇ ਨੂੰ ਮਾਲਾ ਦੇ ਮਣਕੇ ਫੇਰਨ ਤੋਂ ਬਿਨਾਂ ਕੁਝ ਵੀ ਪਤਾ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਮੁਖੀ ਦੇ ਗਵਾਹ ਮੁਖੀ ਦੇ ਘਪਲੇ ਵਿਚ ਸ਼ਾਮਲ ਸਨ ਅਤੇ ਜੰਗੀਰ ਸਿੰਘ ਦੇ ਗਵਾਹ ਜੰਗੀਰ ਸਿੰਘ ਦੇ ਘਪਲੇ ਵਿਚ। ਪਹਿਲਿਆਂ ਨੇ ਆਪਣੀਆਂ ਕੁਰਸੀਆਂ ਬਚਾਉਣ ਲਈ ਮੁਖੀ ਦੇ ਹੱਕ ਵਿਚ ਬੋਲਣਾ ਸੀ ਅਤੇ ਦੂਜਿਆਂ ਨੇ ਆਪਣੀਆਂ ਗਲਤੀਆਂ ਛੁਪਾਉਣ ਲਈ ਜੰਗੀਰ ਦੇ ਖਿਲਾਫ਼। ਦੂਜੇ ਦੇ ਖਿਲਾਫ਼ ਬੋਲਣ ਵਾਲੀਆਂ ਮਿਸਲਾਂ ਦੇ ਢੱਡ ਭਰਨ ਲਈ ਥਾਣੇਦਾਰ ਨੇ ਡੰਡੇ ਦੀ ਸਹਾਇਤਾ ਨਾਲ ਜੰਗੀਰ ਤੋਂ ਮਨਮਰਜ਼ੀ ਦੇ ਕਾਗ਼ਜ਼ਾਂ 'ਤੇ ਅੰਗੂਠੇ ਲਗਵਾਏ ਸਨ। ਪਹਿਲੇ ਖਿਲਾਫ਼ ਬੋਲਣ ਵਾਲੀਆਂ ਮਿਸਲਾਂ ਨੂੰ ਗੁੰਮ ਕਰਨ ਵਾਲਿਆਂ ਨੂੰ ਸਜ਼ਾ ਦੀ ਥਾਂ ਇਨਾਮ ਦੀ ਤਵੱਕੇ ਸੀ। ਪਹਿਲੇ ਕੋਲ ਆਪਣੇ ਖਿਲਾਫ਼ ਬੋਲਣ ਵਾਲਿਆਂ ਨੂੰ ਚੁੱਪ ਕਰਾਉਣ ਲਈ ਬੁਰਕੀਆਂ ਦਾ ਢੇਰ ਸੀ। ਬੁਰਕੀਆਂ ਨੂੰ ਨੱਕ ਮਾਰਨ ਵਾਲਿਆਂ ਲਈ ਸ਼ਿਕਾਰੀ ਕੁੱਤੇ। ਕਿਸੇ ਪਿੱਛੇ ਰਾਅ, ਕਿਸੇ ਪਿੱਛੇ ਇਨਕਮ ਟੈਕਸ ਅਤੇ ਕਿਸੇ ਪਿੱਛੇ ਵਿਦੇਸ਼ੀ ਮੁਦਰਾ ਐਕਟ। ਦੇਸ਼ੀ ਵਿਦੇਸ਼ੀ ਮਿੱਤਰਾਂ ਦੀ ਸਹਾਇਤਾ ਨਾਲ ਅਗਨੀ ਪ੍ਰੀਖਿਆ ਵਿਚੋਂ ਕੁੰਦਨ ਬਣ ਕੇ ਨਿਕਲਣਾ ਪਹਿਲੇ ਲਈ ਮਾਮੂਲੀ ਗੱਲ ਸੀ।

ਜੰਗੀਰ ਸਿੰਘ ਨੇ ਸ਼ਾਇਦ ਪਹਿਲੀ ਵਾਰੀ ਕਚਹਿਰੀ ਦੇਖੀ ਸੀ। ਅਦਾਲਤ 'ਚ ਵੜਦਿਆਂ ਹੀ ਉਹ ਗਵਾਹੀ ਗਾਂ ਵਾਂਗ ਭਵੰਤਰ ਜਾਂਦਾ, ਜੁੱਤੀ ਬਾਹਰ ਹੀ ਲਾਹ ਆਉਂਦਾ। ਹੱਥ ਜੋੜ ਕੇ ਬੈਠਦਾ। ਮੂੰਹ 'ਚ ਕਿਸੇ ਮੰਤਰ ਦਾ ਪਾਠ ਕਰਦਾ। ਉਸ ਨੂੰ ਪੱਕਾ ਯਕੀਨ ਸੀ ਕਿ ਜੱਜ ਤਾਂ ਰੱਬ ਦਾ ਰੂਪ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਦੁੱਧ ਨੂੰ ਦੁੱਧ ਅਤੇ ਪਾਣੀ ਨੂੰ ਪਾਣੀ ਨਿਤਾਰਦਾ ਹੈ। ਬੜੀਆਂ ਸੱਧਰਾਂ ਨਾਲ ਉਹ ਮੀਤਪਾਲ ਵੱਲ ਤੱਕਦਾ। ਉਸ ਦੀਆਂ ਅੱਖਾਂ ਜਿਵੇਂ ਤਰਲਾ ਲੈ ਕੇ ਆਖਦੀਆਂ, "ਤੂੰ ਇਨਸਾਫ਼ ਦੀ ਕੁਰਸੀ 'ਤੇ ਬੈਠਾ ਸਭ ਕੁਝ ਦੇਖ ਰਿਹੈਂ। ਮੈਂ ਬੇਕਸੂਰ ਹਾਂ।"

ਉਸ ਦਿਨ ਬੇਕਸੂਰ ਨੂੰ ਮੀਤਪਾਲ ਕਸੂਰਵਾਰ ਨਹੀਂ ਸੀ ਠਹਿਰਾ ਸਕਿਆ। ਸੋਚਦਾ ਰਿਹਾ ਜੇ ਚੌਹਟ ਕਰੋੜ ਨਾਲ ਦੇਸ਼ ਦੇ ਖ਼ਜ਼ਾਨੇ ਨੂੰ ਕੋਈ ਘਾਟਾ ਨਹੀਂ ਪਿਆ ਤਾਂ ਇਸ ਗਰੀਬ ਦੇ ਚੌਹਟ ਸੌ ਨਾਲ ਕਿਹੜਾ ਦੀਵਾਲਾ ਨਿਕਲ ਜਾਣਾ ਹੈ। ਫ਼ੈਸਲੇ ਲਈ ਹੋਰ ਤਾਰੀਖ਼ ਦੇਣ ਲਈ ਉਹ ਮਜਬੂਰ ਸੀ।

ਅਗਲੇ ਦਿਨਾਂ 'ਚ ਉਹ ਵਿਜੀਲੈਂਸ ਜੱਜ ਦੇ ਕੰਮਾਂ ਵਿਚ ਰੁੱਝਿਆ ਰਿਹਾ। ਉਹਨਾਂ ਦਾ ਫੇਨ ਆਇਆ ਸੀ। ਲੱਖ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਕਰਨ 'ਤੇ ਵੀ ਉਹਨਾਂ ਦੀ ਲਾਡਲੀ ਧੀ ਨੂੰ ਕਿਸੇ ਵੀ ਮੈਡੀਕਲ ਕਾਲਜ ਵਿਚ ਦਾਖਲਾ ਨਹੀਂ ਸੀ ਮਿਲਿਆ। ਹੁਣ ਇਕੋ ਹੱਲ ਸੀ। ਮੀਤਪਾਲ ਉਹਨਾਂ ਦੀ ਸਹਾਇਤਾ ਕਰ ਸਕਦਾ ਸੀ। ਇਸ ਸ਼ਹਿਰ ਵਿਚ ਵੀ ਇਕ ਮੈਡੀਕਲ ਕਾਲਜ ਸੀ। ਪ੍ਰਬੰਧਕੀ ਕਮੇਟੀ ਦੇ ਪ੍ਰਧਾਨ ਕੋਲ ਪੰਜ ਸੀਟਾਂ ਰਾਖਵੀਆਂ ਸਨ। ਉਹ ਜਿਸ ਨੂੰ ਮਰਜ਼ੀ ਦਾਖਲਾ ਦਿਵਾ ਦੇਵੇ।

ਮੀਤਪਾਲ ਦੇ ਪਹਿਲੇ ਸੁਨੇਹੇ ਹੀ ਪ੍ਰਧਾਨ ਭੱਜਾ ਆਇਆ। ਗੋਲੀ ਕਿਸਦੀ ਤੇ ਗਹਿਣੇ ਕਿਸਦੇ। ਇਹ ਤਾਂ ਕੀ, ਜੇ ਹੁਕਮ ਹੋਵੇ ਤਾਂ ਉਹ ਸਾਰਾ ਕਾਲਜ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਬੱਚਿਆਂ ਨਾਲ ਭਰ ਸਕਦੈ।

ਪ੍ਰਧਾਨ ਦੀ ਹਾਂ ਤੇ ਮੀਤਪਾਲ ਬੜਾ ਖੁਸ਼ ਹੋਇਆ। ਜੱਜ 'ਤੇ ਬੜਾ ਅਹਿਸਾਨ ਹੋਣ ਲੱਗਾ ਸੀ। ਸ਼ਰਮੇ-ਸ਼ਰਮੀ ਹੀ ਉਸ ਨੂੰ ਮੀਤਪਾਲ ਦੇ ਖਿਲਾਫ਼ ਚਲਦੀ ਇਨਕੁਆਇਰੀ ਫਾਈਲ ਕਰਨੀ ਪੈਂਦੀ ਹੈ। ਠੀਕ ਹੈ, ਇਮਪਰੂਵਮੈਂਟ ਟਰੱਸਟ ਦੇ ਪਲਾਟਾਂ ਦੀ ਕੀਮਤ ਲੱਖਾਂ ਵਿਚ ਹੈ। ਪਰ ਉਸ ਨੇ ਪਲਾਟ ਸਾਰੀਆਂ ਕਾਨੂੰਨੀ ਫਾਰਮੈਲਟੀਆਂ ਪੂਰੀਆਂ ਕਰਕੇ ਲਿਆ ਹੈ। ਇਸ ਦਾ ਕਿਸੇ ਕੋਲ ਕੀ ਸਬੂਤ ਹੈ ਕਿ ਉਸ ਨੇ ਟਰੱਸਟ ਦੇ ਚੇਅਰਮੈਨ ਦੇ ਕਿਸੇ ਰਿਸ਼ਤੇਦਾਰ ਨੂੰ ਕਿਸੇ ਕੇਸ ਵਿਚ ਫਾਇਦਾ ਪਹੁੰਚਾਇਆ ਹੈ।

ਵਿਦਾ ਹੁੰਦੇ ਪ੍ਰਧਾਨ ਨੇ ਜਦੋਂ ਇਕ ਛੋਟੀ ਜਿਹੀ ਸਿਫਾਰਸ਼ ਕੀਤੀ ਤਾਂ ਇਕ ਵਾਰ ਤਾਂ ਮੀਤਪਾਲ ਦਾ ਸਿਰ ਚਕਰਾ ਗਿਆ। ਉਸ ਦੇ ਜਵਾਬੀ ਦਾ ਮੁਕੱਦਮਾ ਮੀਤਪਾਲ ਦੀ ਅਦਾਲਤ ਵਿਚ ਚਲਦਾ ਸੀ, ਦਸਾਂ ਸਾਲਾਂ ਤੋਂ ਲਟਕ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਮੀਤਪਾਲ ਦੀ ਕਿਰਪਾ ਹੋ ਜਾਵੇ ਤਾਂ ਉਹ ਚੁਰਾਸੀ ਦੇ ਗੇੜ ਵਿਚੋਂ ਨਿਕਲ ਜਾਵੇ।

ਮੀਤਪਾਲ ਨੇ ਪ੍ਰਧਾਨ ਦੇ ਜਵਾਬੀ ਦੀ ਮਿਸਲ ਘੋਖੀ। ਜਦੋਂ ਕਾਕਾ ਜੀ ਨੇ ਕਰਜ਼ਾ ਲਿਆ, ਉਦੋਂ ਹੁਕਮਰਾਨ ਪਾਰਟੀ ਵਿਚ ਪ੍ਰਧਾਨ ਜੀ ਦੀ ਪੂਰੀ ਚੜ੍ਹਤ ਸੀ। ਉਸ ਦੇ ਮਿੱਤਰ ਮੰਤਰੀਆਂ ਨੇ ਕਰਜ਼ਿਆਂ ਦੇ ਖੁੱਲ੍ਹੇ ਗੱਫੇ ਵੰਡੇ। ਇਕ ਗੱਫਾ ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਹੱਥ ਵੀ ਆਇਆ। ਪੂਰੇ ਪੰਜਾਹ ਲੱਖ ਦਾ। ਕੀੜੇ ਮਾਰ ਦਵਾਈਆਂ ਦੇ ਕਾਰਖਾਨੇ ਲਈ। ਕਾਰਖਾਨੇ ਨੇ ਖੇਤੀਬਾੜੀ ਨੂੰ ਫਾਇਦਾ ਪਹੁੰਚਾਣਾ ਸੀ, ਇਸ ਲਈ ਚੌਥਾ ਹਿੱਸਾ ਸਬਸਿਡੀ ਸੀ। ਸਰਦਾਰ ਜੀ ਨੇ ਕਾਰਖਾਨਾ ਉਸਾਰਿਆ, ਨਾ ਕੱਚਾ ਮਾਲ ਖਰੀਦਿਆ ਅਤੇ ਨਾ ਉਤਪਾਦਨ ਸ਼ੁਰੂ ਕੀਤਾ। ਕਾਗ਼ਜ਼ੀ ਕਾਰਵਾਈ ਕਰਕੇ ਘਾਟਾ ਦਿਖਾ ਦਿੱਤਾ। ਹਿਸਾਬ ਬਰਾਬਰ ਕਰ ਦਿੱਤਾ। ਆਪਣੀ ਸਰਕਾਰ ਰਹਿੰਦੀ ਤਾਂ ਕਰਜ਼ਾ ਮੁਆਫ਼ ਕਰਾ ਲੈਂਦੇ। ਉਹ ਆਮ ਵਾਂਗ ਦੂਜੇ ਸਾਲ ਹੀ ਟੁੱਟ ਗਈ। ਵਿਰੋਧੀ ਕਦੋਂ ਛੱਡਦੇ ਨੇ ? ਉਹਨਾਂ ਪ੍ਰਧਾਨ ਨੂੰ ਜਲੀਲ ਕਰਨ ਲਈ ਜਵਾਬੀ ਨੂੰ ਕਚਹਿਰੀ ਲਿਆ। ਅੱਜ-ਕਲ੍ਹ ਪ੍ਰਧਾਨ ਜੀ ਦੀ ਨਵੀਂ ਸਰਕਾਰ ਨਾਲ ਵੀ ਠੀਕ ਹੈ। ਇਸੇ ਲਈ ਦਸਾਂ ਸਾਲਾਂ 'ਚ ਇਕ ਵੀ ਗਵਾਹ ਗਵਾਹੀ ਦੇਣ ਨਹੀਂ ਆਇਆ। ਉਂਝ ਵੀ ਕੁਝ ਗਵਾਹ ਰਿਟਾਇਰ ਹੋ ਕੇ ਘਰੋਂ-ਘਰੀ ਚਲੇ ਗਏ, ਬਾਕੀ ਤਰੱਕੀਆਂ ਕਰ-ਕਰ ਵੱਡੇ ਅਹੁਦਿਆਂ 'ਤੇ ਪੁੱਜ ਗਏ। ਮਜਿਸਟਰੇਟ ਦੀ ਕਚਹਿਰੀ 'ਚ ਖੜੇ ਕੇ ਵਕੀਲਾਂ ਦੇ ਉੱਟ-ਪਟਾਂਗ ਸਵਾਲਾਂ ਦਾ ਜਵਾਬ ਦੇਣਾ ਉਹਨਾਂ ਦੀ ਸ਼ਾਨ ਦੇ ਖਿਲਾਫ਼ ਸੀ।

ਇਹ ਕੰਮ ਮੀਤਪਾਲ ਲਈ ਐਖਾ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਉਸ ਦੀ ਅਦਾਲਤ ਵਿਚ ਇਹ ਸਭ ਤੋਂ ਪੁਰਾਣਾ ਕੇਸ ਸੀ। ਹਾਈਕੋਰਟ ਤਾਂ ਆਖਦਾ ਹੈ ਕਿ ਜੇ ਕੋਈ ਕੇਸ ਤਿੰਨ ਸਾਲ ਵੀ ਪੁਰਾਣਾ ਹੋ ਜਾਵੇ ਤਾਂ ਵੀ ਗਵਾਹੀਆਂ ਬੰਦ ਕਰਕੇ ਕੇਸ ਦਾ ਫੈਸਲਾ ਕਰ ਦਿਓ। ਇਹ ਤਾਂ ਦਸ ਸਾਲ ਪੁਰਾਣਾ ਸੀ। ਜੇ ਪੰਜਾਹ ਲੱਖ ਦਾ ਮਾਮਲਾ ਨਾ ਹੁੰਦਾ ਤਾਂ ਕਾਕਾ ਜੀ ਕਦੋਂ ਦੇ ਬਰੀ ਹੋ ਗਏ ਹੁੰਦੇ। ਵੱਡੀ ਰਕਮ ਤੋਂ ਡਰਦਿਆਂ ਕਿਸੇ ਮਜਿਸਟਰੇਟ ਨੇ ਗਵਾਹੀਆਂ ਬੰਦ ਕਰਨ ਦੀ ਹਿੰਮਤ ਨਹੀਂ ਕੀਤੀ।

ਸਾਧਾਰਨ ਹਾਲਾਤ ਹੁੰਦੇ ਤਾਂ ਮੀਤਪਾਲ ਵੀ ਗਵਾਹੀਆਂ ਬੰਦ ਕਰਨ ਦਾ ਖਤਰਾ ਮੁੱਲ ਨਾ ਲੈਂਦਾ। ਇਸ ਸਮੇਂ ਕੋਈ ਖਤਰਾ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਉਸ ਨੂੰ ਤਾਂ ਸਮਝ ਹੀ ਹੁਣ ਆਈ ਸੀ ਕਿ ਇਨਕੁਆਇਰੀ ਦੇ ਬਾਵਜੂਦ ਵੀ ਉਸ ਨੂੰ ਸੂਬੇ ਦੇ ਇਸ ਸਭ ਤੋਂ ਵਧੀਆ ਸਨਅਤੀ ਸ਼ਹਿਰ ਵਿਚ ਕਿਉਂ ਲਾਇਆ ਗਿਆ ਸੀ। ਉਹ ਇੰਨਾ ਬੁੱਧੂ ਨਹੀਂ ਸੀ ਕਿ ਜਸਟਿਸ ਦਾ ਇਸ਼ਾਰਾ ਨਾ ਸਮਝੇ। ਕਾਕਾ ਜੀ ਨੂੰ ਬਰੀ ਕਰਨ ਵਿਚ ਹੀ ਸਭ ਦਾ ਭਲਾ ਸੀ।

ਉਸ ਦਿਨ ਜਵਾਬੀ ਤਾਂ ਉਸ ਨੇ ਬਰੀ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਪਰ ਜੰਗੀਰ ਨੂੰ ਸਜ਼ਾ ਨਾ ਕਰ ਸਕਿਆ। ਜੇ ਜੰਗੀਰ ਗਵਾਹਾਂ ਨੂੰ ਨਹੀਂ ਖਰੀਦ ਸਕਿਆ ਤਾਂ ਉਸ ਦਾ ਕੀ ਕਸੂਰ ? ਜੇ ਉਸ ਦੇ ਗਵਾਹ ਦੀ ਪਹਿਲੀ ਪੇਸ਼ੀ ਹੀ ਉਸ ਦੇ ਖਿਲਾਫ਼ ਭੁਗਤ ਗਈ ਤਾਂ ਉਹ ਕੀ ਕਰੇ ?

ਇਕ ਵਾਰ ਫੇਰ ਉਸ ਨੂੰ ਫੈਸਲਾ ਟਾਲਣਾ ਪਿਆ ਸੀ।

ਅਗਲੇ ਦਿਨ ਵੀ ਭੁੱਲੇ ਨਹੀਂ ਸਨ।

ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਿਨਾਂ 'ਚ ਉਸ ਦਾ ਭਰਾ ਆਇਆ। ਨਾਲ ਇਕ ਸੇਠ ਨੂੰ ਲਿਆਇਆ। ਸੇਠ ਨੇ ਕਈ ਸਾਲ ਪਹਿਲਾਂ ਘਿਓ 'ਚ ਗਾਂ ਦੀ ਚਰਬੀ ਮਿਲਾ ਕੇ ਲੋਕਾਂ ਦਾ ਧਰਮ ਭਰਿਸ਼ਟ ਕੀਤਾ ਸੀ। ਜਦੋਂ ਇਹ ਗੱਲ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਪਤਾ ਲੱਗੀ ਤਾਂ ਸਾਰੇ ਦੇਸ਼ ਵਿਚ ਤਹਿਲਕਾ ਮੱਚ ਗਿਆ। ਜਲਸੇ ਹੋਏ, ਜਲੂਸ ਨਿਕਲੇ, ਪਾਰਲੀਮੈਂਟ ਅਤੇ ਅਸੈਂਬਲੀਆਂ ਵਿਚ ਜ਼ੋਰਦਾਰ ਭਾਸ਼ਣ ਹੋਏ।

ਧੜਾਧੜ ਘਿਓ ਦੇ ਸੈਪਲ ਭਰੇ ਗਏ। ਸੇਠ ਨੂੰ ਦੇਸ਼ ਦੀ ਸੁਰੱਖਿਆ ਲਈ ਬਣੇ ਕਾਨੂੰਨ ਅਧੀਨ ਦੇ ਸਾਲ ਅੰਦਰ ਰੱਖਿਆ ਗਿਆ। ਇਹ ਗੱਲਾਂ ਮਿਸਲ ਦੱਸਦੀ ਸੀ। ਸੇਠ ਕੁਝ ਹੋਰ ਕਹਿੰਦਾ ਸੀ। ਇਹ ਸਾਰਾ ਹੱਲਾ-ਗੁੱਲਾ ਝੂਠਾ ਸੀ। ਚਰਬੀ ਬਰਾਮਦ ਕਰਨ ਦਾ ਉਸ ਕੋਲ ਲਾਈਸੈਂਸ ਸੀ। ਇਹ ਇਕ ਕੇਂਦਰੀ ਮੰਤਰੀ ਨੇ ਲੈ ਕੇ ਦਿੱਤਾ ਸੀ। ਛੋਟੇ ਹੁੰਦੇ ਉਹ ਅਤੇ ਮੰਤਰੀ ਇਕੋ ਕਾਰਖਾਨੇ ਵਿਚ ਕੰਮ ਕਰਦੇ ਰਹੇ ਸਨ। ਮੰਤਰੀ ਸਿਆਸਤ ਦੀਆਂ ਪੌੜੀਆਂ ਚੜ੍ਹਦਾ ਰਿਹਾ ਅਤੇ ਉਸ ਦੇ ਸਹਾਰੇ ਸੇਠ ਸਰਮਾਏਦਾਰੀ ਦੀਆਂ। ਕਾਗ਼ਜ਼ ਪੱਤਰੀਂ ਚਾਰੇ ਸੇਠ ਹੀ ਮਾਲਕ ਹੁੰਦਾ ਸੀ, ਅਸਲ ਵਿਚ ਉਹ ਅੱਧ ਦਾ ਹਿੱਸੇਦਾਰ ਹੁੰਦਾ ਸੀ। ਹਿਸਾਬ ਕਿਤਾਬ 'ਚ ਉਹਨੂੰ ਥੋੜ੍ਹਾ ਜਿਹਾ ਸ਼ੱਕ ਕਾਹਦਾ ਹੋਇਆ, ਉਸ ਨੇ ਸੇਠ ਦੇ ਪੁੱਠੇ ਦਿਨ ਲਿਆ ਦਿੱਤੇ। ਸਾਰੇ ਦੰਗੇ ਫਸਾਦ ਉਸ ਦੇ ਇਸ਼ਾਰੇ 'ਤੇ ਹੋਏ। ਸੇਠ ਦੀ ਚੰਗੀ ਕਿਸਮਤ ਨੂੰ ਹੁਣ ਵਾ-ਵਰੋਲਾ ਲੰਘ ਚੁੱਕਾ ਹੈ। ਮੰਤਰੀ ਵੀ ਗੱਦੀ ਗੁਆ ਕੇ ਦਰਦਰ ਦੀਆਂ ਠੇਕਰਾਂ ਖਾਂਦਾ ਹੈ। ਬਾਕੀ ਸਾਰੇ ਕੇਸਾਂ ਵਿਚੋਂ ਉਹ ਬਰੀ ਹੋ ਚੁੱਕਾ ਹੈ, ਬੱਸ ਇਹੋ ਬਾਕੀ ਹੈ।

ਭਰਾ ਨੇ ਅੰਦਰ ਵੜ ਕੇ ਸਮਝਾਇਆ। ਸੇਠ ਸੁਪਰੀਮ ਕੋਰਟ ਦੇ ਉੱਚ ਕੋਟੀ ਦੇ ਕਿਸੇ ਵੀ ਵਕੀਲ ਤੋਂ ਫ਼ੈਸਲਾ ਲਿਖਵਾ ਕੇ ਲਿਆਇਆ ਹੈ। ਸੇਠ ਬਰੀ ਕਰਨ ਲਈ ਸੈਂਕੜੇ ਨੁਕਤੇ ਜਿਸ ਵਿਚ ਦਰਜ ਸਨ, ਫ਼ੈਸਲੇ ਦੇ ਨਾਲ ਹੀ ਡੀਲਕਸ ਮਾਰੂਤੀ ਕਾਰ ਦੇ ਕਾਗ਼ਜ਼ ਵੀ ਹਨ।

ਮੀਤਪਾਲ ਤੋਂ ਭਰਾ ਦੀ ਮੋੜੀ ਨਾ ਗਈ। ਅੱਖਾਂ ਮੀਚ ਕੇ ਉਸ ਨੇ ਫ਼ੈਸਲੇ 'ਤੇ ਦਸਖਤ ਕਰ ਦਿੱਤੇ।

ਉਸ ਤਾਰੀਖ 'ਤੇ ਵੀ ਉਸ ਦੀ ਕਲਮ ਜੰਗੀਰ ਨੂੰ ਸਜ਼ਾ ਸੁਣਾਉਣ ਲਈ ਨਹੀਂ ਸੀ ਚੱਲ ਸਕੀ। ਜੇ ਜੰਗੀਰ ਗਰੀਬੀ ਦਾ ਮਾਰਿਆ ਵਧੀਆ ਵਕੀਲ ਨਹੀਂ ਕਰ ਸਕਿਆ, ਇਸੇ ਬਦਲੇ ਉਸ ਨੂੰ ਸਜ਼ਾ ਕਿਉਂ ? ਨਾਲੇ ਜੰਗੀਰ ਅਤੇ ਮੀਤਪਾਲ ਵਿਚ ਫਰਕ ਹੀ ਕੀ ਰਹਿ ਗਿਆ ਸੀ ਭਲਾ ?

ਅੱਜ ਸਭ ਠੀਕ-ਠਾਕ ਸੀ। ਹਾਲੇ ਤਕ ਕੁਝ ਵੀ ਅਜਿਹਾ ਨਹੀਂ ਸੀ ਵਾਪਰਿਆ, ਜਿਹੜਾ ਮੀਤਪਾਲ ਦੀ ਕਲਮ ਨੂੰ ਰੋਕ ਸਕੇ।

ਜੰਗੀਰ ਨੇ ਅੰਦਰ ਆਉਣ 'ਚ ਦੇਰ ਕਰ ਦਿੱਤੀ ਸੀ। ਸਮਾਂ ਲੰਘਾਉਣ ਲਈ ਉਸ ਨੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਫ਼ੈਸਲਿਆਂ 'ਤੇ ਨਿਗਾਹ ਮਾਰੀ, ਜਿਹੜੇ ਉਸ ਨੇ ਇਸ ਮਹੀਨੇ ਕੀਤੇ ਸਨ। ਸਾਰੇ ਦੇ ਸਾਰੇ ਮੁਲਜ਼ਮ ਬਰੀ ਹੋਏ ਸਨ। ਉਹ ਕੀ ਕਰਦਾ ? ਸਾਰੇ ਕੇਸ ਕਮਜ਼ੋਰ ਸਨ।

ਅਦਾਲਤ ਅੰਦਰ ਵੜਦੇ ਜੰਗੀਰ ਨੂੰ ਮੀਤਪਾਲ ਨੇ ਗਹੁ ਨਾਲ ਤੱਕਿਆ। ਜੰਗੀਰ ਦੀਆਂ ਨਿੱਕੀਆਂ-ਨਿੱਕੀਆਂ ਅੱਖਾਂ ਵਿਚ ਚਮਕ ਸੀ। ਡਰ ਭੈਅ ਦਾ ਨਿਸ਼ਾਨ ਨਹੀਂ ਸੀ, ਟਾਕੀਆਂ ਵਾਲੇ ਕਪੜੇ ਭਾਵੇਂ ਪਹਿਲਾਂ ਵਾਲੇ ਹੀ ਸਨ ਪਰ ਸਾਫ ਸੁਥਰੇ। ਇਸ ਵਾਰ ਜੇਬ ਵਿਚ ਬਟੂਆ ਵੀ ਸੀ। ਮੁਨਸ਼ੀ ਅਰਦਲੀਆਂ ਨੂੰ ਖੁਸ਼ ਕਰਨ ਦੀ ਤਿਆਰੀ ਕਰ ਕੇ ਆਇਆ ਲੱਗਦਾ ਸੀ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਖੂਬ ਸਬਜ਼ ਬਾਗ ਦਿਖਾਏ ਹੋਏ ਨੇ। ਜਦੋਂ ਪੰਜਾਹ-ਪੰਜਾਹ ਲੱਖ ਦੇ ਗਬਨ ਬਰੀ ਹੋ ਗਏ, ਉਸ ਦੇ ਹਜ਼ਾਰਾਂ ਨੂੰ ਕਿਸ ਨੇ ਪੁੱਛਣਾ ਸੀ।

ਜੰਗੀਰ ਦੀਆਂ ਅੱਖਾਂ ਵਿਚ ਲਟਕੇ ਇਨਸਾਫ ਮਿਲਣ ਦੇ ਸੁਫਨੇ ਮੀਤਪਾਲ ਤੋਂ ਬਹੁਤੀ ਦੇਰ ਨਾ ਤੱਕੇ ਗਏ। ਚੇਰਾਂ ਵਾਂਗ ਨਿਗਾਹਾਂ ਚੁਰਾ ਕੇ ਉਸ ਨੇ ਵਕੀਲ ਵੱਲ ਤੱਕਿਆ।

"ਜੁਰਮਾਨੇ ਲਈ ਪੈਸੇ, ਜ਼ਮਾਨਤ ਲਈ ਬੰਦੇ ਲੈ ਕੇ ਆਇਐਂ ?" ਉਹਨੇ ਵਕੀਲ ਨੂੰ ਪੁੱਛਿਆ, ਜਿਹੜਾ ਬਿਨਾਂ ਮਤਲਬ ਕਾਗ਼ਜ਼ਾਂ ਦੀ ਫੇਲਾ-ਫਰਾਲੀ ਕਰਕੇ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਮਸਰੂਫ ਦਿਖਾਉਣ ਦਾ ਯਤਨ ਕਰ ਰਿਹਾ ਸੀ।

ਜੰਗੀਰ ਨੂੰ ਤਾਂ ਕੁਝ ਸਮਝ ਨਾ ਆਈ ਪਰ ਫ਼ੈਸਲਾ ਸੁਣਦਿਆਂ ਹੀ ਵਕੀਲ ਦੇ ਚਿਹਰੇ 'ਤੇ ਪਲਿੱਤਣ ਛਾ ਗਈ।

"ਕੀ ਕਰੀਏ ਵਕੀਲ ਸਾਹਿਬ ? ਅਸੀਂ ਤਾਂ ਕਾਗਜ਼ ਦੇਖ ਕੇ ਫੈਸਲਾ ਕਰਨਾ ਹੁੰਦੈ। ਇਕ ਗੱਲ ਵੀ ਇਹਦੇ ਹੱਕ ਵਿਚ ਹੁੰਦੀ, ਤਾਂ ਮੈਂ ਇਸ ਨੂੰ ਜ਼ਰੂਰ ਬਰੀ ਕਰ ਦਿੰਦਾ, ਸੋਹਰੇ ਦੇ ਖਿਲਾਫ ਸਬੂਤ ਬੜੇ ਠੋਸ ਨੇ।

ਏਨੀ ਕੁ ਸਫਾਈ ਪੇਸ਼ ਕਰ ਉਸ ਨੇ ਨੀਵੀਂ ਪਾ ਲਈ। ਤਿੰਨ ਸਾਲ ਦੀ ਸਖ਼ਤ ਸਜ਼ਾ ਦਾ ਹੁਕਮ ਲਿਖ ਕੇ ਸਿਰਫ ਰੀਡਰ ਨੂੰ ਫੜਾ ਦਿੱਤਾ। ਅਗਲੀ ਕਾਰਵਾਈ ਉਹ ਕਰੇ।

ਆਪਣੇ ਮੂੰਹੋਂ ਜੰਗੀਰ ਨੂੰ ਸਜ਼ਾ ਸੁਣਾਉਣ ਦੀ ਉਸ ਵਿਚ ਹਿੰਮਤ ਨਹੀਂ ਸੀ।

## ਕੰਜਰਖਾਨਾ

ਘੁਸਮਸਾ ਹੋ ਚੁੱਕਾ ਸੀ। ਸਰਕਾਰੀ ਵਕੀਲ ਦਾ ਸਕੂਟਰ ਅੱਸੀ ਦੀ ਸਪੀਡ ਤੇ ਥਾਣੇ ਵੱਲ ਦੌੜ ਰਿਹਾ ਸੀ।  
 ਮੈਨੂੰ ਦਾਲ 'ਚ ਕਾਲਾ-ਕਾਲਾ ਲੱਗਾ।  
 "ਬੜੀ ਕਾਹਲ 'ਚ ਐਂ। ਸੁੱਖ ਤਾਂ ਹੈ ?" ਨਾ ਚਾਹੁੰਦੇ ਹੋਏ ਵੀ ਮੈਂ ਉਸ ਨੂੰ ਰੋਕ ਕੇ ਪੁੱਛਿਆ।  
 "ਥਾਣੇ ਤਾਂ ਸਰਕਾਰੀ ਵਕੀਲ ਦਾ ਮੱਕਾ ਹੁੰਦੈ। ਘੁੱਟ ਪੀਣੀ ਐ ਤਾਂ ਬੈਠ ਪਿੱਛੇ !"  
 ਉਸ ਦੀਆਂ ਗੱਲਾਂ ਤੋਂ ਲੱਗਦਾ ਸੀ, ਉਹ ਡਾਢਾ ਖੁਸ਼ ਸੀ।  
 "ਕੋਈ ਪਾਰਟੀ-ਸ਼ਾਰਟੀ ਆ ?"  
 "ਆਹੋ ਥਾਣੇਦਾਰ ਦੇ ਮੁੰਡੇ ਦਾ ਜਨਮ ਦਿਨ ਆ।"  
 "ਤਕੜਾ ਹੀ ਸ਼ਗਨ ਦੇਣਾ ਹੋਉ। ਨੇਟਾਂ ਨਾਲ ਜੇਬ ਭਰ ਰੱਖੀ ਐ।"  
 "ਨਹੀਂ ਨਹੀਂ। ਅਜਿਹੀ ਕੋਈ ਫਾਰਮੈਲਟੀ ਨਹੀਂ।"  
 ਘੁੱਟ ਲੱਗੀ ਹੋਵੇ ਤਾਂ ਹੀ ਤਾਸ਼ ਖੇਡਣ ਦਾ ਮਜ਼ਾ ਆਉਂਦੈ। ਚਾਰ ਪੈਸੇ ਜਿੱਤਣੇ ਹੋਣੇ ਤਾਂ ਨੇਟਾਂ ਨਾਲ ਜੇਬ ਭਰੀ ਹੋਈ  
 ਜਰੂਰੀ ਹੈ। ਭਵਿਖ ਦੀ ਕਲਪਨਾ ਕਰਦੇ ਸਰਕਾਰੀ ਵਕੀਲ ਦੀਆਂ ਅੱਖਾਂ ਚਮਕ ਉਠੀਆਂ।  
 "ਜੂਏ ਪਿੱਛੋਂ ?" ਮੈਂ ਵਿਅੰਗ ਕੀਤਾ।  
 "ਫੇਰ ? ਮੈਂਜ ਮੇਲਾ ! ਥਾਣੇਦਾਰ ਨੇ ਲੁਧਿਆਣੇ ਵਾਲੀ ਸ਼ਬਨਮ ਬੁਲਾਈ ਐ। ਪੰਜ ਹਜ਼ਾਰ ਲੈਂਦੀ ਆ ਇਕ ਰਾਤ  
 ਦਾ। ਗਲੇਟੇ ਅਰਗੀ ਆ। ਦੇਖਦੇ ਹੀ ਨਸ਼ਾ ਚੜ੍ਹ ਜਾਂਦੈ।"  
 ਸ਼ਬਨਮ ਦਾ ਨਾਂ ਹੇਠਾਂ 'ਤੇ ਆਉਂਦਿਆਂ ਹੀ ਉਸ ਅੰਦਰ ਧੁੜਧੁੜੀ ਛਿੜ ਪਈ।  
 ਉਹ ਭੁੱਲ-ਭੁਲਾ ਗਿਆ ਕਿ ਉਸ ਨੇ ਮੈਨੂੰ ਵੀ ਨਾਲ ਚੱਲਣ ਦੀ ਪੇਸ਼ਕਸ਼ ਕੀਤੀ ਸੀ।  
 ਉਸ ਦਾ ਸਕੂਟਰ ਮੁੜ ਹਵਾ ਨਾਲ ਗੱਲਾਂ ਕਰਨ ਲੱਗਾ।  
 ਮੈਨੂੰ ਬੁੱਤ ਬਣੇ ਨੂੰ ਸਮਝ ਨਹੀਂ ਸੀ ਆ ਰਹੀ ਕਿ ਉਹ ਥਾਣੇ ਜਾ ਰਿਹੈ ਜਾਂ ਕੰਜਰਖਾਨੇ !

## ਸੱਚਾ ਸੈਦਾ

ਬੱਸ ਵਿਚ ਬੇਹੱਦ ਭੀੜ ਸੀ। ਇਕ ਵਾਰ ਮਨ ਕੀਤਾ, ਵਾਪਸ ਮੁੜ ਜਾਵਾਂ। ਅੱਗੇ ਵੀ ਸੈਂਕੜੇ ਵਾਰ ਇੰਟਰਵੀਊ 'ਤੇ ਗਿਆ ਹਾਂ। ਨਾ ਪਹਿਲਾਂ ਨੈਕਰੀ ਮਿਲੀ ਸੀ ਨਾ ਹੁਣ ਮਿਲਣੀ ਸੀ।

ਜਲਦੀ ਹੀ ਮੈਂ ਓਵਰਏਜ ਹੋਣ ਵਾਲਾ ਹਾਂ। ਇਹ ਸੋਚ ਕੇ ਬੱਸ ਚੜ੍ਹਨ ਦੀ ਹਿੰਮਤ ਬਟੋਰ ਹੀ ਲਈ।

ਨੈਕਰੀ ਮਿਲਣ ਦਾ ਇਹ ਆਖਰੀ ਮੌਕਾ ਸੀ। ਸਿਫਾਰਸ਼ੀ ਚਿੱਠੀਆਂ ਨਾਲ ਮੈਂ ਬਟੂਆ ਭਰ ਲਿਆ। ਸ਼ਾਇਦ ਕੋਈ ਕੰਮ ਹੀ ਆ ਜਾਏ।

ਮੇਰੇ ਬੱਸ 'ਚ ਚੜ੍ਹਦਿਆਂ ਹੀ ਚੀਕ-ਚਿਹਾੜਾ ਪੈ ਗਿਆ।

"ਜੇਬ ਕਤਰੀ ਕੁੱਟੋ....ਮਾਰੋ।"

ਭਮੱਤਰੇ ਲੋਕਾਂ ਨੇ ਆਪਣੀਆਂ-ਆਪਣੀਆਂ ਜੇਬਾਂ ਟਟੋਲੀਆਂ। ਮੈਂ ਬੇ-ਫਿਕਰ ਸੀ। ਮੇਰੀ ਜੇਬ 'ਚ ਤਾਂ ਸਾਰੇ ਵੀਹ ਰੁਪਏ ਸਨ। ਮੈਂ ਸੁਣ ਰੱਖਿਆ ਸੀ, ਜੇਬ ਕਤਰੇ ਤਾਂ ਦੂਰੋਂ ਹੀ ਨੋਟ ਸੁੰਘ ਲਿਆ ਕਰਦੇ ਹਨ। ਮੇਰੀ ਜੇਬ ਨੂੰ ਕਿਸ ਬੇਵਕੂਫ ਨੇ ਹੱਥ ਪਾਉਣਾ ਹੈ।

ਸਿਫਾਰਸ਼ੀ ਚਿੱਠੀਆਂ ਨੇਟਾਂ ਨਾਲੋਂ ਘੱਟ ਕੀਮਤੀ ਨਹੀਂ ਸਨ। ਸੁਭਾਵਕ ਹੀ ਮੇਰਾ ਹੱਥ ਵੀ ਜੇਬ 'ਤੇ ਚਲਾ ਗਿਆ। ਇਹ ਤਾਂ ਮੇਰਾ ਹੀ ਬਟੂਆ ਗਾਇਬ ਸੀ।

ਭੀੜ ਨੂੰ ਲਤਾੜਦਾ ਮੈਂ ਬੱਸ 'ਚੋਂ ਉਤਰ ਗਿਆ।

ਇਕ ਕਾਲੀ ਕਲੋਟੀ ਜਿਹੀ ਤਾਮਿਲ ਔਰਤ, ਜਿਹੜੀਆਂ ਹੱਡੀਆਂ ਦੇ ਪਿੰਜਰ ਤੋਂ ਵੱਧ ਕੁਝ ਵੀ ਨਹੀਂ ਸੀ, ਜ਼ਮੀਨ 'ਤੇ ਫੇਰ ਹੋਈ ਪਈ ਸੀ। ਸਾਰੀ ਭੀੜ ਉਸ 'ਤੇ ਛਿੱਤਰ ਪੈਲਾ ਕਰ ਰਹੀ ਸੀ। ਉਹ ਨੈਜ਼ੁਆਨ ਜਿਸ ਦੇ ਹੱਥ ਵਿਚ ਮੇਰਾ ਬਟੂਆ ਸੀ, ਠੁੱਡਿਆਂ ਦਾ ਮੀਂਹ ਵਰਸਾ ਰਿਹਾ ਸੀ।

ਜੇਬ ਕਤਰੀ ਹੱਕ ਰਹੀ ਸੀ। ਗੋਦ ਚੁੱਕਿਆ ਬੱਚਾ ਪਰ੍ਹਾਂ ਜਾ ਡਿੱਗਾ ਸੀ। ਉਹ ਲਗਾਤਾਰ ਚੀਕੀ ਜਾ ਰਿਹਾ ਸੀ।

"ਸਾਲੀ ਮਕਰ ਕਰਦੀ ਹੈ....।" ਜਦੋਂ ਜੇਬ ਕਤਰੀ ਬੇਸੁੱਧ ਹੋ ਗਈ ਤਾਂ ਨੈਜ਼ੁਆਨ ਨੇ ਆਖਰੀ ਠੁੱਡਾ ਮਾਰਿਆ ਅਤੇ ਹਿੱਕ ਫੁਲਾ ਕੇ ਮੇਰੇ ਵੱਲ ਤੱਕਿਆ। ਸ਼ਾਇਦ ਕਿਸੇ ਇਨਾਮ ਦੀ ਤਵੱਕੇ ਹੋਵੇ।

ਜਦੋਂ ਮੈਂ ਬਟੂਆ ਖੋਲ੍ਹ ਕੇ ਦਿਖਾਇਆ ਤਾਂ ਨੈਜ਼ੁਆਨ ਦੇ ਸਿਰ ਸੌ ਘੜਾ ਪਾਣੀ ਪੈ ਗਿਆ। ਨਿਮੋਝੂਣਾ ਹੋ ਕੇ ਉਹ ਬੱਸ ਜਾ ਚੜ੍ਹਿਆ।

ਇਸ ਅਪਸ਼ਗਨ ਤੋਂ ਨੈਕਰੀ ਮਿਲਣ ਦਾ ਸਵਾਲ ਹੀ ਪੈਦਾ ਨਹੀਂ ਸੀ ਹੁੰਦਾ। ਵੀਹ ਰੁਪਏ ਬਚਾਉਣ ਦੀ ਨੀਅਤ ਨਾਲ ਮੈਂ ਬੱਸ ਚੜ੍ਹਨ ਦਾ ਇਰਾਦਾ ਤਿਆਗ ਦਿੱਤਾ।

ਬੱਸ ਤੁਰ ਗਈ। ਭੀੜ ਖਿੰਡ ਗਈ। ਉਹ ਉਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਮੂਧੇ ਮੂੰਹ ਪਈ ਸੀ। ਬੱਚਾ ਰੋ ਰੋ ਹੰਭ ਚੁੱਕਾ ਸੀ। ਉਸ ਦੀ ਗਰਦਨ ਲੁੜਕਣ ਲੱਗੀ ਸੀ। ਪਰ ਜੇਬ ਕਤਰੀ ਨੂੰ ਉਸ ਦੀ ਕੋਈ ਫਿਕਰ ਨਹੀਂ ਸੀ।

ਪਹਿਲਾਂ ਮੈਨੂੰ ਲੱਗਾ, ਉਹ ਬਹਾਨੇ ਘੜਦੀ ਹੈ। ਮੇਰੇ ਤੁਰ ਜਾਣ ਨੂੰ ਉਡੀਕਦੀ ਹੈ।

ਪਰ ਉਸ ਦੇ ਸਫੈਦ ਹੁੰਦੇ ਜਾ ਰਹੇ ਚਿਹਰੇ ਵਿਚੋਂ ਮੈਨੂੰ ਕੋਈ ਬਨਾਵਟ ਨਜ਼ਰ ਨਾ ਆਈ।

ਹਿੰਮਤ ਬਟੋਰ ਕੇ ਮੈਂ ਉਸ ਨੂੰ ਖੜ੍ਹਾ ਕੀਤਾ। ਪਾਣੀ ਪਿਆ ਕੇ ਹੋਸ਼ 'ਚ ਲਿਆਂਦਾ।

ਹੋਸ਼ 'ਚ ਆਉਂਦਿਆਂ ਹੀ ਉਹ ਨਾਲੇ ਬਿਲਕਣ ਲੱਗੀ, ਨਾਲੇ ਮੇਰੇ ਪੈਰੀਂ ਪੈਣ ਲੱਗੀ। ਉਹ ਡਰ ਰਹੀ ਸੀ, ਕਿਧਰੇ ਮੈਂ ਉਸ ਨੂੰ ਥਾਣੇ ਨਾ ਫਸਾ ਦੇਵਾਂ। ਬੱਚੇ ਦੇ ਸਿਰ 'ਤੇ ਹੱਥ ਰੱਖ ਕੇ ਆਪਣੇ ਸੱਚੀ ਹੋਣ ਦਾ ਯਕੀਨ ਦਿਵਾ ਰਹੀ ਸੀ। ਆਪਣੀ ਦਰਦ-ਭਰੀ ਕਹਾਣੀ ਸੁਣਾ ਰਹੀ ਸੀ।

ਉਹ ਕਈਆਂ ਦਿਨਾਂ ਤੋਂ ਭੁੱਖੀ ਸੀ। ਨਾ ਕੰਮ ਮਿਲ ਰਿਹਾ ਸੀ ਨਾ ਭੀਖ। ਭੀਖ ਮੰਗਦੀ ਤਾਂ ਲੋਕ ਕੰਮ ਕਰ ਕੇ ਖਾਣ ਦਾ ਮਿਹਣਾ ਮਾਰਦੇ। ਕੰਮ ਮੰਗਦੀ ਤਾਂ ਉਸ ਦੀ ਇੱਜ਼ਤ ਦਾ ਮੁੱਲ ਪੁੱਛਿਆ ਜਾਂਦਾ। ਭੁੱਖੇ ਢਿੱਡ ਨੂੰ ਮੇਰੀ ਜੇਬ ਵਿਚ ਹੱਥ ਪਾਉਣ ਤੋਂ ਸਿਵਾ ਕੁਝ ਨਹੀਂ ਸੀ ਸੁੱਝਾ। ਮਾੜੀ ਕਿਸਮਤ, ਪਹਿਲੀ ਚੋਰੀ ਵਿਚ ਹੀ ਫਾਹਾ ਲੱਗਾ ਸੀ।

ਜੇ ਮੈਂ ਵੀ ਬੇਰੁਜ਼ਗਾਰ ਨਾ ਹੁੰਦਾ ਤਾਂ ਮੈਨੂੰ ਉਸ ਦੇ ਹੰਝੂ ਮਗਰਮੱਛ ਵਾਲੇ ਹੰਝੂ ਲੱਗਦੇ। ਮੇਰਾ ਅਤੀਤ ਮੇਰੇ ਸਾਹਮਣੇ ਸੀ। ਬੇਰੁਜ਼ਗਾਰੀ ਤੋਂ ਤੰਗ ਆਇਆ, ਕਈ ਵਾਰ ਮੈਂ ਇਸ ਤੋਂ ਵੀ ਅਗਾਂਹ ਦੀ ਸੋਚ ਜਾਂਦਾ ਹਾਂ। ਮੇਰਾ ਹਾਲੇ ਹੱਥ ਪੈਂਦਾ ਹੈ। ਜਦੋਂ ਮੈਨੂੰ ਵੀ ਸਭ ਪਾਸਿਉਂ ਜਵਾਬ ਮਿਲ ਗਿਆ ਤਾਂ....?

ਇਸ ਪ੍ਰਸ਼ਨ ਦੇ ਉੱਤਰ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਮੈਨੂੰ ਉਸ ਨਾਲ ਕੋਈ ਗਿਲਾ ਨਾ ਰਿਹਾ। ਮੈਂ ਸਹਾਰਾ ਦੇ ਕੇ ਉਸ ਨੂੰ ਢਾਬੇ 'ਤੇ ਲੈ ਗਿਆ।

ਰੱਜਵੀਂ ਰੋਟੀ ਖਵਾਉਣ ਦੇ ਪੈਸੇ ਦੇ ਕੇ ਵਾਪਸ ਮੁੜਦਿਆਂ ਮੈਨੂੰ ਮਹਿਸੂਸ ਹੋ ਰਿਹਾ ਸੀ ਜਿਵੇਂ ਮੈਂ ਬਾਬੇ ਨਾਨਕ ਵਾਲਾ ਸੱਚਾ ਸੌਦਾ ਕਰ ਕੇ ਮੁੜਿਆ ਹੋਵਾਂ।